tiszatáj

1984. JAN. * 38. ÉVF.

1

Aczél Géza, Keresztury Dezső, Pintér Lajos, Zalán Tibor versei; Bari Károly bemutatja Kurdi Imrét; Mérei Gyula, Sík Csaba, Tarján Tamás tanulmánya; Grezsa Ferenc a Sámson békéscsabai bemutatójáról

1178

tiszatáj

IRODALMI ÉS KULTURÁLIS FOLYÓIRAT

Szegedi Tudományegyetem
Magyar Irodalomtudományi Tanszék
Könyvtára
Szeged, Egyetem u. 2–6.
6722

Megjelenik havonként

Főszerkesztő: VÖRÖS LÁSZLÓ

Főszerkesztő-helyettes: ANNUS JÓZSEF

Kiadja a Csongrád megyei Lapkiadó Vállalat. Felelős kiadó: **Kovács László**
83-4651 — Szegedi Nyomda — Felelős vezető: Dobó József igazgató

Szerkesztőség: Szeged, Tanácsköztársaság útja 10. — Táviratcím: Tiszatáj, Szeged. Sajtóház. Telefon: 12-670. Postafiók: 153. Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a hírlapkézbesítő postahivataloknál, a kézbesítőknél, a posta hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodánál (KHI, Budapest, József nádor tér 1. sz. — 1900) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI 215-96 162 pénzforgalmi jelzőszámra. Egyes szám ára 12 forint. Előfizetési díj: negyedévre 36, fél évre 72, egy évre 144 forint. Kéziratot nem őrzünk meg és nem adunk vissza. **Indexszám: 25 916**
ISSN 0 [illegible]

A szerkesztőség tagjai: Csatári Dániel, Mocsár Gábor, Olasz Sándor, Tóth Béla

Tartalom

XXXVIII. ÉVFOLYAM, 1. SZÁM

1984. JANUÁR

KERESZTURY DEZSŐ versei: Nyárvégi délután, Szorongó idill, Kertészmunka, Vígasztalás 3
PINTÉR LAJOS: Új istenhegyi kert (vers) 6
ACZÉL GÉZA: A korosztály dicsérete (vers) 7
ZALÁN TIBOR: Hidegpróza (vers) 7
KAUTZKY NORBERT: Patthelyzet (elbeszélés) 9
BARI KÁROLY: Kurdi Imre versei elé 12
KURDI IMRE versei: Falevelek hűvösét, Arcangelo és a város, Utóirat, A szoba, Csak a reggel partján, Fekete, kék, Kertek 12
TEMESI FERENC: Por (Címszavak egy pótkötetből) 15

HAZAI TÜKÖR

TÓTH BÉLA: Tiszajárás (48.) 27

ÖRÖKSÉG

KOVÁCS ISTVÁN: Sobieski János híres győzelmei és balsikeres uralkodása 33
TASI JÓZSEF: Kiegészítések a Kardos László-interjúhoz 37

TANULMÁNY

GRÓH GÁSPÁR: Szabó Dezső: Ady 40
SZÁSZ FERENC: „Menni kellene házról házra" (Vázlat Dsida Jenőről) 45
SÍK CSABA: Magyar író végnapjai (Hevesi Andrásról) 51
RÓNAY LÁSZLÓ: Sík Sándor idézése 55
TARJÁN TAMÁS: A történet örök színtere (Kétarcú kapcsolat: Nagy Lajos és szülőfaluja) 60
MÉREI GYULA: Szekfű Gyula, a nemzetben gondolkodó történész 65

KRITIKA

KISS GY. CSABA: Megjegyzések egy nemzetiségi irodalomtörténethez (Görömbei András: A csehszlovákiai magyar irodalom 1945—1980) ... 72
MÁRKUS BÉLA: Aczél Géza: A mánia terjeszkedése ... 75
BERKES TAMÁS: Az origó ismételt felvétele (Grendel Lajos: Galeri) ... 78

MŰVÉSZET

Színház
GREZSA FERENC: A Sámson Békéscsabán ... 81

Képzőművészet
SZAKOLCZAY LAJOS: „A festészet is egy nyelv, melyet érteni kell" (Korniss Dezső műtermében) ... 84

Szerkesztői asztal ... 95

OLASZ SÁNDOR: Béládi Miklós halálára ... 96

ILLUSZTRÁCIÓ

Kotsis Nagy Margit rajzai az 5., 32., 39., 50., 71. és a 83. oldalon
Korniss Dezső arcképe a 84. oldalon (Móser Zoltán felvétele)
Korniss Dezső munkái a 84. és a 91. oldalon

KERESZTURY DEZSŐ

Nyárvégi délután

Mint szélcsöndben ha megáll a vitorlás,
csak hőség van, alig mozdul a víz,
és mégis minden történik, mozog, más
alakot ölt, míg fordul ízre íz,
ahogy szokott: elheverek kinyúlva,
kezem hűs vízbe ér, az arcomon
verejték csordul: fekszem mint a hulla,
a zajtalan, időtlen ár sodor;
a lét bozsog: nyüzsgő, világnyi kaptár;
mint lépekben, gyűlik bennem a méz,
hogy sose legyen bennem a jó fogytán,
míg magányos sugalmam ép egész.

Szorongó idill

Lélegző fák gyökerébe szivódik
a nedv. Mi hajtja látni a napot?
Klorofillt szülve illan föl az égig,
átváltozott és nyomot sem hagyott.
Minden árad, kereng formát cserélve,
földmély sötétből páráll föl a fénybe.

Bagolyszemű bárányfelhők leszállnak,
s a láthatáron, ha el nem enyész,
behajtják nyáját a törékeny nyárnak,
hírét küldi a kerengő egész,
mely minket is magábafogva forgat;
villan mi volt, ki tudja mi lesz holnap.

Lombok susogó sátora födöz be,
legyez a lágy szél, avar-hűs az árny,
száll az alkony sebeink bekötözve;

lepörgött egy nap, — ugyan mennyi vár?
Szenny, rongy a divat, megfutás, üvöltő
gajd: — hallgasd inkább, mit tanít az erdő.

Fatörzsek boltozattá tornyosulnak,
didergő mélybe törten hull a fény,
kilép, elhagyja tegnapját a holnap;
maradna inkább, megriadt szegény;
kívánná: védje még a boltozat.
Mitől? Mi közönnyel továbbhalad.

Kemény tanítás sajog át szivünkön
véletlenek sorsszülő vadonában:
ki fényt lopott nekünk, mindegyre eljön,
s fizet sasok-tépte, újúló májjal.
A dühös isten csattogtatja csőrét,
és jajgattatnak sebeink, a pőrék.

Kertészmunka

Időzített bomba az elmúlás,
belédrobbanhat bármely pillanatban,
nem kell lehajtott fáklya, sem kaszás,
kötél, golyó se, mely testedre csattan.

Kín nélkül nem lehetsz
áldozat, sem túlélő,
sem oszlop, sem kereszt,
csak tanú, jel, nehéz kő.
Elsikló éveid
nem tudod összegezni.
Eligazít a hit?
Magábanyel a Semmi?

Lágy s tüske emlék ne térítsen el,
ráncosra mart arcod ne fordítsd vissza.
Minek kérdezz, ha senki sem felel?
Csak jövőd, nem múltad patyolattiszta.

Visszanézve jó volna, ha
valami egybeállana,
és lenne értelmes egész:
kert, mező, bár csenevész,
mégse romhalmaz, temető,
de új jószágnak legelő,
ház, pajta, szerszám, lőcs, kerék:

nem mintha romba
tervezték volna,
de megújított töredék.

Hű gond, jó csönd emlékét add tovább,
hogy tetteidbe vett sorsod emeljen,
hagyd eltépni életed fonalát,
kertészmunkád éljen derék szivekben!

Vígasztalás

Mi kertedben elédbe tárul,
szolgáljon szótlan tanulságul:
nem veszett fejsze, nem veszett nyél
a kor, mibe beleszülettél:

föld színén és föld alatt
védekezve fojtogat
minden, kerülve vesztét,
hogy tenyészhessék.

Küzdő életek mámorában
keserédes vígasztalás van
annak, aki megérti,
ha nő, ha férfi.

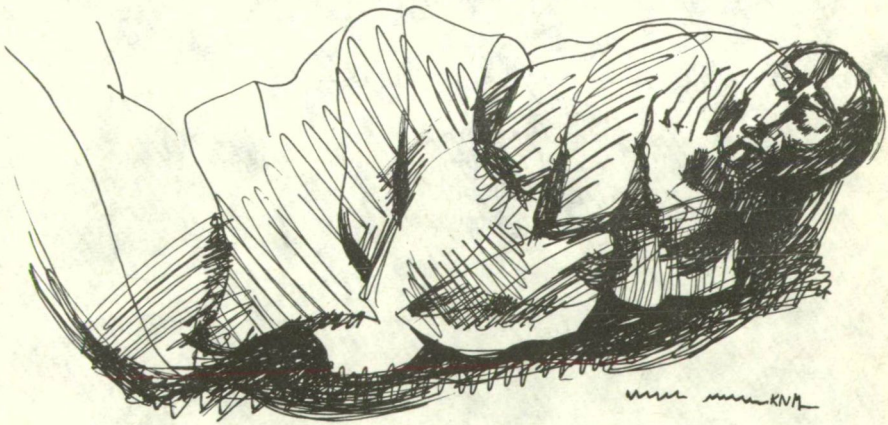

KOTSIS NAGY MARGIT RAJZA

PINTÉR LAJOS

Új istenhegyi kert

Hegyről nézem a várost,
mint a madarak.
Az Országház, az Akadémia:
kicsi, komor tömbök. Madárház-
országház, galambház-akadémia,
visszhangzik bennem: amíg ez a ház
nem a miénk. Feketerigók
szemében én is csak pont vagyok.
Törött tükör: csillog a Duna
a fény ölén.
A sirályok: tükör-szilánkok.
Mintha egy ezüst
Góliát fújná:
úszik, lebeg a füst.

Madár-szárnyakkal
röptet az álom.
Röpültem én már
tanyák között és város fölött,
szöllők között és gyárak fölött.
Most nehéz vagyok,
akár az ólom.

Történelmi papírkosár
a kert. Új istenhegyi kert.
Hullanak bele, le az őszi levelek:
Bibó úr bibor, röpke cédulái.

Könnyű volt nekem
— ha szárny nélkül is —
szállni,
s talán nehezebb: itt a kertben járni.
Kitárt kezeimmel hogyha szaladok,
fejbelőtt repülőgép
árnyéka vagyok.

ACZÉL GÉZA

A korosztály dicsérete

közöttetek érzem jól magam mai harmincasok
mozdulataitokat megértem szavaitok az én szavaim
és hűsek a letisztult gondolatok melyeket hoztok
elpergett évtizedek föllombosodott ifjúsága alól
s mint világégések megmaradt reménykedésének fiai
nemes egyszerűséggel nyúltok a friss kenyérhez
természetes igényetek a szavak turbékoló szabadsága
fületekben már nem dobolnak indulók égő hangfoszlányai
mozgalmi sokk nem üt meg titeket két infarktus között
hogy csússzatok még valamit az érdes ranglétrán fölfelé
a kompromisszum öreges diadalával
hősködésbe pályált megalkuvásra még nincs szükségetek
jöttök bölcsen leintitek a zöld mutatókkal útba lendülőket
hallgatjátok csöndesen a nektek zuhogó idő robajait
melyek mögött falak omolnak gyanakvás nyüszít
s meghalnak a brossúrákba stencilezett hamis tételek
a terror főpapjai a félig emésztett múlt a rossz agitátorok
nyugalmatok érthető hisz ti szövitek majd az ezredév hangulatát
és ti állítjátok élére e hánykolódó század tanulságait
míg meg nem borítják őket nyomunkba szegődő indulatok
melyek szelével elszállok veletek én is osztozva az enyészeten
nagy misztikus hegyek kéküllő vonulatain túlra

ZALÁN TIBOR

Hidegpróza

(„X. Y." Sziveri Jánosnak)

a föld forog nélkülünk velünk
(egyszer úgyis bekövetkezünk)
forog a sárgolyó némán és gyászban
megbújik a szög és kussol a zsákban
ragrímek rögrímek — az élet alom
tücsök zizeg. talán. fülel a birodalom
?irodalom? a papír hallgat

a verssor pontatlan a strófa néma
a költői oeuvre csak pinatéka
s fölépül mit rombolni s romlik
mit építeni tervezett az elme
köt a megértett végzet fegyelme
romlásban nem tart meg más csak a forma

zajongva tülekednek véres helyünkre
a senkik — — —
— gyűlik a guano *langyos halomba*

hideg van barátom. fázom
már nem pofázom annyit mint rég s hogy
új nagykabátra telik
boldogan horkolok éjféltől reggelig
csak álmomban nehéz álmom és
ragyog mint holdfényben a fejsze
szégyellem hogy bajt hoztam védtelen fejedre
no csak aludj. mindegy. u.-ban is betakar a század
könyvekbe kerül majd kilyukadt gyomrod
fontoskodva idézik honfoglaló májad
asszonyod falnak fordul mint a vékonyodó eszme
édesbús fény hull részeg kezedre
ablakod előtt irtózva rázzák pestises
lombjukat a fák

mondj jóéjszakát. és kész van. ennyi.
emigrálj vissza anyaszült magadba
nem a fejed gurul (ne félj) még a porban
nyugodj csak egy elejtett félig rohadt alma
s a jobb kor mely után buzgó imádság epedez
még nincs itt. de eljön. eljön és lefejez
mit akarsz hát? nincs kinek odaadnod magad?
az élet él *s a firhangok mögül kidagad*

az éle tél *— fölhasítja beesett oldalad*

no aludj csak. mindegy. u.-ban is betakar a század
álmod fényes legyen: rádgyújtották majd házad
álmod könnyű legyen: kilopták
fejed alól illatos éjszakádat
éhséged elől kényesen elzárja áruit a bolt

ketten maradtatok a hold és te — még
ketten vagytok — te és a hold

?a birodalom? (tücsök zizeg) fülel talán
az élet alom rögrímek halmazán
ragrímek — kussol a szög megbújik a zsákban
néma a földgolyó. gyászosan fordul a sárban
(mondod egyszer itt. majd *bekövetkezünk)*

a történet íródik nélkülünk. velünk

KAUTZKY NORBERT

Patthelyzet

Lassan dél lesz, a gyerek már reggel óta sírdogál. A kiscsikók után rohangálna, vagy az istállóban hajkurászná a tyúkokat. Mert ez a lópokróccal letakart vaságy szűkös játszótér. Összedőlnek rajta a kuglibábuk is, amit a Jézuska hozott. Olyan gödrös, horpadt, hogy a fagolyó elmerül benne, csalinkázik, botorkál. Pedig édesapát szeretné legyőzni kuglizásban. De a földön nincs hely, ahol gurigázhatnának. Van a búboskemence, meg a másik ágy. És az ablak, mint a mécses lángja, oly kicsiny, a világosság se több, amit beereszt. Igazi reggel soha sincs, csak délután és este.

A férfi kimegy a tornácra, Gézus az anyjának is sírhat. Alíz türelme félelmetes és csorbítatlan. Üveglelkű, de a gyémánt sem karcolja meg, mögéje húzódik, és a szőke glóriával a fején, hűvös, szent, saját és különbejáratú zárdában, aminek elveszítette a kulcsát. Már ő is lassan elfelejt kopogtatni az ajtón. Nekik Gézussal kívül tágasabb.

A tornác három lépésnyi, vagy még annyi se. Hozzáragasztották a szobácskához, hogy tanyának nézhessék. A régi tanyából kihalt mindenki, és így összezsugorodott. A szárnyasjószágnak szolgált valamikor, most az övék. Alig nagyobb egy tisztességes kutyaólnál.

Tavaszi nap süt, a nádtetőről vastagon csurog a víz. Hizlalja ezt a tócsavilágot szüntelenül. Kopogós, kemény tél indult novemberben, viharos és tündöklő. De a locsogó, hígfényű olvadás összetörte. A föld is szenved miatta, nemcsak a vigasztaló ég. Onnan is ellopták a csillagköszörűt, amin a jeges szél vidáman pedálozott. Ha éjszaka sétált a megroppanó hóban, látta a szikrák hancúrozását. Hogy kiszabadul a fogságból, azt üzenték neki mindegyik villanással. Most lehúzná róla a bakancsot is a sár. Körülzárták, nem menekülhet.

A dűlőút felől lódobogást hall, a paták cuppogását a sárban. A paraszt ilyenkor nem kóricál, kíméli a gebéit. Mert lónak már nem mondaná azokat senki. A legelőn olyanok, a délutáni alkonyatban, mint szédelgős papírmasé-figurák.

Befordul a lovas a tanya elé, és megáll. A ló türelmetlenül forgolódik és idegesen prüszköl. A mellső lábával kirúg, fölveri a sarat. A rendőr paskolja a nyakát, hogy megnyugodjék. Ne higgye senki, hogy ő rosszat akar. A járőrszolgálat kötelező, még vasárnap is, karácsony első napján. Majd jelentést ír, csak előbb szemlélődik egy kicsit. Úgy nézi ezt az embert a tornácon, mintha emlékeztetné valakire. Bólint is, helybenhagyóan. És csak azután köszön.

— Jó napot.

A férfi, ha késedelemmel is, de viszonozza.

— Jó napot.

Közöttük a méteres sár, a víztócsák. A rendőr kérdez, hogy kitöltse az időt.

— Ugye, maga is pesti?

Más nem jut eszébe, ezeket errefelé így hívják.

— Csak voltam. Már nem vagyok az.

A rendőr sok mindent hallott róluk. Hogy hazaáruló népség, azt is. De most jár először a prérin, a faluhoz szokott inkább. Ha igaz, mert a megyeszékhelyről küldték őt is, erősítésnek, a tanyaközpontba. Nagy szigorúság van mindenütt, annyi kétségtelen.

— Értem én. Meg tudom is.

A körzeti megbízott harapósabb. És nagyhangú. Azonnal rázendít a fenyegető szövegre, ok nélkül is, ha körbejár ellenőrizni. De tőle megszakadhat, nem kussol, nem hunyászkodik. Kicsúszik a száján.

— Akkor miért kérdi, ha tudja?

A rendőr kivesz egy papirost a zsebéből, és belenéz.

— Tán tilos? Vagy sértegető?

A férfi nekidől a vékonyka gerendának. Ne higgye ez a rendőr, hogy fél.

— Nem azért mondtam.

Gyerekképű ember, hogy a fészkes fenébe került ez ide? A kezeslábas overállon vastag bőrszíj. A bakancsa viseltes.

— Hogy hívják magát?

— Dánielnek.

— Miféle Dániel?

— Ez a vezetéknevem.

A rendőr böngészgeti a listát, és megtalálja. Dániel Ernő katonatiszt, horthysta főhadnagy. Fölnéz a papirosból, hogy alaposabban szemügyre vegye. Túlságosan is fiatalnak látja. Két ujjal megemeli a sapkáját.

— Mit mondjak, magasra vitte.

— Én?

— Hát kicsoda más? Magával beszélek.

Dániel Ernő szeretné tudni, hogy a rendőr mire gondol.

— Megmagyarázná, kérem?

A rendőr rutinos kihallgató, elvégre őrmester.

— Azzal maga tartozhatna nekem. Miután főhadnagy volt a Horthy alatt.

A férfi nevetését máskor nehezebben tűrné. De most a skandalumtól tartózkodik.

— Számoljon csak utána.

— Minek?

— Méghogy főhadnagy! Negyvenháromban tizennyolc éves voltam.

Az őrmester számol, és még feljebb tolja a sapkáját. Nagy hülyeségbe keveredett, a hétszentségét a sok baromjának. De muszáj kivágni magát a bajból.

— Önként jelentkezett a hadseregbe. És akkor stimmel a dolog.

Ahogy kimondja, máris világos, ez az adu nem üti meg a bankot. Szívesen abbahagyná, mivel ezt a beszélgetést csak úgy időtöltésből kezdte. Meg az ellenőrzés miatt, amiért ideküldték.

— Végképp nem stimmel, őrmester úr. Mert egy percig se voltam katona. Sem önként, sem hívásra. És csak abban bízom, hogy nem is leszek. Ebből kihagynak.

A kiskölyök ugrifüles, ahogy azt náluk mondják. Látja a szemén, hogy indulna a lóhoz. Gyerektől szokatlan vágyakozással bámulja a derest. Piros kuglibábukat hoz, egy kaskával, és leteszi a földre.

— Édesapa, kicsoda ez a bácsi a lovacskán?

— Rendőr.

— Hívjuk játszani őt is.

Az az ember fölemeli a gyereket magához, és megcsókolja.

— Te szamár, ez a bácsi nem azért jött. Egyébként is, mars vissza. Megtiltottam, hogy kigyere.

A kiskölyök rúgkapál a levegőben, és nem hagyja magát. Meg kell hagyni izmos, jóvérű fajta. Különb lesz az apjánál. Jókor jön ez a gondolat, hogy mentse a tekintélyét.

— Anyuka üzeni, hogy itt kuglizzál velem.

Ha egyszer rájön, hogy Alíz mégse szereti ezt a gyereket, megőrül. Hangosan intézkedik, mintha a hivatalos ellenőrzés nem is létezne. Hátat fordít neki, és leguggol.

— No, lássuk csak! Itt a fal mellett lesznek a bábuk, szabályos felállásban. Mert tanuld meg fiam, aki szabálytalanul játszik, az csaló. És a csalókat előbb-utóbb a sarokba állítják, mint a rossz gyereket. És aki nagy csaló, az térdepel is, kukoricán, hogy fájjon neki, és szégyenkezzen.

Most már mehetne tovább, hosszú a névsor. Kifelé faroltatja a lovat, s az a hátsó lábával majd feldönti a gyöngécske kerítést. Ez is csak bajnak van itt, méregnek. A napraforgószár

inkább tűzrevaló, rossz kis kerítés készül csak abból. Mint ahogy ez is dülöngél, esenkedik. A kantárszíjat magafelé húzza, és hátradől.

— Hó, Betyár, hó! A keserves anyádat.

A kisfiú éles hangja betölti a tornácot.

— A bácsi nagyon mérges. Bántja a lovacskát.

— Most ne arra figyelj. A játék indul. Mindenki háromszor dob. Helyesebben gurítja a golyót. Amennyi bábu ledől, azt megszámoljuk. Csak nagyon vigyázz, kisfiam, a bábukra célozz. Kezdheted is.

Mindig dicsérték, hogy jól vág az esze. Papiros nélkül is felsorolná a delikvenseket. Csupa tábornok, rendőrtiszt, meg nagybirtokos. Az egyik gróf, méghozzá emlékezetes nevű. Hallotta elégszer az apjától, aki Debrecenben volt huszár. Bölcs állat a ló, lelkes állat. Jobban ismeri a kötelességét, mint ő. Fölösleges ez a bámészkodás, csak húzza az időt, ahelyett, hogy a parancsot teljesítené. A ló toporog, eszi a rosseb. Hadd egye, ember üli meg, nem valami szarjankó.

A kiskölyök három dobásból két bábut talál. Borzasztóan örül, kipirulva dicsekszik az apjának.

— Mindegyiket lelövöm.

A férfi nevetésének most nincs olyan éles zöngéje, mint az elébb. Vajon miért ragasztották rá, hogy katonatiszt? Mostanság sok a feljelentgető személy, nagyon is sok. És hogyha nem nézik meg elég akkurátusan, bárki szenvedhet tőlük ártatlanul is.

— Nem vadászunk mi senkire, fiacskám.

— De az enyém ágyúgolyó. És azok rossz katonák, puffantsuk le őket.

— Gézus, miféle csacsiság ez a rossz katonákról?

— A Boldi bácsi mondta. Hogy ők hoztak ide minket. Téged is, meg anyukát.

Az őrmester felemelkedik a nyeregből, a kengyel megfeszül. Azután visszazöttyen, a készültséget lefújták, mielőtt elkezdődött volna. Ilyesmit érez. A gyerek feje teli van fantáziálással. Azt a Boldit, vagy kicsodát is besorolhatja valamelyik mesébe.

A nap pattog, ugrál az égen, mint a menyecske, aki töri magát, hogy oda ne kozmáljon a lekvár. A föld is ragadós a korán jött igyekezettől, mint egy lekváros kondér. Nem piszkítaná be a csizmáját, hogy átgázoljon rajta. Marad a lován.

Az az ember láthatóan elgondolkodik, és megszelídülve simogatja a gyerek fejét.

— Majd egyszer megérted ezt is. De a katonákra ne haragudj, azok semmiről sem tehetnek. Most vegyük úgy, hogy ez csak próbadobás volt, bemelegítés. Te következel megint. De nézzed csak, az udvaron milyen nagy a sár, és édesapának lyukas a bakancsa. És a suszter messze van, amíg nem szárad meg az út, nem vihetem hozzá. Úgy igyekezz, ügyeskedjél, hogy a tornácról ne guruljon le a golyó, mert akkor vége a játéknak.

Hivatalos tévedés is előfordulhat, bármikor. Ez a Dániel, vagy kicsoda, úgy általában inkább szelíd ember, nincs ezen semmi kivetni való. Jelenti a százados elvtársnak az ügyet, hogy mivel találkozott. Megértő parancsnok, nem olyan elvakult, szemellenzős, aki csak üt-vág, mielőtt a tényállás felől tájékozódna. Ha előfordul ilyesmi, őrá számítani lehet. De az asszony előtt hallgat, most kivételesen, úgy kívánkozik a gyerek után szegény, járkál a doktorhoz, eszi a tablettát, orvosságot, hátha a nagy örömbe ő is részesülhet. Lassan fölhagy a vigasztalással, mert ez a tüske egyre mérgesedik, és a seb fáj őneki is, kegyetlenül.

A fagolyó csattog, a bábuk egymásra dőlnek, a kíváncsi verébcsapat odábbröppen a napraforgókerítésről. A kugliviadalt itthagyja, ha erre jár, megnézi őket, emberségből vagy se, azzal más ne foglalkozzék. A végső elszámolásnál mindenki saját magának tartozik, abba nincs beleszólás. Rövidebbre fogja a kantárszíjat, Betyár fölveti a fejét, kényeskedve, mert igencsak érzékeny, de engedelmesen fordul a kapu irányába, már mögöttük van a tanyaház, amikor a gyerek kiáltása valósággal belehasít.

— Jaj, édesapám, a golyó!

Visszanéz, a nyakát megfeszíti, és káromolná az eget, de nagyon, mert a piros kugligolyó ott evickél a sárban, hogy végképp elmerüljön. Mindhármukban fölszáll a keserűség, a torkukat szorongatja, mert kiszolgáltatottak, és ez a bánatos idő nem kegyelmez nekik.

Kurdi Imre versei elé

Amikor a vers a papír vakító pusztaságának vonzóerejéből kék csontszárnyaival kitör, diabolikus sugárzásának záporában a létezés pillanatain egy valóságon túli valóság villámjeleit láthatjuk. Ezek az időn átnyilalló ragyogások a tárgyak és jelenségek megpáncélosodott jelentéseit szétroncsolják, új értelme kezdődik a láncingétől megszabadított csöndnek, a kifaggathatatlan könnycseppeknek, a mélységek és magasságok vallomásának: a visszavonhatatlan világnak.

Kurdi Imre álomszerű versei jelenlétvesztésünk valószínűtlenül finom rajzai. Soraiból egy hideg üvegkastélyhoz hasonló világ kimondhatatlan magánya villan elénk, suhogó hóesések és záporok szomorúsága, a szeretet alázatának és félelmeinek szótára, a mélységek és magasságok új értelme.

Eredeti tehetsége nyilvánvaló. Elháríthatatlan érvényű, jellegzetes intellektuális lírát teremt, verseinek stílusjegyein talán csak Paul Celan különös fényű költészetének sugarai észlelhetők.

Szeretettel ajánlom Őt az olvasóknak, s kérem, segítsék pályáját figyelmükkel, hogy költői talentumának ereje és hite ne hervadjon el!

BARI KÁROLY

KURDI IMRE

Falevelek hűvösét

falevelek hűvösét
mint ha
félig még álomban állsz —

de hát
miféle el nem
mozdulás
nézd csak
akár
barna nagy-
kabát
mint ha
félig még hajad
szálai között —

ott állsz

Arcangelo és a város

beröpül a villanyvilágított
nyírfaleveleken át
denevérszárnyon talán bizonyára
félig részegen majd
rekedt hangon társalkodni kezd a stukkók
hibátlan ívén egyensúlyozó
angyalokkal lánc lánc eszterlánc
pillanatra
ablakpárkányomra száll
megkötni a cipőfűzőjét meg
odaköszönni képmásának mely
a szemközti tűzfalak álmélkodó
velencei tükreiben pendülve
éppen összetört dehát
ilyen a szerencsém mondja
azzal előhúzza a hónaljából
hegedűjét szonátákat játszik kornyikál
36,2
szamár mind a 2

Utóirat

9 óra 17 perckor Leonce kilépett a lépcsőház ajtaján. Átvágott az összecsomózott utcákon, jól ismerte az ilyen reggeleket. Lenát a járdaszegélyen ülve találta. Szerette volna megcsókolni, de nem merte. Azt mondta: Kezit csókolom. Lena kényszeredetten ránevetett, aztán megkérdezte: Ugye, te jól ismered az ilyen reggeleket? Lena most azt kérdezte, mennyi az idő. Leonce órája 9 óra 23 percet mutatott. Megmondta. Lenának mennie kellett. Azt mondta: Mennem kell. Leonce elmosolyodott, leült a járdaszegélyre.

A szoba

Képzelj el egy furcsa szobát, egyik végében ablakkal. Lena az ablaknál áll, csak a sziluettjét látni. Leonce szemközt, egy padon ül. Lena nevet. Időnként hátra fordul, Leoncera néz, de talán nem is veszi észre. Leonce fél, persze lehet, hogy csak szégyenkezik.

A szobában, nem tudni, miért, esik a hó.

Csak a reggel partján

Csak a reggel partján
ácsorgó házakat
eső eső rámcsorog
járda pillanat

verődök csak verődök
mint a gerleszárny
elhullajtja színeit
szárnyrakelt hazám

Fekete, kék

Ágak.
Nyugtalan ágközök
hóesésben.

Fekete ágak.

A tárgyak levetkőznek.
Levetik testüket is.

Hajad
csonkjai furcsa
vonalak,
fekete ágak,

hó
felfeslő rétegei.

Fekete.
Kék.

Kertek

Ágaikhoz verődünk
időnként
a fák
haldokolni látszanak.

Látod
ez az arcom
és ez
a kezem.

.....

Csuklód
hajad talán

ismerem az utcákat
kutya- és macskatetemeit.

Kabátod fekete
mint a hó.

TEMESI FERENC

Por

CÍMSZAVAK EGY PÓTKÖTETBŐL

Cs

családfa

Ez itt a ~-d, fiam, mondja idősb Szeles András az alsóvárosi temetőben, egy igencsak megtermett sír előtt, amelynél csak az apácák és a ferences barátok temetkezőhelye nagyobb.

Talán családkő, mondja András.

Ezzel nem lehet viccelni. Idősb Szeles ingerülten megy egy újabb locsolókanna vízért. András szép tempósan olvasni kezdi a feliratokat a sírkövön.

Kispéter Lőrincz (1799—1882)
Aranyos Rozál (1803—1879)

Kispéter Lőrincz (1825—1874)
Hódi Teréz (1824—1904)

Balogh István (1848—1904)
Kispéter Mária (1852—1926)

Stolz András (1879—1916)
Balogh Julianna (1884—1923)

Stolz Katalin (1909—1927)

A nagyapa nincs is eltemetve, mondja ifjabb Szeles.

Nincs, mert Bukovinában elesett, mondja az apja. Na és?

Szép nagy sír ez, mondja András, hogy kiengesztelje az öreget.

Tizenhat emberre váltották ki. Aztán látod. András apja megint fordul egyet a locsolókannával. András az olajfúrótornyot nézi, amely tán száz méterre sincs a sírhattól.

Az alsóvárosi templom anyakönyvében még legalább három nemzedék megvan, mondja András apja, aki visszatért a vízzel.

családirtó

A 970-es évek legelején egész Porlódot földúlta egy ~ esete. Börcsök Soma, miután megölte feleségét, anyósát, feleségének nővérét és lányát, megbecstelenítette és elképesztő módon

megcsonkította őket. Egy hét múlva fedezték föl a bűntettet, Börcsököt még aznap elkapták. El sem menekült Porlódról, ott iszogatott békésen a „Nájlon"-ban.

Sutyi (→ kerthelyiség) írta a tudósítást a tárgyalásról a „Porlód és Vidékébe". A cikk így zárult:

„Börcsöknek nem volt semmilyen különösebb kérelme.
— Akasszanak fel! — mondta az utolsó szó jogán."

Csaplár Sebő

Kevés undorítóbb féreg rágta Porlód testét a város majd ezer éves története folyamán, mint a 49 utáni önkényuralom eme félig magyar származású, kevély, fekete lelkű megyefőnöke. Ez a korán őszülő, hideg szemű agglegény, ez a túlbuzgó hivatalnok még a Kossuth-szakáll viselését is betiltotta, habár maga is utálta a borotválkozást. Ezzel persze csak néhány porlódi iparosnak biztosított munkát: a diákok éjszakánként rendre beverték az ablakait. Nyolcéves rémuralma alatt még a lakodalmakat, disznóöléseket is be kellett jelenteni a porlódiaknak. Spiclijei ilyen alkalmakkor tanulták meg becsülni a magyar virtust. Porlódra a legnagyobb csapást az 1854-es kényszerkölcsön alkalmával mérte: egy millió forint államkölcsönt jegyeztetett be, messze a város teljesítőképességén felül. Ezzel több száz kismagyart juttatott földhöz; Porlód kénytelen volt a városi földeket felparcellázni, a szükséges pénzt előteremtendő. Tevékenysége a gyűlölet fordított logikája révén tehát hasznosnak bizonyult. Maga Petrovity Radivoj (→ Alsóváros) az öregségére jelentős vagyonra szert tett lókupec — a Batthyány-kormány volt hadiszállítója — is így sorolta föl a kártyalapokat a már Steingassnerék bérelte „Hétválasztó" különszobájában:

Hetes, nyolcas, kilences, tízes, alsó, fölső, király, disznó!

Mire már zúgott is a kórus:

Disznó, király, fölső, alsó, tízes, kilences, nyolcas, hetes!

A kegyelemdöfést mégis egy törékeny, szelíd öregember tartogatta a gyűlölt, torz életű megyefőnök — egyetlen nő sem volt hajlandó huzamosabb ideig mellette maradni — számára. ~ ugyanis elhatározta, hogy megrendszabályozza a zsidó hitközséget is.

Egy aranyszínű délelőttön beállított a zsinagógába, és az ősz főrabbinak, Lőw Lipótnak, kora egyik legműveltebb porlódi férfiújának azt találta mondani:

Ön ezentúl egyházi tanításait tartozik hozzám benyújtani, tisztelendő úr.

A tudós férfiú ámulva kérdé:

Szabad tudnom, miért?

Cenzorálás végett.

Lőw Lipót elpirult az emberi ostobaságnak és gőgnek eme kendőzetlen megnyilatkozásán, és így szólt:

Akkor méltóztassék az Ószövetséget cenzúra alá vonni, mert az én tanitásaim abból származnak.

~ fogta a cilinderét, és távozott, divatos csizmájában. Még azon az őszön elhelyezték a városból, s a porlódiak igyekeztek mihamarabb megfeledkezni róla. Szótáríró viszont megőrizte alakját, mert azon a véleményen van, hogy barátainkról koronként ugyan megfeledkezhetünk, de ellenségeinkről soha.

csata

A ~ tervét aznap dolgoztuk ki Galibával, amikor Goda a Bánkné vattáját megtalálta. Épp „csendespihenő" volt a tanulószobán, azaz a „fogjátok be a pofátokat" ideje. Goda meg

jön be a vécéről, a kezében egy jókora, véres vattával. Megáll a tanári asztal előtt, és komoly pofával a Bánkné orra alá dugja.

Itt találtam az ajtó előtt, tanárnő kérem.

A Bánkné, aki útszéli stílussal próbálja leplezni, mennyire fél tőlünk, elpirul a festéke alatt.

Biztosan vérzett valakinek az orra.

A pad alá bújunk röhögni.

Azt mondja a Galiba:

Jó is a haditerv, csak a Hamusék nem fognak megütközni velünk a Lechner téren.

Hát hol?

Vízen akarnak. A Hamus tengeralattjárót akar építeni.

Miből?

Fából. A kémünk szerint, teszi hozzá.

(A „kémünk" persze nem más, mint Béci, az Ősz utcából.)

Ekkora baromságot még a Hamus se gondolhat komolyan, mondom. Lehet, hogy eladta az előző iskolája radiátorait a MÉH-nek, az is igaz, hogy cukros-zsíros kenyeret zabál plakátból, de ezt ő se gondolhatja komolyan.

Pedig így van, mondja Goda is, a másik alvezér, aki közben már kidobta a vattát, és az előttünk levő padban pöckölget a tintatartóba, ezüst csokoládépapírból készült labdával.

Akkor a kémek szerezzék meg a titkos naplókat. Mind a két bandáét. Nyílt kártyákkal játszunk.

Nem lesz ebből baj, kérdezi Galiba, a kémfőnök. Például, ha bepanaszolnak az osztályfőnöknél.

Ez parancs.

csecsszopó

Hódi Teréz Kispéter Lőrincnének, miután hat hétig feküdte a gyermekágyat, első útja magzatával a Havi Boldogasszony templomába vezetett. A bábaasszony vigyázón haladt mögötte, nehogy a gonosz a nyomába hághasson. A templomban aztán a fiatalasszony gyertyát gyújtott, s a ~-val a karján körbejárta az oltárt. A pap megáldotta őket. Ezzel a keresztelő előtti avatás meg is történt.

Odahaza már egybegyűltek a koma- és szomszédasszonyok, terített asztallal várták az Isten színe előtt jártakat. Csak asszonyok vehettek részt ezen az áldomáson, s ezúttal még a ~ is közülük való volt: lány volt az istenadta. Bárkányi Örzse, a legöregebb a jelenlevők között, jobb tenyerébe tette a Boldogasszony poharát, s vigyázva, nehogy leejtse, azt mondotta:

Hállá Istennek, bemutattuk a léjányt. Hállá Istennek, hogy mögtartotta a Boldogasszony ágyába. Sok kérője lögyön néki!

Ivott, s körbeadta a poharat. Mindenki vigyázott vele, hogy szerencséje legyen az újszülöttnek. A komaasszonyok sajtot, foszlós cipót kínáltak körbe, Hódi Teréz pedig mosolyogva mellére vonta dédanyámat, aki majd a Mária nevet kapja a keresztségben, 1852 augusztusában.

cselló

Én Czékus Gabit szerettem, ő meg a ~-t. Mindez érthető volt. Én még kamasz sem voltam, Czékus Gabi meg vesszőhajlékony fruska, derékig érő szőke hajjal, és olyan mély szemmel, melybe a ~tanárunk is szívesen belemerült volna, ha nem lett volna már túl két infarktuson. Ja, hogy el ne felejtsem: ~zni sem tudtam. Nem állt rá a kezem. Vagy túlságosan is le-

szorítottam a húrokat, vagy, ha tanárunk kérésére „kilazítottam" a csuklómat, úgy remegett a kezem, hogy a hangok fejvesztve menekültek a különben szép, mélybarna színű és hangú hangszerből. Így aztán maradt az, hogy ~órákon meglehetősen közelről nézhettem őt, amint őszfürtű tanárunk nagy gonddal, s az esetemben tanúsítottnál jóval mélyebb türelemmel okította e bánatosan szép szavú hangszer titkaira. Mielőtt a második év közepén közös tanárunk végképp eltanácsolt a zenei pályáról, minden alkalommal megvártam Gabit, ő pedig megengedte, hogy hazáig cipeljem a ~-ját. Az Ősz utca végén lakott, és én reméltem, hogy legalább néhányan azt hiszik, együtt járunk. A legszebb lány volt Porlódon egészen tizenkilenc éves koráig, amikor egy rejtélyes betegség következtében fél év alatt elfonnyadt, és ebbe aztán szép csendesen bele is őrült.

csendélet

A Porlódi Ifjúsági Alkotókörbe Konkoly (→ probléma) vitte el Andrást. Konkoly már akkor is KISZ-titkár volt: a Juhász Gyula Gimnázium titkára, és egyben alanyi költő is. András meg mióta 1964-ben egy unalmas nyári délutánon (→ lázadás) megírta első történetét, azóta sem hagyott fel e szokásával, s vágyott a hasonszőrűekkel való találkozásra, legfőképpen a megmérettetés miatt.

Legelőször is az tűnt fel neki, hogy a kör tagjai hozzáképest már kész fiatalemberek, s csak hosszas noszogatásra mert belefogni ha nem is szék-, de helyfoglaló írásának felolvasásába. Azt a történetet választotta, amelyet a legkevésbé tartott *kamaszosnak.*

~, kenyérrel

A férfi kerékpáron karikázott.

„Csak otthon legyen ez a két csirkefogó! Áh, nem hiszem. Talán épp verekszenek valahol, vagy egy házmester elől futnak... Mindig az az utca! Az asszony nem tud vigyázni rájuk, a gyárban van. Még a házimunkát se győzi szegény..."

Borostás volt és kopaszodó.

„Lassan már én se bírok velük. Az utca rémei... A lakók már hazajárnak hozzánk a folytonos panaszaikkal..."

Kenyeret vitt a hóna alatt.

„...Azért ügyes kölykök. A múltkor is percek alatt megjavították a biciklit. Ez a két rosszcsont... Az enyémek..."

Mögötte egy teherautó közeledett.

„Rendes ez a Jóska. Igaz, csak fél órára, de elengedett. Úgyis csak ülni tudnék, amíg megjön az anyag... Így legalább meg tudtam venni a kenyeret is. Milyen meleg, szinte süti az oldalamat. A béle jó foszlós lehet... Igaz, a srácok a héját szeretik, jó ropogósan."

A férfi hirtelen balra fordult.

„Ha tudnák, hogy most hazajövök... Otthon kell hogy legyenek..."

A teherautó már nem tudott fékezni.

Külső sérülés nem látszott rajta. Csak poros lett a ruhája. A tömegnek nem tetszett. Nem volt elég véres halott. Különben is: egyáltalán nem hasonlított egy halottra. Csak egyszerűen ott feküdt. A kerékpárja mellett. A fejénél egy kenyér feküdt. Egy kenyér."

András, hogy befejezte, cigarettára gyújtott. Az asztal alá fújta a füstöt, nem mert körülnézni. Várta, hogy ízekre szedik az írását, kigúnyolják — de még ennyi sem történt. A kínossá vált szünetet egy göndör hajú, érzéki ajkú, jóképű fiatalember törte meg.

Látjátok, hogy gyerek még. Fog ő még máshogy is írni. Intett, és egy bajuszos fiú már tette is ki a képét az asztalfőre.

András Konkolyhoz hajolt.

Ki volt ez, kérdezte súgva.

Bizony Tamásnak hívják, súgta vissza Konkoly. Gondolkozott, mi rosszat mondhat róla. Építésztechnikus, súgta. (→ bagatell.)

cserpák

A gimnázium kezdetétől majd minden nyáron kőművesek mellett kerestem meg a nyári csavargásra valót, vagy legalább a felét. Így lett munkakönyvem első bejegyzése: sm. Ami annyit tesz, hogy segédmunkás. Ami annyit tesz, hogy szabad ember.

Az első nyáron a Porlódi Építőipari KTSZ-nél fejtettem ki áldásos tevékenységemet. Ötkor keltem, hatra előkészítettem a maltert a mestereknek, és már mentem is a literes üveggel pálinkáért. A pálinka mellett szerencsére a füstölt szalonnát is megkedveltem vöröshagymával, különben nem tudtam volna ellátni munkakörömet, amelynek egyik legnehezebb része a malternak a kőművesállásokra való feljuttatása volt. Ez ~kal történt, ami egy körülbelül 30 centiméter átmérőjű, félgömb alakú vasedény volt, amit egy rúd végére erősítettek. Az állások a vállamig értek (plusz a kőművesládák), és ide kellett nekem derékból kifordítva felmernem — szinte felnyújtanom — a maltert, vigyázva, hogy le ne csapjam a mestert. Ezt a munkát a betonkeverésnél is jobban utáltam, pedig aki próbálta, tudja, hogy annál nehezebb munka nincs az építkezésen. (A betonkeverőgép még ritkaságszámba ment akkoriban.) Még a mester dicsérete sem buzdított különösebben, pedig ő nagy pedagógus volt.

Ezt a masszát a kalapod mellé tűzhetöd, mondta, ha sikerült az oltott mész, homok és víz arányát az ő ízlésének megfelelően eltalálnom. Azt is megtanulhattam tőle, hogy:

Jaj de nagyon féltem, amikó először keféltem!

Ezt gyakran mondogatta, pedig ő is „rájárt" a bolond Marisra, aki egy szellemileg visszamaradott takarítóasszony volt, és ezért mindenki kedvére használhatta. Kivéve persze Matyi bácsit és engem. Én minden elkészült falat ANNA nevével firkáltam tele, az öreg meg az egyetlen volt, aki a brigádból szóba állt ezzel a szerencsétlen asszonnyal. Hatalmasan erős ember volt Matyi bácsi, akitől nem kellett ellesni a munkafogásokat: ő maga mutatta meg, hogy az egyszerűbb. Tőle tanultam meg, hogyan lehet csalhatatlanul megállapítani kézről a *fasz* méretét (nem mondom el), aztán azt is, hogyan kell sértetlenül hazajönni a Don-kanyarból (a mai turisztikai viszonyok közepette ez már nem gond), de a legfontosabb, amire megtanított, az volt, hogy elmondatja, hogyan kell harcolnunk kizsákmányolóink (jelen esetben a mesterek) ellen. Úgy, hogy haladjon is a munka, és mi is megőrizhessük a munkaerőnk egy részét mellékes jövedelemszerzésre. Ettől kezdve sohasem adott munkát a mesterem, csak azért, mert állni látott. Mindig találtam tennivalót, járt a kezem, és mégse csináltam többet, mint eddig. A mester gyűlölte az álldogáló segédmunkást, pedig hétfőnként, olykor pénteken is én tettem rá az ajtót az egyik sarokban, hogy részegségét kialudhassa. Ő a brigádvezetővel állt harcban. Az meg nyilván az építésvezetőt próbálta kijátszani, de ez már elérhetetlen magasságra zajlott fölöttem.

Tizenkét órát dolgoztam naponta. Matyi bácsi szerzett másodállást, és a maszeknál a lelkünket is ki kellett tegyük a malter mellé. Este még az újságot se volt erőm végigolvasni (olvasásszociológusok, figyelem!), és már zuhantam is bele rövidke álmomba, amely csak vasárnap teljesedhetett ki (feltéve, ha Matyi bácsi nem szerzett akkorra is munkát). Ekkor felvettem a legjobb ingemet, s ahogy kimosakodva, kifésülködve végigsétáltam a Széchenyi téri korzón, s éreztem az ing finom érintését bőrömön, az erőt karjaimban, tudtam, hogy most én vagyok a király.

Végül — magam sem tudom hogyan — mind a két házat felépítettük.

csiriz

„A forradalmak mindig a pékek miatt törnek ki", állapította meg Krúdy király, és én csak annyit tehetek hozzá: de a csizmadiák, vargák, cipészek szervezik meg. Csak a kéz elfoglalt, a fej szabad, s az emberek jönnek-mennek a hírekkel.

Bizonyos, hogy így volt ez Bottyán Karcsi nagyapja esetében is, bár ő tőle erről soha egyet-

len szót sem hallottam. Inkább arról mesélt nekem, hogy egy-egy cipő mennyire elárulja viselője jellemét. A legidősebb Bottyán javításokból élt, szenzáció számba ment, ha a környéken cipőt tudott valaki csináltatni magának. Mindenesetre megtűrt engem a műhelyében az öreg, s így nemcsak a környékbeli emberekről tudhattam meg sokat, de a szakma egy-két fogását is elleshettem; gyönyörködhettem finomra kopott szerszámokban, a mély szagú bőrökben, a sámfák regimentjében. Egész délelőttöket ültem végig a gyalogszéken, főleg télidőben, mint akit ~zel ragasztottak oda. A kopasz kis öregember egyszer a kezembe nyomott egy deszkát, amelyre kopott bőrdarab volt erősítve: ezt kellett faszögekkel televernem. Amikor harangszóra, nagy verejtékezve elkészültem, a kötényébe vette a remekemet, alaposan szemügyre vette, és azt mondta:

Tégöd sé vönnélek föl inasnak. Hanem tudod mit, szalaggy át a Vakhoz égy doboz Munkásért.

Felsős voltam már, amikor egy veterán kifaggatását kaptam őrsi feladatul. Akkor tudtam meg, hogy szocdemek meg kommunisták is gyakran megfordultak a háború előtt az alagsori cipészműhelyben, amelyben nagyobb esők idején térdig lehetett járni a vízben. De addigra már a kopasz kis öregember még mélyebbre költöztette a műhelyét.

Csirke

Erről a lebujról elég annyit mondani, hogy a Porlódi MGTSZ melléküzemágaként működött, és Fonyó Józsi (→ dobos 2.) volt benne a dobos. Nappal étteremként szolgált, ahol a napvilágot sosem látott ~ket minden lehetséges módon igyekeztek a vendégekre tukmálni.

Császár Pistával éppen a családi élet hullámaiba merültünk, nemrég nősült ugyanis. Egy kora gótikus Mária-képről szökött hajadont vezetett oltárhoz, aki mit sem tudott Pista múltjáról, de azt hiszem, a jelenéről se sokat. Pista ugyanis kétlaki, vagyis biszekszuális volt, s haveri körben nem csinált titkot belőle, hogy Nagy Istvánnal, a Porlódi Nemzeti Színház reményteljes művészével jár jegyben.

Ha az ember BIOPON, ne mosasson a Patyolattal, jegyezte meg Bóka, (→) mint egy rossz mosóporreklám, és újra elaludt. Mióta Marietta engem is lapátra tett, elválaszthatatlan jóbarátok lettünk, azaz éjt nappallá téve szorgoskodtunk a legkülönbözőbb italmérésekben. Császár Pista fel se vette a baráti évődést, valódi kínok gyötörték, és ezt el akarta nekem mondani. Tudta, hogy nem segíthetek rajta, de legalább könnyíteni akart a lelkén.

Tetszel nekem, szépfiú! Egy középtermetű, meghatározhatatlan korú barázdált arcú férfi mondta ezt Pistának, s rámosolyodott, mint egy farkas. Bármely más alkalommal Császár Pista szeme felragyogott volna a kötözködésre, s már siet is a mellékhelyiség felé vagy az utcára: életeleme volt a verekedés, mint úszóknak a víz. De most az *életét* mondta, s ez fontosabb volt mindennél.

Hagyj békén, haver!, mondta a barázdált arcúnak jóindulatúan. A férfi tett egy kört a homályos helyiségben, aztán megint ott állt az asztalunknál. Én szemüveges voltam, azaz nyomorék, Bókának az asztal fölött himbálózott a feje álmában, hosszú haja a szájába lógott. Az idegen csípőből fejbe rúgta Császár Pistát.

Erre még Bóka is felébredt.

Pistám, nem zavar az a Pálma gumisarok a szemed alatt? kérdezte vidáman, már megint reklámszöveg stílusban.

De zavar, mondta Pista, és egy szemvillanás alatt lecsapta a támadót. A pincérek, de még Fonyó Józsi is rárontottak, s a szó szoros értelmében kidobták a férfit a ~ből.

Ezzel azonban a dolog nem volt lezárva, a ~ egész közönsége elvárta Császár Pistától, hogy a lovagiasság szabályai szerint utána menjen kihívójának. Az ezt követő események néhány másodperc alatt zajlottak le.

Pista vagy egy tucatszor lefejelte a férfit, de annak, úgy látszik, kötőszövetből volt az agya. Közben néha sikerült bevinnie egy-két horgot. Végül Pista türelmét vesztette, és egy válldobással a földre küldte.

Most agyonrúghatnálak, szólt le kihívójához, aki a felbontott úttesten feküdt.

Az igaz, ismerte el a másik. Császár Pista a kezét nyújtotta, a mozdulattal fel is emelte a férfit. Hátat fordított neki, a dolog az ő részéről be volt fejezve.

De nem úgy a pincérek! Régi elszámolásuk lehetett egymással, mert egyszerre mind rárohantak. A férfi felkapott egy, az útépítők által otthagyott pallót, és mint egy westernfilmben, elsöpörte vele támadóit. Fonyó Józsi eszén nem járt túl: Józsi mint egy súlylökő, a térdén találta el egy bazaltkockával. S akkor aztán nem volt kegyelem.

Császár Pista megfogta a vállamat:

Hol is tartottunk, Andris?

Visszaterelt az ivóba. Mikor a személyzet visszatért, megtudtuk, hogy az illető nem volt más, mint „Fred bácsi", aki most szabadult, mert tizenhárom társával megerőszakolt egy tizenötéves lányt, vagy tizenöt társával egy tizenhárom évest. Mindenesetre egy percig sem hittem, hogy ezért szorongatták a pincérek olyan elégedetten „Fred bácsi" hajcsomóit. Fonyó Józsinak leharapta az egyik kisujjpercét, de az ő arca sem mutatot semmi bánatot.

Üres borosüveg voltam. Kezdett derengeni, és én hallgattam Császár Pista életét.

csoda

Nyár vége volt, édes, túlérett délután, amikor ükanyám fölkereste Bárkányi Örzsét, a haragosát, hogy kibéküljön vele. Tiszta lélekkel akart útnak indulni.

Másnap reggel Porlód búcsúnépe a Szent Dömötör templom elöl útrakélt. Igyekezniök kellett, hogy Kisasszony napjára, déli harangszóra a *Lentség,* vagyis az Alsó-Tisza-vidék legmagasztosabb kegyhelyére, Radnára érjenek. Elöl a férfiak mentek egyszerű fakereszttel, az asszonynép mögöttük lépkedett. Az öregek, betegek sátoros kocsin követték őket az élelemmel: tarhonyával, kendőbe kötött rozskenyérrel, a jó nagyra kanyarított sonkával.

Az útszéli keresztéknél és temetőknél meg-megálltak pihenni, imádkozni.

Könyörűjj Istenöm, én bűnös lelkömön, zendített rá Tápai Miska, az énekesember, s egyben búcsúvezető.

A keresztalja nép vele zúgta a folytatást:

Szánakodjál immár szomorú szívemön.
Haragodnak mennykövét, élös, högyös tőrét,
Vödd vissza vétkeim büntető eszközét.

Harangszó fogadta őket Makón, Csanádpalotán, Pécskán és Aradon, ahol meg is háltak. Az énekesembernek, Tápai Miskának gondja volt rá, hogy a férfiak és a nők külön térjenek álomra.

Amikor a búcsúsok Radnára értek, kezükben égő gyertyával járultak a csodatevő kegykép elé, amelyen az ábrándos szemű Mária egy férfias vonású csecsemőt tartott a karján. A porlódiakkal egy fiatal, néma orgonafújtató legény, egy bizonyos Ferkó (a vezetéknevét senki se tudta) is érkezett. Szemében tompa fájdalom, mosolyogni, sírni soha senki se látta. Könyörgőn nézett Tápai Miskára. Az énekesember fölszólította a búcsúsokat, hogy térden csúszva menjenek le vele a Maros vizéhez. Ott megmosakodtak, imádkoztak, és akkor megtörtént a ~.

Tápai Miska így szólt a legényhez:

A Názáreti Jézus neviben kérlek, szólajj mög!

A fiú erőlködött, hogy az arca is eltorzult belé. Szemében megjelent az első könnycsepp.

Uram, istenöm, hogy öhetném, mondta végre száraz, kissé vékony, de csöppet sem kellemetlen hangon. Keze fejével letörölte a homlokáról a lucskot. A búcsúvezető enyhe rosszallással tekintett rá, de Hódi Teréz máris csókokkal borította el a fiú arcát, és sorban a többi búcsújárók mind, és sírtak, és sírtak, és a legény velük sírt.

Térden csúszva mentek vissza a templomdombig, ahol magyarul, németül, szlovákul, bolgárul, bunyevácul, románul szólt a szentbeszéd, külön-külön.

Csak ükapám nem tudott semmit a ~ról; barátaival ezenközben egy száraz ágat szúrt le a földbe egy félreeső helyen. Kalapjukban hordták neki a vizet a Marosról. Körülállták, imádkoztak.

A következő búcsújárásra levelet is hozott az ág, de Kossuth, ő már csak koporsóban jött haza.

csőd

(Szótáríró egy villanásnyi vallomással tartozik/ követel: a jelen szócikk 1. jelentését eredetileg „csók" címszó alatt kívánta volt eufemizálni, míg a 2. jelentést egész egyszerűen ki akarta hagyni a nyomorult. Szótárforgató megnyugtatására közlöm, hogy nemcsak szótáríró írja ám a szótárt, hanem az is önmagát, minek folytán kegyes kompromisszumok jönnek olykor létre kettejük között. Mint ez is itt, ni.)

1. Mademoiselle Curie

Mivel Juhász Gyula már úgyis elírta előlem Annát, meg különben is Anna személye (→ bál) csak zavart volna a reménytelen szerelem érzésének, a fájdalomnak tökéletes és tiszta átélésében — átmeneti jelleggel —, kapcsolatot kezdeményeztem egy rézvörös sörényű gimnáziumi évfolyam-társnőmmel, aki a haján kívül mellbőségével és óriási eszével tűnt ki a lányok közül. (Madame Curie volt a példaképe, kutatóorvos akart lenni.)

Csak hónapok múlva merte bevallani, hogy az első csóknál majdnem megfulladt: nem tudta, hogy közben az orrán kell levegőt venni. Könnyű volt nekem, aki egész a szétkopásig hallgatott egy bizonyos kislemezt (→ Ari). Hanem aztán nagyon is belejött ez a rafinált nagypolgárlány. Eszembe jut egy fürdőkád, amelyből az anyjával beszélt telefonon, miközben az ötödik végtagom hol a szájában, hol a markában volt. Két évig hitegetett. Közben elvégeztük a gimnáziumot. Mialatt a szerénységem által írt ballagási beszédet mondta, én ádázul pornográf pózban láttam magam előtt, az érettségi utáni, beígért nyáron. Már nem is szerettem: csak „futottam a pénzem után". Két év alatt egy egész apácazárdát defloreálni lehet; minden különösebb erőszakoskodás nélkül. Eljött a nyár. Végre itt volt a pillanat, csak az erekcióm nem. Mindent megpróbáltam: fél kézzel a pálinkát döntöttem magamba, a másikkal a gumival szorgoskodtam, de a *döntő* pillanatban minden alkalommal bealkonyult nekünk. Kész röhej, hogy ez a lány, aki csak a csilláron lógva nem csinálta végig velem azt, amit két másnemű ember „azon" kívül csinálni képes, „szűzen" ment hozzá egy svéd hajóskapitányhoz. Mert az orvosegyetemről már az első évben kimaradt a szentem, a bombabiztos házasság miatt.

2. 38,9 °

Karácsony másnapja volt, András már fél éve járt Mariettával, és verejtékben úszva, a láztól elgyöngült testtel feküdt a rekamién (a nővére férjhez ment Pestre, így a konyhából a „másik szobába" költözhetett). Marietta az ágy szélén ült, a kezét szorongatta, és nézték egymást sóvár szerelemmel. Mozdulniok nem lehetett, a rekamié még a padlónál is jobban recsegett. Idősebb Szeles a szomszéd szobában a „Sportfogadás" totótippjeit bújta, András anyja meg valószínűleg a „Köznevelés" legfrissebb számát. Csak egy szűzi ajtó választotta el őket egymástól, amely életében nem látott még kulcsot.

És ekkor Andrásnak eszébe jutott a magnó. ISTEN ÁLDJA A LENGYEL MAGNETOFONGYÁRTÁST! Az apjától nemrég kapott egy ZK 140-es orsós készüléket (Grundig licenc) a nyelvtanulást elősegítendő. Persze tele volt Beatlesszel, Searchersszel, Procol Harummal, Fleetwood Mac-kel, Simon és Garfunkellel és minden más számmal, ami hatvankilencben még vagy már fontos volt András számára. Nem túl nagy hangerőre állította a készüléket, nehogy átjöhessenek miatta a szülei, épp csak egy zenei falat húzott a két szoba közé. És akkor elkezdtek őrülten csókolózni.

Meg fogod kapni az influenzát, nyögte András egy lélegzetvételnyi szünetben. A rosszullét környékezte, úgy kívánta a lányt, de a félelem, hogy megint ~t mond, megbénította.

Legalább együtt leszünk betegek, lihegte Marietta. Andrásra mászott, a szoknyája a mellén, bugyi már nem volt rajta.

Bejöhetnek, mondta András, védekezőn. Meg kéne mondanom neki, hogy szűz vagyok, gondolta. És hogy impotens.

„God bless you, please Mrs. Robinson, Heaven holds a place for those who pray, hey, hey, hey, hey, hey, hey." Ez hallatszott a magnón, amikor András érezte, hogy vesszeje, ha nem is erőtől duzzadta, de mégiscsak behatol valahogy a lányba, és attól kezdve már nem érdekelte őket, hogy rájuk nyithatnak. Elég gyorsan túl is voltak a dolgon.

Ez a ~, gondolta András. De a lány arcán boldog büszkeség sugárzott. *Nő* volt már, nem kislány — vagy legalábbis úgy érezte —, és ezt minél gyorsabban tudtára akarta adni az Andráson kívüli egyetlen bizalmasának, az édesanyjának.

Hazakísérsz?, kérdezte Andrástól, ahogy rendbehozta a ruháját.

Hát persze, mondta András, mintha a világ legtermészetesebb dolga lenne, hogy mínusz tíz fokban, magas lázzal az utcán sétálgasson. Átragadt rá a lány öröme és könnyűsége. Mint egy sokat próbált férfiú, átölelte Mariettát, és azt mondta neki:

Nehogy azt hidd, hogy ez minden. Csak most nem vagyok valami nagy formában. Tudod, ez a betegség...

Menjünk, sürgette sugárzón, megzavarhatatlan boldogságában a lány.

És mentek a Tisza felé lassan szitáló hóesésben, kéz a kézben, két nagyra nőtt, komoly, büszke arcú kisgyerek.

Csöndes

1970—71-ben mindnyájunk hátára leltári számot lehetett volna ragasztani a Hági bal kettes bokszában. Azon az estén se hiányzott senki: Pista bácsi, Rozi, a kitartottja, Gall, Sutyi a menyasszonyával, Töki, Marietta meg én ültünk a boksz biztonságot adó karámában. Előttünk az asztalt nem lehetett látni a fröccsöspoharaktól. Akkoriban Pista fizette a cehhet, egy ezrest is megkeresett egy nap a „Nájlon"-ban a borravalókból, amit az utolsó fillérig akkurátusan el is ittunk. Gall benzinkútja még odébb volt: államvizsgára várt éppen.

Szóval egy ilyen csöndes, beszélgetős, apró rezzenésekkel teli estén megáll egy tündérkék szemű, hízásra hajlamos manó az asztalunk előtt, és azt mondja:

Kétféle kocsmázó van.

Már folytattuk is a pillanatra megszakadt társalgást, mert kocsmai filozófusokból azokban az években túlkínálat mutatkozott Porlódon. A fiatalember, aki elmosódott vonásai miatt kortalannak is tűnhetett, nyugodt hangon folytatta:

Az első típus, aki a társalgás kedvéért iszik. A második, aki az ivás kedvéért társalog. Én ez utóbbiak közé tartozom. Leülhetek?

Ezzel leült. Mint kiderült, ez volt a székfoglalója. A szavát ezután sem nagyon lehetett venni, ezért „~" néven vonult be asztaltársaságunk hosszúnak indult történetébe. (→ egészségtelen)

csöngetés

Szótáríró nagyon is jól tudja, hogy gyermekkorában kellett volna *megpróbálkoznia* ezzel a *essai*-vel — de istenem: akkoriban még túlságosan is *lekötötték* a gyakorlati élet *kötöttségei*. Magyarul: nem lehet egyszerre élni és írni, miként azt már Francesco Nycchiphorovich Agnosta, a szárd bölcselő találóan megállapította halálos ágyán, amikor más sem élni, sem írni nem tudott.

Először is pontosítsuk a terminust: *becsöngetésről* van szó, méghozzá idegen házakban. A játékot ketten játsszák: a kinti és a benti. Különös jelentőséggel bír a megfelelő ház és a megfelelő benti kiválasztása. A ház ne legyen túl messzire a saroktól (ahol aztán gyorsan eltűnhetünk), de túl közel sem: az ilyesmi elveszi a játék izgalmát, csak kezdők és pancserok alkalmazzák: Hasonlatos ahhoz, mint amikor valaki távcsöves puskával lő szarvasra. Fontos lehet a csöngő formája, kívánatossága is; új csengők felavatása pedig egyenesen ínyenceknek való.

A benti kiválasztásához már a helyismereten kívül átható lélekismeretre is szükség van. A benti nem lehet túl öreg (esetleg még megszánnánk), de túl fiatal sem (még megfoghat bennünket). Fontos, hogy a benti *kijöjjön* a ház elé, vagy legalább kihajoljon az ablakon — ez adja meg a ~ igazi értelmét. Valódi kinti sohasem hagyja el a helyszínt, mielőtt sikerében kellőképpen ki nem gyönyörködhette magát. Vannak perverzek, akik közeli kapualjakból lesik áldozatukat, nem törődve a lebukás magas kockázatával.

És végül: a technika. A látszatra legegyszerűbb cselekvés, mégis e sportág legnehezebb eleme. Nem csöngethetünk túl rövidet, mert a tapasztalt benti a füle botját se mozdítja: tudja, hogy kintivel áll szemben. Kezdőknek gyakran meg is remeg a kezük közben: talán mondanom sem kell, hogy egy vérbeli benti ilyenkor a hasát fogja nevettében. A túlságosan hosszú, agresszív ~ is elárulhat bennünket; a benti ilyenkor sem jön ki, újabb megerősítést vár. A legbiztosabb a közepesen hosszú, de kellőképpen határozott ~, amely távirat-kézbesítőt sejtet, vagy a nyugodt egymásutánban megszólaló halkabb változat, amely közönséges postásra utal, s végül a szabályos hármas ~, amely a legtöbb háznál a családi jel.

A változatok ezzel még koránt sem merültek ki, annál inkább a bentiek, akik a mindenkori rendet képviselik, minek folytán megérdemlik az utca szabad harcosainak kihívását, amelyért ők feszültséggel, izgalommal, sőt félelemmel fizetnek. Felhívom a kint- és bentlévők figyelmét, hogy gyakorlatilag ez az *egyetlen* játék variálódik a társadalomban, azzal a szomorú kiegészítéssel, hogy a kintiek túlnyomó többségéből idővel bentiek lesznek.

Csöppem

Elég hosszú ideje laktam már Züllőnél (→ csúnya) — Marietta kirúgott, minek folytán kirúgattam magam az egyetemről, minek folytán otthonról kirúgtak —, amikor ~ felbukkant. Ki hozta oda, rejtély. De egyszercsak ott mosogatott a konyhában, porszívózott, mosta bagó- és italszagú gönceinket. (A lakást Züllő kapta a szüleitől, amikor még albérletben tengődött háromtagú családjával. Mire a lakáskulcsot kézhez kapta, a felesége már elvált tőle, magával vive a gyereket is az ország másik felébe.)

~ laborásként dolgozott Marietta mostohaapjának, Ernő bácsinak az intézetében, és úgy lopta nekünk a tiszta szeszt, csodálatos, mélybarna, zöld, vastagfalú, súlyos üvegdugóval záródó üvegekben, hogy már csak ezért sem lehetett elzavarni. Meg aztán albérleti gondjai voltak neki is. Eleinte bosszantott, hogy folyton a sarkamban járt, mint egy kiscica. Nem volt nagyobb, mint egy átlagosan fejlett kilencéves gyereklány, és ez Marietta 175 centis kosárlabdás magassága után bizony szokatlan volt. De az ágyban, mint ahogy mondani szokás, eltűnnek a magasságbéli különbségek.

Nem tudom miben bízhatott, csak nézett a nagy barna gyerekszemével, én meg gyalogoltam a halál felé. Ittam, mint a vadállat, olyan ügyekbe keveredtem, hogy csak a szerencsén múlott az életem. (Amit *véletlenül* se tévesszünk össze a *véletlennel.*) Nem találkoztam még épeszű, becsületes emberrel, aki meg tudta bocsátani *magának,* hogy elhagyta az első szerelme. ~ különös gyógymódot eszelt ki: beadta nekem, hogy trichomonásza van, ami egy alig észrevehető nemi betegség. Gyógyszert is adott, melyet szigorú absztinencia mellett tíz napig kellett szednem. Én meg rögtön értesítettem egy csomó érdekelt leányzót. (Mert mondanom se kell, ha az embernek nem kell senki, rögtön lesz annyi nője, mint egy árus kosarában a tökmag futballmeccs kezdete előtt. Bezzeg ha megérzik, hogy *neked* kell valaki: Még a legutolsó

repedtsarkú is a sárba tapossa a pénzed. Hogy a férfiak—nők világa miért van így berendezve, nem tudom. De azért érdemes elgondolkozni rajta. Hátha egyszer rájön valaki.)

Tíz nap múlva elébem állt ~, és a szemembe nevetett:

Csak szerettem volna így találkozni veled már egyszer, ilyen tiszta arccal, ilyen jószagúan.

Annyit mindenesetre elért, hogy egyetemi, főiskolai berkekben elterjedt; vérbajos vagyok. Most már annyi nőm lett, hogy gyakran naponta többször is megtettem az utat Züllő kéglije és valamelyik főiskolai vagy egyetemi buli között. Úgysem hiszi el senki: én mindegyik lányban a megváltást kerestem, és minden tőlem telhetőt megtettem, hogy szerelmes legyek beléjük.

~t aztán Züllő eladta egy éjszakára egy üveg pálinkáért. Ez volt az első dolog, amit sohasem bocsátottam meg neki életemben. ~ el is tűnt a városból, azt hallottam, sofőr lett Pesten. Az Isten áldja meg, bárhol van is.

csúfoló

1. *szépapám gyerekkorából*
„A bárának négy a lába
Ötödik a farka,
Farka alatt égy kis hólyag,
Fújja föl a gazda!"

2. *ükapám idejéből*
„Sváb sváb karaláb
Mé nem gyütté hamarább
Kaptá vóna kutyaláb!"

3. *dédapám kora*
„Tápai lányok
szeretik a mákot
Sárgarépát, tökmagot,
Attú szarnak vastagot!"
„Hódi, Mucsi, Biacsi,
Mind a három nagy csacsi!"

4. *nagyanyám gyerekéletéből*
„Gyere mifelénk,
Ögyön mög a mifenénk!"
„Aggyon Isten jó éccakát,
Kilenc bolhát, tíz poloskát!"

5. *apámából; taknyosra mondták*
„Fényösékné kinn táncolnak,
Szippancsékat várják!"

6. *gyerekkoromból*
„Katona bácsi haptákba
Becsinált a nadrágba
Felesége mossa ki
Fű de büdös, dobja ki!"

Csukonyi

Amikor András apja, több ingósággal együtt, nagybátyja, Kispéter Lőrinc, néhai MÁV-főtanácsos nem túl burjánzó könyvtárát is megörökölte, első dolga volt, hogy az 1927-es kiadású, tömzsi „Irodalmi Lexikonban" kedvenc íróját kikeresse.

„~ Fausztin (Porlód, 1867—Porlód 1921.) költő, író. Pályáját verseskötetekkel kezdte (Szomjúság, 1877, Vénuszi lombok, 1883, A csönd hangjai, 1892 stb.) Ezután érdeklődése főleg a kispróza felé fordult. Munkáiban az ún. *regionalizmus* követője, a maga naiv, mélyromantikus módján a porlódi és környékbeli népélet megörökítője. Porlódi borbélymester fia, aki külföldi tanulmányok után kelletlenül vette át apja műhelyét. Önéletírásából tudjuk, hogy egy lángoló, nagy szerelem marasztotta szülővárosában. Minden művét feleségének, Scheinberger Herminának ajánlotta. A fővárosi lapok is közölték írásait. (Szólít a puszta, 1896, Földművészek, 1899, A délibáb szerelmesei, 1900, Régen volt, 1913, Régi porlódi kocsmák, 1918, A legendák ködéből, 1920.)"

Csak ennyi? Idősebb Szeles savanyú mosollyal tette a kötetet a „Tolnai Világlapja Lexikonja" mellé.

Csuma

Hiába talált el ~ több békát Császár Pistánál (→ cél), csak elvitték katonának. Amikor két év múlva leszerelt, első útja Sulijulihoz vezetett, a Kossuth utcába.

Szegény fiú, épp máma üli a lakodalmát a Juli! Hát nem tudtad? A szomszédasszonynak, Bertánénak mindig is tetszett ~, aki csak vállasabb lett a katonaságnál. Még a címet is megmondta: egy gazdag dorozsmai parasztgyerekkel esküszik a Juli.

~ nem szólt semmit, hanem az első kocsmában megivott fél liter rumot. Azután elkötötte a Porlódi Köztisztasági Vállalat telepéről — ahol raktáros volt katonáskodása előtt — az egyik szipantóautót. Odafarolt a földszintes lakodalmasház elé, betörte az ablakot, és adj neki!

Az egész násznépnek jutott az ürülékből.

Két évet kapott, amit a jó magaviseletéért harmadoltak.

csúnya

Zöllei—Züllőt (→ Csöppem) a hiúságán ejtett sebbel büntettem meg. Egy éjszaka, aznapra kiszemelt megváltóm, félúton Züllő kéglije felé, megmondta, hogy szerelmet akar tőlem. Nem voltam annyira részeg, hogy ne forduljak vissza (az is baj volt, hogy igazából sose tudtam berúgni, azaz mindenről megfeledkezve teljesen elállatiasodni).

A III-as menzán, a Hősök kapuja alatti alagsorban már csak néhányan táncoltak, mire visszaértem. Lekértem a bejárathoz legközelebb táncoló lányt: a hapsija nem kérette vissza, de ez nem tűnt föl.

Nem mentünk egy fél sarkot sem, behúztam egy kapu alá. Ahogy rövid esőkabátomat a kukák mellé terítettem, az is eszembe villant, hogy ebben a házban lakik Porlód díszírója. De akkor már mindegy volt. Kapualj-kapualj. Szerencsére a lányt nem kellett messzire kísérni utána: a Petőfi Sándor Leánykollégiumban lakott. Sajnos, útközben lámpák is voltak, és megláttam az arcát. A legszebbek a hímlőhelyek voltak rajta. Ilyen ~ lánnyal én még sohasem voltam, ráadásként jó nagyot csókolóztunk hát a kapuban. (Nem azt akarom mondani, hogy a ~ lányok jobban tudnak szeretni, csak annyit, hogy esendőbbek, éhesebbek a szeretetre, s mindig többet adnak, mint amennyit kapnak.)

Egy este őt vittem Züllő kéglijébe. Ne gyújts villanyt, mondtam Züllőnek kintről.

Rendszerint az volt az ábra, hogy én felszedtem valahol egy csajt (valahol felszedett egy csaj), s kellően felmámorosodva, bizakodva vittem Züllő kéglijébe. Talán épp ő lesz szenvedéseim tűzoltója! Züllő, megbeszélt csöngőjelünkre meztelen talpaival, alsógatyában végigcsattogott az előszobán, kinyitotta az ajtót, és megnézte az *árut*. De már a *vevő* szemével. Ugyanis hajnaltájt, vagy már reggel, de legkésőbb délelőtt rémülten fedeztem fel, hogy egy idegen nő alszik mellettem az ágyban, és azonmód elmenekültem a Sárkányba.

Züllő meg rájárt a maradékra, s megvigasztalta mind, aki csak hagyta magát. Nem biztos, hogy én nem hasonlóképpen tettem volna az ő helyében. Még hálás is lehettem: a legtöbb lánynál (főleg a szűzeknél) ő látta el az *utógondozást*.

A tied, mondtam a sötétben a kezébe nyomva a ~ lány kezét, én most aludni akarok. Züllő meglepődött: ilyen még nem fordult elő. Mindenesetre mohón kapott az alkalmon.

Hogy milyen volt az ébredésük, nem tudom, mert még hajnalban megléptem a lakásból. De nem lehetett akármi: a ~ lány ugyanis Züllő évfolyamtársa volt a Tanárképző Főiskolán.

csupa

~ por az élet, szólt Lőw Lipót, a botanikus főrabbi könyvtárszobája közepén, kezében a tollseprővel. (→ Csaplár Sebő.)

TÓTH BÉLA

Tiszajárás

48.

MAROSI TUTAJOZÁS

Tuskó Nagy Sándor bátyámnak a Marosról elejtett szavai: „virgonc egy bolondos folyó az" — nem hagytak nyugtomat. Lennie kell a kicsi hazában még olyan élőnek, aki megkóstolta végig.

Törjük is a fejünket, a Tisza tutajosával, hogy Marosjárt embert tud-e még? Vakarja az én öregem a kalap alatt, hogy ismert néhányat.

Elvesznek ám az idők során az emberek. Még a tutajosok is meghalnak hellyel-közzel.

Azért előkap emlékezete boglyájából pár nevet.

— Szekeres Pál, de elmúlt, tíz éve. Vesszős Jóska elutazott Földvárra. Sebös Miska, elköltözött az élők sorából. Kerek Károly! Az élhet! Velem koros, Makón lakott valahol. Bálint Pilánkás Ferenc is élhet, fiatalabb évjáratú nálam!

Ezt a kettőt érdemes lenne keresni.

— Tűt a szénakazalban? Hol lakhatnak?

— Kerek gyerök Makóra házasodott. Fiatalon került le Gyergyóból vagy Fogarasról? Nekem az olyan messzire van, hogy nem tudom a kettőt megkülönböztetni. Ez a Kerek a két háború között, mint harisnyás székely hurcolta hozzánk a famatériát. Miért, miért nem, egyszer csak itt felejtette magát, és aztán évekig a Szilvániában dolgozott.

Makóról járt be biciklivel, ha olyan volt az idő. Viccelődtünk vele. Tán Makón nem találná meg a kenyerét? Büdös a hagyma meg a kapanyél? Nem is tagadta. A fenyők illata majdnem olyan fontos neki, mint a betevő falat.

Itt aztán volt belőle. Amikor vágtuk, hasítottuk, kitakaródzott az erdő. Adta ki magából azt a finomságos frisseséget. Ugye, aki abban nő fel, annak nehéz tőle elköszönni. Nem akárkinek mondta el a fenyőszurok utáni vonzalmát, mert hamar csúfolódásra állt a szája az itteniek is. Ha ledőlt fájront után, még susogtak is hozzá a csúf szájúak, ahogy az erdő szokott. De ezen nem mérgelődött a koma. Hagyta. Nem tud az alföldi arról, ami odafönt van.

Kerek Károly után karikázok. Fél nap alatt kivetette Makó, bár három utcával beljebb azt sem tudták, hogy létezik a világon. Ül a városvégi háza udvarán, két fiú unokájával sárkányt épít nádból, újságpapírból, mivel most ő a szárazdajka. A fiatalok odajárnak kenyérkereset után.

Mondom, azért keresem, hogy adja elő a Marost!

Játékos kedvű. Néz az asztal alá, a terítőt is felhajtja. Fönnhagytam a padláson? Feledékeny vagyok már az utóbbi időben! Vagy a lajbizsebben van?

Kotorássza, kihúz egy elrágott fogpiszkálót.

— Összement egy kicsit, de olyan ez, mint a fűzfa. Le kell csak ereszteni az emlékezet elevenjébe. Kihajt.

— Itt az ideje. Eresszük. Tuskó Nagy Sándortól tudom, hogy maga a föntebbi években tutajjal járta a Marost.

— Jártam, nem tagadom, bár mostanság is járhatnám!

— Az olyan szép volt?

— Az olyan volt, mint valami gyönyörűséges álom. Azok a legszebb emlékeim. Ugye a fiatalkoriak egyre előjönnek, ahogy öregszünk.

Magam, alig húszszor tutajoztam a Marost. De az apám ismeretei az enyémek voltak. Nemcsak a subája, a tapasztalása is. Ő meg az apjától tudta a vizet, a rajta való megmaradást. Így aztán dugosló-dugig teli a láda.

Minden ott kezdődött, hogy megszülettünk. Én Atykán, Marosvásárhely, Korond, Pálháza háromszögében. A falu meg kicsi kupac. Kövön ül, erdő zúg körülötte. A szava a mienk.

Búzatermő földünk a sóbánya, az erdővágás, tutajeresztés. A 840 kilométeres Maros mentében tízen-húszan is ebből éltünk, akiket ismertem. Ősszel a hegyekben nyűttük a fenyőt, telente vontattuk a vizek partjára. Akkora havakban jártunk, kicsi ökreinknek csak a fülük látszott s kormos szarvuk. Ahogy megadta magát a hó, a partokon nyúztuk a fát, szerkesztettük a tutajokat.

A tutajkötés mesterségén sok múlott. A görbe, hibás fákat úgy elrejteni a gyertyaegyenesek közé, hogy a huncut kupec is higgye. Keskeny, hosszú tutajokat róttunk, 30—40 métereseket. Ezek úgy hajoltak a kanyarokban, kövek, szűk malomjárók között, mint a kígyók.

Legtöbbször Ditrón pakolásztunk. Az élelmesebb tutajgazdák nem indítottak bennünket egyéb terhek nélkül. A fűrészmalmokból még szép csomótlan deszkaszálakat raktak ránk. Egész halmokat, két oldalt. Teherrel jobban üli a vizet a tutaj.

Betettek sokszor ötezer liter beüvegelt borvizet, föl a gulibát, bele az élésládát. A hajnali vörös farkú rigó füttyére megmosakodtunk, kis kalapemelés, nézz ránk magasság, látod, mit akarunk cselekedni!

Sok bajú ember a marosi tutajos. Ha sok a víz, nagyon verdesi a szűk mederben. Ha kevés, felakad a köveken. Aztán a mellékfolyók is csinálják a gondokat, nyomnak bennünket, vágnak, ütnek partokhoz, kövekhez.

Marosvásárhelyen szélesebb a folyó. A keskeny tutajokat egymás mellé kötöttük, felvettünk rengeteg cserepet, téglát magunkra, hadd feküdje jól vizét a láp. Hunyadban még vagonszám szedtük föl a tüzifát, Lippán kész, vasalt lovaskocsikat, szerfát, keréktalpnak való kinagyolt árut, s billegdéltünk Szegedig. Néha ledeszkáztuk a gömbfák tetejét, állatokat úsztattunk rajta. Tinót, disznót, lovat. Karámba fogtuk szegényeket, béklyóba a lábukat. Tűrték a sorsukat, mert mit is tehettek volna? Minden motyónak velünk utazott a gazdája. Vagy a szegedi a parton várta már, ami az övé, s árulta, mit merre. A sóház állami monopóliumot csinált a szállítmányunkból, pedig magánsó volt, amikor elindult.

Minél messzibb vonszoltuk a portékát, annál magasabbra szökött az ára. A fát el lehetett adni, Szászrégenben volt akkora fapiac, hogy a két partja tíz kilométer hosszan csak tutajt tutaj hátára hordott. Ott nem volt érdemes bírósabb embereknek elereszteni a matériát. Akadtak tutajnapszámosok, akik velünk jöttek Ditrótól, de itt leszálltak. Lejjebb nem szerettek jönni. Megkapták a bérüket, gyalogoltak a part mentén hazafelé.

Őseim szerették végigbajnokolni a Marost. Nagy volt a veszélye, irgalmatlan, de nagyobb volt utána a járandóság is.

Még pelyhedző legénytemből emlékszem, amikor ilyen utakról apámék megérkeztek, hát az olyan örömünnepnek számított, mint az éves búcsú. A deszü rejtekeiben a pénzecske.

Ez széles öv a famunkások derekán, hogy a nagy erőlködésben védelmezze a csigolyáikat. Na, a deszübeli pénzecskék előkerültek, meg az ajándékocskák is, kicsi fényes bicskák a legénykéknek, aranyos szállal szőtt fejrevalók az asszonyi népeknek. S a legislegnagyobb öröm,

hogy hazaértek. Valahányszor szóltak, na, megest ehejt vagyunk e. S akkor béközelítettek a kicsinyke házikóba, s majdnem hogy sírtak, mivel úgy tartották, a halál kicsiddig szabadságra eresztette őket. Mert a Maroson tutajozvást olyan éppenséges éppenséggel el lehetett esni, akár a csatamezőn. A víz nagy úr. Minden nap más tud lenni. Húzszor elmégy benne, szelíd, huszonegyedszer beléd mar, mint a hamis kutya.

Ahol az Ilva a Marosba szakad, zajos, rövid, vaskos folyó. Napnak vetve völgye két partja. Süssön kicsit, már olvad, ereszt, duzzaszt, zuhog olyan bodréjos vizekkel, hogy vág neki a kőnek. Fel is borít, ahogy eke játszva fordítja meg a földet. A tutajos alákerülhet.

Ész, erő, merészség. Itt is leveszik sipkájukat a tutajosok. Markukba köpnek, kapaszkodnak a lentákba. Emlékeznek, félnek.

A szűk parti út sziklába vésve megy ott a völgyben. Megmohosodó véset: Kutsuk Máté tutajos itt végezte bé életét!

Hogy még hányan, ki a tudója annak? Nincsen róla rovás.

Galinyinál tízméteres kő a meder közepén. Nagy vizeknél egy méter látszik ki belőle. Víg András kövének tisztelik. Neki is összetört rajta a lápja, ő ugyan fölmászott a kőre, s megszunnyadott a nagy fáradalom után, álmában pottyant a vízbe. Nem is jött elő belőle többé.

No, ha nem a kövek borigatják a lápokat, hát akkor a zuhadékok libegtetik, nyomogatják. Minden mellékfolyó, ahogy összetalálkozik a Marossal, megkergül örömében. Forgatja, pörgeti a lápot. El sem eresztené a karjaiból, ha az erős tutajosok ki nem vezetnék a forgóból. Van pedig mellékfolyója épp elég. Ahogy jövünk lefelé, az Ilvát elhagyva, a Görgény torkollik rá a Marosra, aztán a Lucz, a Nyárád, a Kapus, a Ludas, lejjebb az Aranyos, a Nagyküküllő, a Sebes, a Kudzsir, a Sztrigy, a Cserna, a Dobra. Mindegyik megváltoztatja országutunk természetét. A sok beömléstől erőre kap, szalad velünk. Mert amíg Maroshévíznél még alig kotyog ötkilométeres percenkénti sietséggel, addig Lippánál, pár száz kilométerrel lejjebb, ennek a százszoros víztömegével rohan. Cifráz még a folyó esése. A hajunk is lobog.

Gödemesterházánál egy ötkilométeres szakaszon 39 méteres lejtése van a Marosnak. Valóságos meghosszabbított zuhatag. Kapaszodjatok tutajosok!

Olyan bodréjos a víz, mint szappanfőzéskor a fövő lúg. Habzik. Förgeteges erejű. Csak egy tutajon gyöngüljenek meg az emberek, forduljon keresztbe, a többiek belerohannak, egyberontják a lápokat. Nagy cságatás, istenkedés magyarul, románul. Tuttusz dumnyezó, mama tata! A partokról a segítség olykor bekiált. Hol szívességből jönnek, hol bérért, de annyiért, hogy szinte újra megvette a tulajdonos a fáját.

A langósabb szakaszokon a hajómalmok, malomgátak mögül lesett a veszedelem. A hirtelen jött áradás, akár egy éjszakai pihenőnél, tudott akkorát emelni a lápon, hogy leszakította a köteléről. Nem esett valami nagy zajjal. A víz tud olyan lábbujjhegyesen jönni, mint az álom. Egyszer csak, vak a tutaj, neki valamelyik malomgátnak vagy egyenest a malomnak, söpri, mint a szemetet. S ilyenkor éjszaka van. Nem mindennap esik azért ez se. De annyiszor igen, hogy a Maros mentén végigszaladjon a hír. A malmosok nem is nagyon szívlelték a tutajosokat. Legtöbbjük ott sarcolta őket, ahol érte. A jog őket előbb védelmezte, mint az utazó faúsztatókat. A malomjogot a malombírók, esküdtek vigyázták, bajtalan alkalomkor is összeröffentek ellenünk, mint a szegényember malacai. Pedig ők voltak a vagyonosok, mi a pórok. Legtöbbünknek mindenünk velünk volt a tutajon. Az élet, suba, pipa. A malomgátak a fél folyót elfogták olykor, centiről, centire kellett kiszámítani az utunkat, hogy bele ne törüljünk a szerkezetükbe valahol. Némely lisztlopók messziről figyelték, hogy jövünk-e, s olyankor még beljebb eresztették a hajójukat, hogy megvámolhassanak. Úgy tettek, hogy szívességből visszább húzódnak, hogy férős helyet hagyjanak, amiért elkívántak néhány szál deszkát, s a fuvarunkból ezt, amazt.

A jobb érzésűek azért engedtek bennünket, mi több, ahol megszűkült a víz a gátak miatt, hát csáklyákkal kiálltak a hajók oldalára, és tartották el magukat a terhünktől. Néhol a révészek kutyálkodtak velünk. A folyót átfogó kompok köteleit úgy felhévérezték, hogy föltétlen beléje akadozzunk. Söpört le bennünket a dulápról gulibástól együtt, ha nem kaptunk idejé-

ben észbe. Amúgy is megtolvajoltak bennünket, ha a hévért a kedvünkért megmozdították. A tutajos mindazonáltal nem lázadozott, hogy mennyi tüskén, bokron át szerzi össze a kenyerét. Az elsorolt tusakodás a foglalkozással együtt járt.

Ami ezeken túl kereste meg az embert, az már a saját nevére volt megcímezve. Teszem azt, én is kicsinyke legénytemben már mindenféle deszkametsző patakmalmokban szorgoskodtam. A Ratosnyán, a Görgényen, mikor hol kellettem. Ha volt száz léces zsindelyvágó műhely, hát az használt száz faragóbérest, léckapót, karóhegyezőt.

Bekaptam először egy ratosnyai metszőbe. Étel, ital, fillér. Jót tett a hazaiaknak. Egy szájjal kevesebb ette a habart puliszkát. Ha elfogyott a patakvizünk, vertük az éhkoppot. Bánatmalmokká lettek a műhelyek. Nem kellettünk ingyen sem. Volt azért olyan mester, aki a két víz közötti időben is munkát adott. A fűrész állt, a patak vékony erekben csordogált, gyönge volt, mint az őszi légy, egy gyufásdobozt el nem bírt volna a hátán. Hanem, ha esős idők következtek, csülökre legények. Szilácsnál éjjel-nappal nyűttük az ipart.

A tutajászás a vizek parancsának volt alárendelve. Tavaszokon mehettünk, őszökön, amíg jégbűrbe nem takaródzott a Maros. Évközben sokszor nézhettük volna az eget. Voltak aztán helyeink, ahol kikoplaltuk a folyók jövetelét. Kaptunk annyit a munkánkért, hogy éppenséges éppen lopni nem kényszerültünk. Ugyan kényszerültek sokan. Lopókká tette őket a muszáj, s vitték is olyan nagy mértékben, hogy a rendes munka már büdös is lett.

Egész tutajokat lopni a partokról. A jeleit átfaragták a szálfáknak, s tették más gazda kezébe a lápot. De én nem bírtam effélébe foglalni magam. Féltem is. Keveset lophattam volna. Annyiért nem érdemes bűnbe esni. Sokat nem mertem. Így aztán egyik napról a másikra éltem.

Ugyan a Küküllőben jó gazdára leltem. A malmos nem csak fűrészelt, hanem dongafákkal, szerszámzat-készítéssel is foglalatoskodott. Hegyes sipkás, nagy darab román ember volt. Dolgos. Észnél lévő. Rendes kosztot, fizetést adott annak, aki a faragó baltát úgy forgatta, hogy rakodott utána máglyába az eladni való portéka. Boroshordóknak való tölgyfadongákat nagyoltunk, kocsialkatrészeket, zápokat, küllőknek valót, kerékagyakat, talpfákat, kocsirudakat. favillát, falapátot. Amíg nem jött a víz. Amikor megjött, letettük a szekercéket, nekihurboltuk magunkat a deszkavágásnak. Minden évben nyolc hónapot éltem a kosztján. Borotválkozós koromig nála siriltem.

A malomtól száz lépésre lehetett a lakóháza. Faműves volt, miből is lett volna a háza másból, mint özönfából. Feketére kiáztatott fenyőszálakból. Oda mi nem is tettük be soha a lábunkat. Enni, fogatlan vén banya hozott napjában háromszor. Kecsketejes málét, töpörtős kását, téjfölös lángost. Délebédre habart leveseket, sült halat. Jókat ettünk. De olyan szálkaember voltam azért, mint az erdei fenyő. A balta meg a gyűrkőzés kihúzgálta belőlem az erőt.

Egyszer, véletlenül, a malom fölötti tiszta patakban ejtőzvén, látom, szép fekete szemű lány megy a gazda faházába. Ejnye, szomszédlány lehet-e? Tudatlanságban maradtam felőle. Hanem, hogy a környék falvai odajártak ezért, azért, s a gazda alkudozott velük sokáig, hát a szájtátiktól csak kitudtam, hogy a szép szemű fáta, az öreg felesége. A vén, fogatlan meg a gazda szülőanyja. Ejnye, ebugatta! De úgy voltam véle, egyet se búsúlj, Károly, mert a kezedre kell járjon az élet! Kifirtattam, hogy mikor megy a menyecske vízért. Ment háromszor napjában. Reggel nem eredhettem a nyomába, se délben. Hanem estendőn az ösvényre ültem, amin jőnie kellett. Na, köszönök. Rám sem néz, kikerül, megy. Nem tágítottam. Ahogy ránk esett a sötét, hogy a balta sem látta már hová vágjon, mentem az ösvényre. Az öreg odabent vacsorált ilyenkor, nekünk is meghozta atájt a banya az ételt. De nem arra voltam én éhes.

A nevét is tudtam: Szabina. Annál szebbet nem is találtam. Pedig mást se láttam ki a fátából, mint a kékfestő kendő alól kifehérlő kerek arcát, szénfekete szomorkás szemét. Annyira tudtam sajnálni, hogy nem tudtam szétválasztani: szeretem, sajnálom. A baltám is erre a tempóra járt. Szeretem, sajnálom; szeretem, sajnálom.

Ültem esténként az ösvényen, kikerülgetett rendesen. Kivettem a kezéből a favödröket

vittem előtte, megmerítettem, vittem utána. Tűrte. Tíz lépésre a házuktól a kezébe vette, vitte. Mondom neki: cáre buna!

— Mulcuneszk! — válaszolta halkan, ahogy a madár pityereg.

Akkor szólalt meg először. Mind gyakrabban megsajdultam, hogy így elválogattunk esténként. Enni sem nagyon bírtam. Naphosszat a vizet lepetyeltem, mint a háromnapos lakodalomból hazavergődött kutya. Hogy így menegetett az esti vödörváltogatás, már nem csak a tekintetünk akadozott össze, de a kezünk is. Addig erre, addig arra, látta Szabina, hogy ég a belsőségem utána, rá pedig annyira vigyáznak otthon, mint a gyertyalángra. Egy hunyorítással sem biztatott. Mert mivel is. Törvényes hitese volt a gazdának, hát hová szaladhatna mellőle? Én meg kérleltem, hogy szökjünk ki a világból. Mert nélküle nem férek meg benne. A vállát sem vonta. Mit gondolt, mit se, az idő volt a megmondhatója. A gazda sem sejdíthetett semmit. Az asszony miattam egy féllépésnyit sem késett soha. Ha annyi volt már a piacolni való áru, hogy az ég alját súrolta udvarunkon a sok fajta boksa, lápra raktuk, ereszkedtünk Gyulafehérvárra. Néha jött az asszony, meg az ember, meg két tutajos legény. Máskor nem ért rá a gazda. Soborsin külseje leégett, kellett a szaktudása. Hármasban mentünk a fapiacra. Beszélhettem neki. De mintha a szelekbe vetettem volna szavaimat. Semmit nem válaszolt. Egy hunyorításnyit nem biztatott. Én meg csak őröltem, zúgtam, akár a patakmalom, fáradhatatlanul, a fülébe. Egyszer megbicsaklott. Rám borult. Sírt, mint a sebes eső. Hogy velem jő, akárhová, de már menjünk is.

Hohó, tubicám, fel kell arra készülődni! Na, felkészültem. A pénzem is éppen a deszüben csücsült, dugig rakva árukkal vízen ringott már a lápunk, a mester nem akart velünk ereszkedni. Indultunk a Marosnak. A piacnál kitettem a tutajostársat, hogy nézzen vevő után, én meg ereszkedtem lefelé. Gondoltam, lemegyek Titelig is, ha kell, hiszen viszem magammal az egész világot. Amiért élek. A sors vagy a Maros nem akarta?

A peleti határnál, ahogy a folyó elhagyja a havasokat, tele a meder kecskekővel. Tudtam őket. De most nem azokra ügyeltem, hanem a gulibában remegő Szabinámra. Rásiklottam egyik víz alatti sziklára, egyet fordított a lápon, a feneke keveredett fölül. Én ki alóla, Szabina oda maradott. Napokig ott szaladoztam a partokon, mint az eltévelyedett kutya. Ahogy a tutaj fölfelé nem tud menni az erdőnek, ahonnét elindult, hát én sem.

Sült gombát eszegettem, vadsalátát. Nyolcadik nap este parthoz állt egy tutaj, emberei főztek. Odaköszöntem közéjük. Cefetül nézhettem ki, mint akit akkor vágtak le a kötélről. Meg is ijedtek. Elharapták a szavukat. Várakozva szóltak: Ingyi mere!

Leültem. Reggel velük ereszkedtem Szegedre. A Szilvániás gazda, Márkus Ede úgy fogadott, mint a saját emberét. Fizetni akart nekem is. Mondom, én csak utaztam. De dolgozni szeretnék nála. Befogadott. Akkoriban már az ő munkásait is hívogatták katonának. Hol itt, hol ott hiányzott valaki. Én meg a fészit úgy forgattam, mint a fűrészt vagy a szálfákat. Befogadott. Hagyta, hogy a színben lakjam. Szép, meleg május vége jött ránk. De én csak őbölyögtem, mint akiből elszökött az élet. Volt pénzem, a lenyárjadt harisnya helyett tudtam ruhát venni. De örülni nem jött kedvem. Miért is nem haltam meg ott, véle? Mit akar velem az élet?

Hajnalt érkező kofahajókkal járt be Makóról egy kicsinyded leányka. Tizennégy éves forma, kis girhes. Szántam. Ha este elment a hajója, hát behúzódott ő is a gyár területére, a fűrészporos színbe vette magát. Egész nap tele a haja faporral, a szája prémjén is vastagon állt. Már észre sem vette. Senkije, mint nekem. Mert én olyan árva voltam, ha egy kicsinyke kószáló kutya vetődött volna elém, hát annak is a nyakába tudtam volna esni.

Nahát, összeismerkedtünk, mint a testvérek. Kicsinyke girhecském. Előttem Szabina szikrázó fekete sörénye, szeme. Pedig véle egy árva csókot nem tudtunk ám váltani. Csak látásból várakoztunk egymásra. Hanem a girhes egy napon, év teltén is túnan, egyszer kihökkenti, hogy ugyanvalóst elmehetnék én hozzájuk. Én el. Tiszta voltam mindenki előtt, mint a kisubickolt teliképű holdvilág, hogyne mehetnék el, amikor el is mehetek. No, megyünk, vonaton, vasárnap reggel. Kiérünk a temető árkához. Négy kisgyerek, s árvák. A legkisebbik vi-

lágra révészelésében halt el az anya. A szegény emberférfi volt a dajka, az anya, az apa. Vékony szál emberpéldány az is. Girhes, toprongyos. De azért ételtel kínált. Frissen fejt kecsketejjel. Kenyér egy falat se. Este későn végzett, amikorra a pénzét a markába kapta, már kenyeret nem tudott venni. Majd a kispiacra belohol, délre lesz főtt! Ó, ember, ember, hát hiszen te még szerencsétlenebb lehetsz nálamnál is! Így én. Néztem vagy ötvenöt esztendősnek. Hetes szakáll kuszálódott a képén. Két első foga, mint a nyúlnak, kiköszönt a szájából.

Szégyenéről beszélt. Ennyi gyerek mellé nem kap asszonyt. Hatan fügét mutattak, akiket előkért. A hetvenéves vénasszony se kívánt melléje feküdni. Pedig csak négy évvel volt idősebb nálam.

Zótától kezdve is itt ülök. Ha egyszer az emberfiával megborul az élet tutaja, hát éppenséggel örüljön, ha az árnyékvilágban szedheti a levegőt, la.

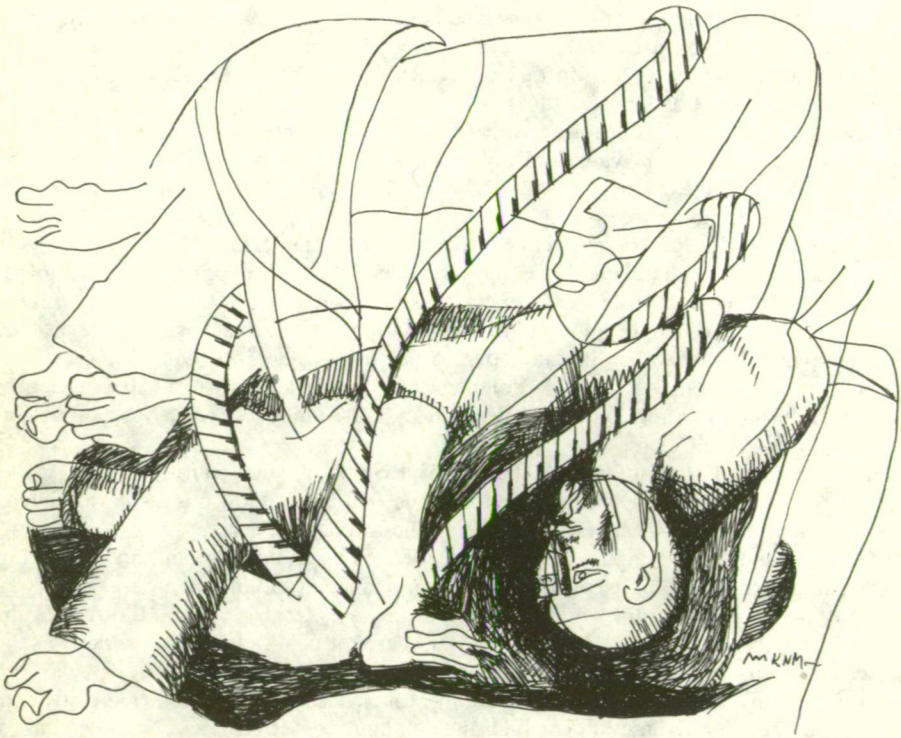

KOTSIS NAGY MARGIT RAJZA

KOVÁCS ISTVÁN

Sobieski János híres győzelmei és balsikeres uralkodása

ZBIGNIEW WÓJCIK ÉVFORDULÓS MONOGRÁFIÁJÁRÓL

Ha van lengyel király, akiről elmondható, hogy nevét szinte minden magyar állampolgár ismeri, az a múlt év történelmi emlékezetének embere: Sobieski János. Talán nem is azért, amiért bennünket érint, „miattunk érdemes": márminthogy 1683 szeptemberében ő volt a hosszú törökellenes magyarországi felszabadító háború legenergikusabb szószólója a haditanácsban, s túl ezen — párkányi győzelmével és Esztergom bevételével — példamutató kezdeményezője. Sobieski azonban hazánkban is Bécs felmentőjeként és nem Esztergom „megvívójaként" ismert. De hírnevét Lengyelországban is bécsi diadalának köszönheti, s talán „utolsó nagy királyként" is amiatt tartják számon. De az volt-e valóban?

A *nagy hadvezért,* az országot modernizálni, s általa megmenteni kívánó lengyel felvilágosodás politikai eszméi, valamint az egész XIX. és részben XX. századot meghatározó romantika ideológiai, szépirodalmi hagyományai emelték *nagy uralkodóvá.* Kérdés ugyanis, hogy a XVII. század második felében lehetett volna bárki is, aki a Nemesi Köztársaság — a *Rzeczpospolita* — trónjára kerül, „nagy király"?

Zbigniew Wójciknak, a jelzett korszak kitűnő ismerőjének Sobieskiról szóló vaskos monográfiája többek között erre a kérdésre is választ igyekszik adni. A jeles történész munkája a bécsi győzelem 300. évfordulójára megjelent számos lengyel és osztrák kiadvány talán legértékesebb darabja.

Wójcik a XVII. század első fele lengyel—litván államának bemutatásával kezdi munkáját. Egy szürke dátum jelképezi a lengyel—litván nagyhatalom létének csúcspontját: *1637.* A közel egymillió négyzetkilométert számláló *Rzeczpospolita* — a moszkvai orosz cárság mögött — Európa második legnagyobb állama. (Igaz, 8—9 millió lakosával „csak" a negyedik helyet foglalja el.) A soknemzetiségű és sokvallású államban a legfőbb politikai és katonai hatalom a köznemesség kezében összpontosult, amely számarányát tekintve, páratlanul nagy volt Európában; a lakosság 8—10 százalékát tette ki. A nemesi rend tagjait a jogegyenlőség ideológiája jellemezte. A „hétszilvafás nemes" közmondásosan egyenlő volt a vajdával, vagyis részben a magyar fogalom szerinti főispánnal. Demokráciáját, „aranyszabadságát" politikai, gazdasági privilégiumok garantálták. Hatalmi helyzetének, súlyának biztosítását szolgálta többek között a híres-hírhedt *liberum veto* joga és a szabad királyválasztás eszméje. A *liberum veto,* amellyel élve bármelyik követ félbeszakíthatta az országgyűlés munkálatait — (s ezáltal az addig hozott határozatait is megsemmisíthette) — eredetileg az egyhangú döntéshozatal kényszerítő eszköze volt. A *nie pozwolę* először az 1652-es szejmen, országgyűlésen hangzott el. Ettől kezdve lett az országvesztő belső politikai acsarkodás elnémíthatatlan fegyvere. „Bevezetésének" dátuma egy új korszak kezdetét is jelölhetné a lengyel történelemben... Ha nem jelezné azt már egy négy évvel korábbi tragikus évszám: *1648.*

E két számjegy között szoros a kapcsolat. Mindkettő a Nemesi Köztársaság politikai és katonai cselekvésképtelenségét, az állam belső és külső szétesésének folyamatát sugallja. Az ukrajnai végek kozákságának 1648-as felkelésével a lengyel—litván állam elveszít egy katonailag nagyon értékes réteget, amely szervezett és privilegizált határőrvidéki ezredekként a királyi hatalmat erősíthetné. Erről azonban a földbirtokos arisztokrácia hallani se akar. Az ukrajnai *panok* minden erővel arra törekednek, hogy döntő többségükben jobbágysorba taszítsák a végeken meghúzódott, a tatárokkal hadakozva megedződött és megszerveződött, s végeredményben ukrán nyelvű és pravoszláv hitű néptömegeket. Felkeléseiket mindig véres kegyetlenséggel verték le. A lengyel királyi hadak azonban 1648-ban sorozatos vereségeket szenvedtek a kozákoktól, akik ezután hol a *Rzeczpospolita* ellen háborúzó, egyre izmosabb és jelentősebb cárságot, hol az ezt követő évtizedekben rendkívül veszélyes török birodalmat, illetve annak vazallusát, a krími tatár kánságot erősítik, s végül elérik Ukrajna kettéosztását. Az 1650-es években azonban nem az volt a kérdés, hogy a *Rzeczpospolita* elveszíti-e a Dnyeperen túli területeit, hanem az, hogy ellene szövetkezett szomszédai nem darabolják-e fel végérvényesen egymás közt. Előbb a Hmelnyickij vezette kozákfelkelést támogató Alekszej Mihajlovics cár hadai özönlötték el az ország litvániai területeit, egy évvel később, 1655-ben pedig Károly Gusztáv svéd király csapatai hódítják meg az ősi lengyel részeket, azokat, amelyeket évszázadokon át elkerültek a pusztító háborúk. 1656-ban az erősödő lengyel ellenállás hatására Károly Gusztáv szövetséget köt a brandenburgi fejedelemmel, II. Rákóczi Györggyel, és az önállóságra törekedő kozák vezérrel, Bohdan Hmelnyickijjel. A litvániai Radziwillek is szívesen látták volna az ország feldarabolását, amennyiben egy „fejedelemségnyi" területet kikanyaríthattak volna maguknak. Ez az „önállósulási törekvés" jelképesnek is tekinthető. A XVII. század második felének nemesi köztársasága egyre inkább az országnyi földtulajdonnal rendelkező főurak birtokainak laza szálakkal egymáshoz kötődő együttese volt. A főúri szövetségek, klikkek a központi hatalom legszerényebb erősítését is minden áron meggátolni igyekeztek. Ennek érdekében rendre meghiúsították az országgyűléseken felvetett reformelképzeléseket, holott a svéd támadás utáni összeomlás mindenki előtt nyilvánvalóvá tette: „a statua agyaglábakon áll". A „aranyszabadság" védelmezőinek a liberum veto volt a leghatásosabb fegyvere. És természetesen a *szabad királyválasztás,* amelynek eszméje és gyakorlata révén a dinasztiaalapításra törekvő király bármikor zsarolható volt.

Mint Zbigniew Wójcik monográfiájából megtudjuk, Sobieski János távolról se tartozott az ország leggazdagabb főurai közé, viszont egyike volt a legműveltebbeknek. Felkészültségének tudatosságát jelzi, hogy a latin, német, francia, olasz mellett a török nyelvet is szorgalmasan tanulta. A család jövőjét tulajdonképpen nagyapja, Báthori István pártfogoltja, Marek Sobieski alapozta meg. Tehetsége és szerencsés házasságai révén apja, Jakub Sobieski tovább gyarapította a család javait, birtokait. Miután az 1652-es batohi csatában fogságba esett bátyját a tatárok megölték — húga mellett —, Sobieski János lett az egyetlen örökös. Olyan tekintélyes vagyon várományosa, amely politikai pályafutását legalább annyira segítette, mint rendkívüli hadvezéri talentuma.

Wójcik hősével szemben rendkívül objektív. Pillanatig se takargatja katonai karrierje első szakaszának sötét hónapjait: „Ne tétovázzunk kijelenteni... Jan Sobieski 1655—56-ban áruló volt" szögezi le. Bűnét az se mentheti, hogy 1655-ben szinte az egész lengyel nemesség átpártolt Károly Gusztávhoz. Tőle remélte ugyanis, hogy megállítja a cári támadást, és megbékélésre kényszeríti a kozákságot. Miután a következő év tavaszán csatlakozott a Sziléziából visszatért János Kázmérhoz, a lengyel királyhoz, hosszabb-rövidebb szünetekkel végigharcolta a svéd háborút. Többek között II. Rákóczi György erdélyi hadserege ellen is hadakozott.

A monográfia szerzője a svéd háborút tárgyaló fejezetbe szövi bele Sobieski és Marie de la Grange d'Arquien között fellobbant szerelem első éveit. Marie, a híres Marysienka, János Kázmér francia feleségének volt az udvarhölgye, aki négyéves korától a varsói udvarban nevelkedett. Tadeusz Boy-Żeleński, a századvég lengyel modernizmusának és a két világháború közötti lengyel irodalomnak kiváló képviselője erről „a kapcsolatról" könyvet írt, amely máig

nem veszített népszerűségéből. Ennek köszönhette azt, hogy *Felség és feleség* címmel magyarul is megjelent. Wójcik, elismerve a „dokumentumesszé" erényeit, nem fél kijelenteni, hogy Boy alapvetően torz képet fest Sobieskiről, mert azt sugallja, hogy csaknem minden tette mögött felfedezhetők „Marysienka" becsvágyó manőverei. Tény, hogy a „híresen szép és okos" udvarhölgy egy életre meghódította a rendíthetetlen törökverő hős szívét. Az is tény, hogy esetenként ösztökélője és hajtómotorja volt a francia—lengyel szövetségnek. De az udvar politikájának fő áramával ő se tudott szembefordulni, bizonyítja ezt a francia—lengyel diplomáciai kapcsolat megszakadása és a lengyel—Habsburg szövetség létrejötte az 1683-as háborús események előestéjén.

A lengyelek, noha elvileg győztesei voltak az 1655—60-as háborúnak, gyakorlatilag mégis veszteségként kerültek ki belőle. Az ország szó szerint romokban hevert. Károly Gusztáv és szövetségeseinek hadai hitleri alapossággal rabolták ki. Nemcsak nemesfém kincseit, hanem könyvtárait és levéltárait is Svédországba hurcolták; várait, kastélyait, mint az ellenállás fészkeit lerombolták. Előbb azonban kivágták a díszesebb ajtó- és ablakszemeket. A rablott holmikat a békekötés értelmében vissza kellett volna szolgáltatni a lengyeleknek, de ez csak részben történt meg. (A varsói Királyi Vár 1970-es években történt újjáépítése kapcsán a svéd kormány több egykori értéket „ajándékozott vissza" a lengyel népnek.) A kozákságot se sikerült lecsillapítani, noha erre kísérlet történt, de a lengyel—litván—ukrán unió megteremtését célzó egyezmény holt betű maradt. Egy idő után már hivatkozni se szabadott rá az országgyűlésen. Lengyelország addigi hűbérese, az egykori lovagrendi állam a Fejedelmi Poroszország, amelynek élén egy ideje a brandenburgi választófejedelem állt, — a svéd szövetség felmondásáért cserébe — önállóságot kapott, s az 1657-es walewo—bydgoszczi egyezmény értelmében egységes és független államot alkotott Brandenburggal, így harapófogóba fogta a lengyel tengerpartot — Danckával és a Visztula torkolatvidékével együtt. Jó egy évszázad múlva az így bekerített lengyel föld is porosz fennhatóság alá került.

Az oliwai béke nem hozta meg a nevével sugallt békés korszakot. A háborúskodás — néhány évig tartó véres belviszállyal súlyosbítva — változatlanul tovább folyt a szomszédos cári állammal. A kezdeti lengyel győzelmek ellenére is a hátrányos andruszówi fegyvernyugvással ért véget 1667-ben. És ez máris ürügyül szolgált egy újabb és veszélyesebb háború kirobbanásához. A lengyel—orosz szövetségtől tartó Porta ugyanis, amely közel ötven esztendeje nem hadakozott nyíltan a *Rzeczpospolita* ellen, az andruszówi fegyverszünet felmondását követelte és haddal fenyegette a lengyel királyt. Hogy szavainak nyomatékot adjon, nyomban északi szomszédjára szabadította az addig — a svéd háború óta — lengyelek szövetségében álló krími tatárokat. A tatárokkal együtt a kozákok is hadra keltek. Így a lengyeleknek mintegy 35 000 fős ellenséges erővel kellett szembe nézniük. A politikailag, katonailag, gazdaságilag szétesett ország képtelen volt számottevő sereget kiállítani. Sobieskire, a lengyel csapatok parancsnokára várt a feladat, hogy megmentse, vagy legalábbis mentse a helyzetet. Sobieski, aki a svéd háborúk idején egy ideig jelentősebb tatár lovasegységet is vezetett, „tatár taktikát" alkalmazott. Néhány ezres lovasságával kerülte a nyílt összecsapást. Hadát három nagyobb várban, „támaszponton" helyezte el. Ezekből csapott ki, és cirkáló kisebb lovasegységeivel eredményesen semmisítette meg a szétszórtan, portyázva rabló tatár „csambulokat". A demoralizált ellenséggel szemben pedig már csekélyebb haderejét is felvonultathatta. A podhajcei ütközetben végül nyílt téren is diadalmaskodott a jóval erősebb tatár—kozák had fölött.

Sobieski neve a podhajcei hadjárat nyomán lett országszerte ismert. Politikailag azonban ennek ellenére se lett olyan tényező, akivel számolni illett. Ezt bizonyítja, hogy amikor 1668-ban a külháborúkba, belviszályokba és elvetélt reformkísérletekbe belefáradt János Kázmér leköszönt a trónról és döntés született: nemzeti királyt kell választani, az arisztokrácia jelöltjét, a tehetségtelen, tehetetlen, de gazdag Michał Korybut Wiśniowieckit tették meg az ország fejének. Személye garancia volt arra, hogy a „Rzeczpospolita beteg szervezetének gyógyítására" kísérlet se történik. Sobieski hosszú időn át nem tette le a hűségesküt új urának, s a frissen

felkent király ellenfeleinek — a malkontentusoknak — a táborát erősítette. Nem véletlenül adta Wójcik az ezt tárgyaló rész címének: *Hős vagy lázadó?*

Az 1672-es események mérőlécként jelzik azt a mélypontot, ameddig Európa területileg még mindig második legnagyobb állama süllyedt. A török birodalom ezúttal — a tatárok és a kozákok mellett — már saját óriási haderejét is harcba vetette. Könnyűszerrel elfoglalták a lengyelek déli határát őrző kulcsfontosságú erődítményt, Kamieniec Podolskit, s ellenállás nélkül nyomultak be az ország belsejébe. A liberum vetoval félbeszakított szejm képtelen volt hadat kiállítani. A rendelkezésére álló maroknyi katonai erőnek ismét Sobieski állt az élére, de eredményesen csak a tatárok rablóportyáinak tudott gátat szabni.

A királyi biztos sietve békéért fordult a törökökhöz. A törökök feltételei súlyosak és megalázóak voltak. Ami néhány évvel azelőtt még elképzelhetetlen volt, valóság lett. A lengyel uralkodónak, a lengyel nemességnek le kellett mondania Ukrajnáról és Podóliáról, s emellett még évi hűbéradóval is tartozott a Portának, így tulajdonképpen a török birodalom vazallusa lett. A lengyel—litván nemesség ebbe képtelen volt beletörődni, de tenni keveset tett ellene.

A törökök, hogy nyomatékot adjanak a Buczaczban megkötött egyezségnek, a következő esztendőben hatalmas hadat indítottak a vonakodó Rzeczpospolita térdre kényszerítésére; Varsó elfoglalásával fenyegetőztek. Végre a nemesség is rádöbbent valóságos helyzetére, s ellentéteit, gyűlölkedéseit félretéve, képes volt az egységes áldozatvállalásra. Jelentős hadat állított ki. Sobieski ezúttal közel 40 000 embernek parancsolt. A török had fő ereje, amely közel 30 000 embert számlált, a közeledő lengyel sereggel szemben a lengyel—moldvai határon, Chocimnál sáncolta el magát. A csata november 10-én kezdődött, s a török hadsereg megsemmisítésével ért véget másnap.

Sobieski végül is chocimi győzelmének köszönhette a királyi koronát. A lengyel roham előestéjén ugyanis elhunyt Wiśniowiecki, s az 1674-es királyválasztó országgyűlésen a török háborúk hősét emelték királlyá. Megválasztását a köznemességnek köszönhette, éppúgy, mint annak idején Báthori István. Tulajdonképpen csak a köznemességre támaszkodhatott. Rá is csak úgy, hogy privilégiumai rendíthetlen védelmezőjének tüntette fel magát. Holott, szándékai szerint — részben — e kiváltságok ellen tört, hogy hatalmát megszilárdíthassa, uralkodását örökletessé tegye. De ennek eléréséhez mindenekelőtt a főúri klikkekkel kellett volna leszámolnia, akik kénytelen-kelletlen egyeztek csak bele megválasztásába, s mindent elkövettek, hogy letaszítsák a trónról. Wójcik megkockáztatja: Sobieskinek talán vállalnia kellett volna a polgárháború kockázatát; a köznemesség élére állva kellett volna megtörnie az arisztokrácia mértéktelen erejét és hatalmát. Persze, a köznemesség egy része ekkor már mind gazdaságilag, mind politikailag a főurak befolyása alatt állott, tőle függött. De szívesebben látott volna maga fölött egy urat, mégha királyt is, mint sok-sok kiskirályt. Főleg, ha az utóbbiak közt olyanok is akadtak, mint Jan Kazimierz Sapieha, polocki és vilnai vajda meg litván nagyhetman, aki a leggyalázatosabb törvénytelenségektől se riadt vissza, s híveivel nyíltan IV. Kázmérnak szólíttatta magát.

Wójcik részletesen ismerteti Sobieski nagyszabású és messzetekintő külpolitikai terveit. Ezek legfontosabbika a Brandenburgi Választófejedelemség, legalábbis annak keleti része, a mai fogalmak szerinti Kelet-Poroszország felszámolása, bekebelezése lett volna. Ezt a francia—svéd szövetség támogatásával kívánta megvalósítani. Az előrelátó elképzelésből semmi se lett. A Habsburgok és lengyelországi—litvániai párthíveik, akiket Frigyes Vilmos választófejedelem busásan pénzelt, Brandenburg mögött sorakoztak fel. A köznemesség pedig legfeljebb csak Podólia és Ukrajna visszaszerzéséért volt hajlandó kardot vonni — elvben. Sobieskit idővel a franciák is becsapták, mert végül Brandenburggal kötöttek szövetséget. A lengyel uralkodók a történelem folyamán nemegyszer tapasztalhatták, hogy Franciaország minden esetben érdekeinek megfelelően vonja szorosabbra, illetve lazítja az őt a *Rzeczpospolitá*hoz fűző szálakat. A franciák Brandenburggal kapcsolatos megváltozott álláspontja is szerepet játszott abban, hogy Sobieski az 1680-as évek elejétől fenyegető török támadás hírére 1683

tavaszán szövetséget kötött a Habsburgokkal. Az egyezség kimondta, ha Krakkót vagy Bécset oszmán támadás érné, a szerződő felek kötelesek egymás segítségére sietni.

Kérdés, Lipót miként viselkedett volna, ha Krakkó és nem Bécs körül záródik be a török ostromgyűrű? Tény, hogy a „világhírű" bécsi diadal — a lengyelek ezt követően közel két és harmadszázadon át nem arattak jelentős katonai győzelmet — másnapján I. Lipót császár rendkívül sértő módon lépett fel a szövetséges hadak főparancsnokával, Sobieskivel szemben. Érdemeit kiáltványaiban kisebbíteni, illetve elhallgatni igyekezett.

Wójcik tárgyszerű tömörséggel, de meglepően alapos tájékozottsággal számol be a lengyel hadvezér és király magyarországi kapcsolatairól, terveiről. Tény, hogy a kezdetektől fogva támogatta — pénzzel és toborzólehetőséggel — Thököly mozgalmát, 1683-ban pedig közvetíteni próbált a magyar felkelővezér és I. Lipót között. Sobieski tulajdonképpen szívesen látta volna fia, Jakab fején Szent István koronáját, hiszen úgy nagyobb esélye lett volna, hogy lengyel királynak is megválasszák. Sobieskinek ugyanis az volt a legfőbb célja, hogy uralkodását örökletessé tegye. 1683 utáni nagyszabású, de rendre elvetélt külpolitikai terveit is ez határozta meg. Mint a megalakult Szent Liga tagja szerette volna magának megszerezni Moldvát, Havasalföldet, sőt még Erdélyt, esetleg a magyar királyságot is. Törökellenes hadjáratai azonban sorra vereséggel végződtek, s csak a Magyarországon hadakozó császári csapatokat tehermentesítették, mivel jelentős török erőket vontak el a mellék-hadszíntérnek számító Moldvába.

Elmondható, hogy Sobieskinek egyetlen belpolitikai és külpolitikai elképzelése se valósult meg. Szerencsétlen korban született — hangzik a védelmére kelt érv. Az utolsó lengyel király, Szaniszló Ágost, akinek uralkodása alatt háromszor osztották fel Lengyelországot, 1788-ban szobrot emelt elődjének. A leleplezésre óriási tömeg gyűlt össze. Egy ismeretlen poéta a következő rigmust véste az emlékmű jelképes talapzatára:

Százezer lovashintó — háromannyi lenne,
Ha János feltámadna, s Szaniszló kő lenne.

A rímes ítélet igazságtalan Szaniszló Ágosttal szemben, akinek uralkodása idején számos alkotmányos reform született, olyanok is — a liberum veto eltörlése, szabad királyválasztás megszüntetése stb —, amelyekről Sobieski álmodott egykor. De a lengyel trónra a XVIII. század második felében se kerülhetett volna „nagy király". Nem belpolitikai okok miatt, mint egy évszázaddal azelőtt, hanem „külső tényezők" következtében.

A Brandenburgi Választófejedelemség időközben Nagy Frigyes porosz királyságává terebélyesedett, a moszkvai cárság pedig Nagy Katalin birodalmává növekedett. A *Rzeczpospolitán* már nem segíthettek reformjai. Szomszédai közül senki se állt mellé. Mária Terézia, amikor föntebb felsorolt „uralkodótestvéreivel" 1773-ban aláírta a Nemesi Köztársaság első felosztását, „politikusan" elfelejtette a Sobieski által 1683. szeptember 12-én Bécs felmentésére személyesen vezetett történelmi lovasrohamot.

Kiegészítések a Kardos László-interjúhoz

A Tiszatáj 1983/8—10. számaiban *Beszélgetés Kardos Lászlóval a népi kollégiumokról* cimmel közreadtam a kiváló pedagógussal és etnográfussal 1970/71-ben készített „maratoni" interjú néhány részletét. Az első két közleménybe több hiba csúszott, részben saját gondatlanságom miatt; ezekre Kardos László barátai és egykori kollégista társai nyomban figyelmeztettek. Mielőtt közreadnám a hibák jegyzékét, szükségesnek vélem, hogy az interjú fennmaradt szövegéről is néhány szót ejtsek.

1970-ben a készülő NÉKOSZ-Dokumentumgyűjtemény részére egy National magnetofonnal — mely a legkorszerűbb volt a maga idejében, így a hangerő változásait korrigáló automatikával is rendelkezett — hatvanperces kazettákra interjúkat készítettem a mozgalom kiemelkedő (főleg művész) személyiségeivel és pártfogóival. Kardos Lászlóval, emlékezetem szerint, tizenkét kazettát töltött meg a beszélgetés, melynek során szerepem kissé az „ördög ügyvédjére" emlékeztetett: kérdéseimmel, megjegyzéseimmel és ellentmondásaimmal hozzásegítettem korán elhunyt atyai barátomat a népi kollégiumokkal kapcsolatos emlékei felidézéséhez.

A tizenkét kazettából mindössze egy, az első maradt fenn, a többit a hanganyag legépelése után Kardos László utasítására más felvételek készítésére használtam fel (ezek viszont kivétel nélkül megmaradtak, és a Párttörténeti Intézet Archívumában találhatók). Kardos László azt tervezte, hogy a Gyűjtemény összeállítása után a részleteken felülemelkedő, a mozgalmat és benne saját szerepét esszészerűen értékelő interjút fog adni; erre a beszélgetésre sajnos nem került sor.

Maga a háromszázhuszonegy lapnyi interjú, kissé Kardos László eredeti szándékától is függetlenedve, az emlékező 1980-ban bekövetkezett halála után mintegy önálló életre kelt; lévén ez a legrészletesebb autentikus emlékezés.

Mivel az eredeti hanganyagnak csak töredéke maradt fenn, az interjú gépiratát nem volt alkalmam az elhangzottakkal összehasonlítani.

A gépírónő, aki nem volt a mozgalom részese, néhány adatot eleve pontatlanul írt le; az „elhallással" magyarázható például, hogy *Szücs* Ferenc neve nem egy esetben *Kiss* Ferencre változott.* Az interjú stilizálása során a kegyelet talán a szükségesnél is jobban fékezte a tollamat: Kardos László élőbeszédének sajátosságait, fordulatait nem volt merszem alapvetően megváltoztatni; úgy véltem, a fennmaradt szöveghez való hűséggel tartozom Barátom emlékének. Így, bár birtokomban vannak a NÉKOSZ-Dokumentumgyűjteményt Kardos László irányításával feldolgozó tudományos munkák — köztük a legfontosabb az 1978-ban, majd 1980-ban változatlan szöveggel kiadott kétkötetes gyűjtemény, *A fényes szelek nemzedéke. Népi kollégiumok 1939—1949.* és *A népi kollégiumi mozgalom irodalmának válogatott bibliográfiája, 1939—1975.* Bp. 1976. — ezek eredményére csak módjával támaszkodtam.

Nem így a jelen hibajegyzék összeállításánál. Az augusztusi számban megjelent közlemény hibái:

1. Az 51. l. 13. sorában az 1943. évi koszorúzáson a Györffy István Kollégium koszorúja nemzeti színű szalagján, a külön lobogó piros részen a következő felirat szerepelt: „A Györffy István Kollégium ifjúsága a szabadság hőseinek".

2. Ugyanezen a lapon a bekezdés vége felé az olvasható, hogy a koszorúzásról hír jelent meg a Népszavában és a Kis Újságban. Ez tévedés; az interjú készítésekor még nem állt rendelkezésünkre a sajtóbibliográfia. A híradás a *Független Magyarország* 1943. március 16-i számában jelent meg a következő cimmel: „Március 15-e 1943-ban".

3. 53. l. Alulról a 17. sorban Kiss Ferenc neve helyesen: *Szücs* Ferenc. Csak így értelmes a két sorral lejjebb szereplő Szücs Ferenc tiltakozása Antal István ellen.

4. 54. l. A 10. sorban arról van szó, hogy Nagy Lajost, a kollégium gazdasági titkárát behívták katonának. Ez tévedés. Annál is inkább, mert a következő, 55. lapon (alulról a 16. sorban) arról beszél a visszaemlékező, hogy Nagy Lajos vállalta 1944. március 19-e után a levelezés bonyolítását. A Kardos László által szerkesztett NÉKOSZ-kötetekben szerepelnek is a levelek.

5. 54. l. 1944. március 15-ét a Györffy-kollégisták valóban fontos ünnepnek tartották és valóban írtak is róla a sajtóban. De nem minden cikk jelent meg magán az ünnepnapon. A helyes sorrend a következő: Gyenes Antal: Március tizenötödike. *Szabad Szó,* 1944. márc. 12. — Fekete Gyula: A márciusi ifjúság. *Független Magyarország,* 1944. márc. 13. — Szücs Ferenc: 1848—1944. *Kis Újság,* 1944. márc. 15.

6. 56. l. Alulról a 4. sor: A Magyar Diákok Szabadságfrontjához a következő hét szervezet csatlakozott és írta alá a kiáltványát is: 1. Nemzeti Ellenállás Diákmozgalma. 2. Szabad Élet Diákmozgalom. 3. Demokrata Diákfront. 4. Parasztfőiskolások Közössége. 5. Technikusok Demokrata Frontja. 6. Demokrata Ifjúság. 7. Protestáns és Katolikus Egyházak Demokrata Ifjúsága.

7. 57. l. Felülről a 27. sorban olvasható egy névsor azokról a Györffy-kollégistákról, akik Mester Miklóst 1944. október 14-én a VKM-ben felkeresték. Hegedüs András nem lehetett közöttük, mert őt 1944 szeptemberében letartóztatták.

8. 57. l. Négy sorral lejjebb az olvasható, hogy Mester Miklóst a német bevonulás után letartóztatták. Bokor Péternek adott interjúja szerint (Valóság, 1981/10. sz.) Klastrompusztán, majd a Bethesda szanatóriumban bujkált a letartóztatás elől.

---

* (Kardos László a fennmaradt gépiraton kisebb javításokat végzett, feltehetőleg a NÉKOSZ-kötetek megjelenése *előtt;* a tárgyi tévedéseket azonban nem küszöbölte ki.)

A szeptemberben megjelent második rész hibái:

1. 42. l. Felülről a 10. sorban ismét Kiss Ferenc szerepel *Szücs* Ferenc helyett.

2. 43. l. A visszaemlékező arról beszél, hogy 1945-ben száz új tagot vesznek vel a Györffy-kollégiumba. A helyes szóhasználat: százra növelik a kollégium tagságát. Ugyanez vonatkozik a 44. lapon felülről a 28. sorra is.

3. 45. l. Felülről a 22. sorban szó került Pataki Ferenc és Hardy Gyula felvételének az említésére. Pataki és Hardy valójában 1946-ban lettek Györffy-kollégisták.

4. 48. l. Felülről a 21. sorban arról van szó, hogy az Apponyi téri nagyteremben ötszáz—ezer ember is elfér. A helyes szóhasználat: többszáz ember is elfér...

5. 50. l. Felülről a 21. sorban Móra Elemér neve szerepel. Elhallásról lehet szó; a neves jogászprofesszor ugyanis *Moór Gyula* volt.

TASI JÓZSEF

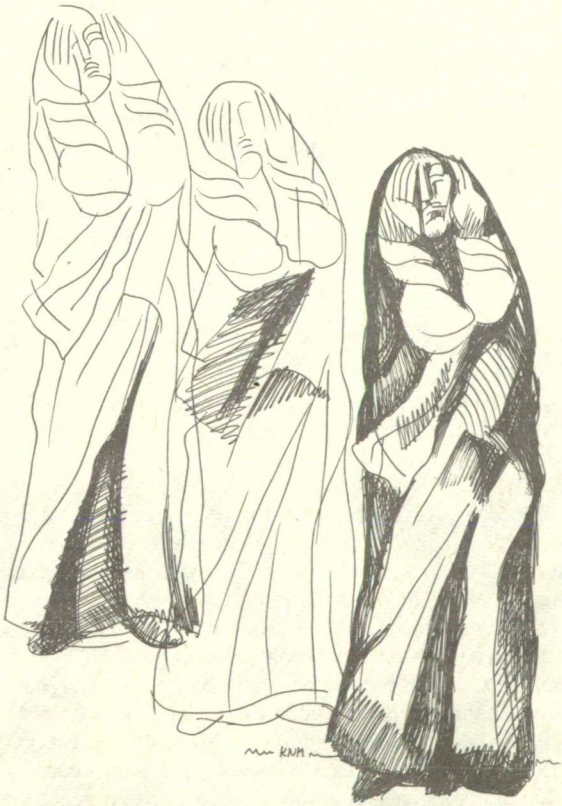

KOTSIS NAGY MARGIT RAJZA

GRÓH GÁSPÁR

Szabó Dezső: Ady

Talányos füzet a Gondolkodó magyarok sorozatban megjelent, Szabó Dezső Ady-tanulmányai közül kettőt tartalmazó kiadványa. Nem is lehet más: Szabó Dezső írásai mai olvasóikat mindig csodálkozásra késztetik, kérdés több támad bennük, mint bizonyosság. Kételyeiket nem oszlatja el Szigethy Gábor bevezető tanulmánya sem: nem azért, mert Szigethy maga is kérdez (jól!), hanem azért, mert görcsösen ragaszkodik egy rosszízű hasonlathoz: Szabó Dezsőt „szélkakashoz" hasonlítja, hogy bebizonyítsa: „becsületes szélkakas volt", s a „becsületes szélkakast hamar eltöri a szél". Úgy vélem: egy szélkakas akkor becsületes, ha a szélirányt pontosan mutatja, és ha azért törik el, mert nem forog, akkor vagy nem szélkakas, vagy nem becsületes. Szigethy is érzi, hogy a hasonlat sántít, ezért írja: „Hajlékony szélkakas volt Szabó Dezső, korszínű politikai hullámlovag? Elsodort élete nem ezt bizonyítja: 1940-ben magányosan, szegényen volt bátorsága hangosan átkozni a nyilasokat s a németeket."

A kétségek sokasodását kiváltó másik gondolatsor alapja egy 1923-as Szabó Dezső-írásból vett idézet: „Mert kutatásaink, megállapításaink célja sohasem az: hogy megmondjuk az igazat. Ez önmagában a legpusztítóbb, legembertelenebb és legízléstelenebb mánia. Nekünk az igazságból mindig csak annyi kell, amennyi elég arra, hogy a jövő felé igazítás nagy feladatát elvégezze." Szigethy valóságnak tekinti a leszűkítésnek ezt a programját, és ezen a nyomon haladva válogatása jogosultságát kívánja bizonyítani. Ezért kérdezi: „Ha Szabó Dezső 1922-ben természetes mozdulattal tolta el magától 1919-ben írott tanulmányát, ugyanolyan természetes mozdulattal teheti félre az utókor 1982-ben az ő 1922-ben papírra vetett sorait?"

Szabó Dezsőnek ebben a megközelítési módjában a valóság fölszabdalásának veszélye kísért, aminek e kérdésben már van tradíciója. Mindaddig, amíg Szabó Dezső, mint antiszemita, a fajelmélet alapján álló (!), jobboldali radikális alkotóként jelenhet meg a köztudat egyik rétegében, a kép kiigazításához a német- és nyilasellenes, a Tisza Istvánt nyílt levélben támadó, avantgarde áramlatokat közvetítő, a nagybirtok ellen harcoló, a keresztény kurzust „görény-kurzus"-nak nevező, a Duna-völgyében élő népek megegyezését sürgető és az irredenta téboly ellen szót emelő Szabó Dezsőt kell megmutatni. Pedig Szabó Dezső sem egyik, sem másik, hanem mindez együtt. Szabad-e földarabolni a valóságot a napi igények jegyében? Elítélhetjük-e Szabó Dezsőt azok miatt az elvei miatt, melyekre művei megrostálásának legitimizálásakor hivatkozunk? Ha „az igazság töredéke akkor igényeihez igazított igazság", akkor értelmezhetjük-e úgy e két tanulmányt s a leszűkítés gesztusát, mint korunk igényét?

Szigethy keresztülvitte Szabó Dezső két fiatalkori Ady-tanulmányának megjelentetését. Bevezetője sem műfaji, sem terjedelmi okok miatt dolgozhatta fel a válogatás vagy a tanulmányok felvetette kérdéskört. Szempontjai, kérdései nem tekinthetők határozott állásfoglalásnak, sokkal inkább munkahipotézisek, vitaindító jellegűek. Alkalmat teremtenek egy hitelesebb Szabó Dezső-kép kialakításához, de kérdéses, hogy amit a centenáriumi emlékülés nem tudott megoldani, megoldhatja-e ez a füzet? Szabó Dezső igazi arcának megismerése egyúttal az önmagunkkal való számvetés igényét is fölveti: mire van szükségünk a múltból, mit vállalhatunk belőle és mit kell megismernünk azért, hogy ne essünk ismét régi bűneinkbe.

„Ki dönti el, kinek joga dönteni: hol s milyen határok mentén szabdalható fel a teljes igazság az adott pillanatban használható s használhatatlan, időszerű s időszerűtlen darabokra?" — olvashatjuk a bevezetőben. Miért merülhet föl egyáltalán ez a kérdés? Miért kellene lemondani a teljes igazság feltárásának „embertelen mániájáról"? Miért nem mondhatók ki: a teljes igazságra azért van szükségünk, hogy ne emberséges voltunkkal áltassuk magunkat, hanem mániáinkkal együtt emberek legyünk? Vajon mit szólnánk az olyan fogorvoshoz, aki fájós fogunkat azért nem húzza ki, mert nem akar fájdalmat okozni?

Fölmerül az a kérdés is: Szabó Dezső valóban lemondott-e arról, hogy a teljes igazságról, azaz arról, amit teljes igazságnak vélt, szóljon. Bármennyire is megpróbált elhallgatni elképzeléseiből, ítéleteiből fölöslegesnek vélt elemeket, semmit sem tudott magába fojtani: nem kis mértékben ez volt az oka elszigetelődésének is. Erre utal Gaál Gábor is: „A magyar irodalomnak mindig sokan tanyáztak a perifériáin. Az úgynevezett igazmondókat például a hivatalos magyar irodalom mindig kizárta magából, tekintet nélkül arra, hogy ez az igazmondás a történelem igaza volt-e, vagy pedig csak az önmagát feszítő egyéniségé. A történelmi példák fölöslegesek. Elég egy ma kallódó igazmondóra, például Szabó Dezsőre hivatkozni." Élesen ellentmond e megközelítésnek Németh László egykorú kritikája, amely Szabó Dezső félresiklatójának a népszerűség kergetését tartotta, és Szigethy mai ítélete is: „Aki nagyon akar tetszeni korának, csak a saját korának tetszik. Aki a kor igényei szerint rostálja önmagát, azt a későbbi korok saját igényük szerint rostálják. Szabó Dezső 1919 májusában lelkesedett a kommunizmusért. 1919 októberében »forradalomnak mondott szíriai uralom«-nak summázta az eseményeket. 1919-ben a forradalmas Adyról írt tanulmányt, 1922-ben az antiszemita Adyról." Látszólag ez igaz, de a tanulmányokat közelebbről megnézve észrevehető a belső folyamatosság: az 1922-es tanulmány antiszemita kitérője már az 1919-es tanulmány homályos félmondataiban megjelent, mintegy igazolva, hogy Szabó Dezső nem mond le vélt teljes igazságáról, legfeljebb nem fejti ki részletesen. Az 1922-es tanulmány Ady istenítése — zavaró felhangjai mellett is — a forradalmak felé vezető út, a forradalmak gondolati előkészítőjének kultusza, amely nem áll szemben a forradalmas költő iránti 1919-es hódolással. Szabó Dezső kötődése saját korához, igazságainak a napi igényekhez igazítása tehát nem elsősorban a *tetszeni,* hanem a *hatni* akarásból adódott, és ez műveinek érvényességi idejét mindennél erősebben befolyásolta. Érdemes eltűnődnünk azon: milyen mértékben és milyen körökben szolgálta Szabó Dezső önmaga népszerűsítését olyan írásával, mint a már említett Tisza-levél, vagy a baloldalt is megfertőző világháborús mámor idején mutatott következetes pacifizmus. Avagy: a Tanácsköztársaság alatt Az elsodort falu paraszti programjával szolgálta volna ki a korát? A keresztény kurzus idején a *Segítség!*-hez, Bethlen István és Herczeg Ferenc, Milotay István és Prohászka Ottokár gyilkos gúnyú karikatúrái, a titkos társaságok szerepének leleplezése lett volna a kora tetszésének elnyeréséhez szükséges legkézenfekvőbb eszköz? Vagy az, ahogyan 1938-ban megfogalmazta, hogy az „antijudaizmus" csak azt a célt szolgálja, hogy elfedje a kizsákmányolás tényét és a német fenyegetést?

Ez a vázlatos felsorolás is mutatja: Szabó Dezső valóban a legközvetlenebbül csatlakozott kora eszméihez, de nem a tetszésvágytól, hanem a változtatás vágyától vezérelve. Szüksége volt a sikerre, de nem a hatalommal kacérkodott. Célja a saját táborában való egyeduralkodás volt, de táborát ő teremtette. Híveinek zöme egy szűk társadalmi csoportból került ki, amelyiknek kisugárzása azonban igen nagy volt. Elsősorban az értelmiségnek abban a részében hódítottak elképzelései, amely a forradalmi kísérletek elbukása utáni korban eszmélkedve kereste az új utakat, de amelyik egy újabb forradalmi megoldás vállalásának gondolatáig nem jutott el.

Szabó Dezső Ady-képét is áthatja az életmű egészét jellemző ambivalencia, s ez a most megjelent két tanulmányon is érezhető. Tudnunk kell, hogy Szabó Dezső életének egyik legnagyobb igézete Ady volt, olyan átfogó élmény, mely vonzásaival és taszításával egyaránt fontos szerepet játszott egyénisége, eszméi, alkotásai kibontakozásában. Ady hatása alatt bontakozott ki a Szabó Dezső-ideológia legfontosabb jellegzetessége: a szociális és a nemzeti kérdés

összekapcsolása. Az Ady-élmény azonban olyan átfogó, hogy nemcsak tanulmányok árulkodnak róla, hanem az egész életmű.

Szabó Dezső Ady-élményének intenzitását és ellentmondásait a kortársak elemzései is bizonyítják. Fülep Lajos Szabó Dezsőben annak a törekvésnek első megfogalmazóját látta, mely szerint Ady kisajátítható a fajvédő, jobboldali radikális elképzelések számára is, tehát olyan alkotó, akit csupán a hatalom rövidlátása, korlátolt szellemisége sodort a baloldal táborában, de igazi helye mégsem ott van. Fülep nézeteit alapvetően az 1919 őszét követő időszak tapasztalatai határozták meg. Illyés Gyula szerint Szabó Dezső csupán Ady nézeteit fogalmazta meg közérthetőbb módon, s ennek arányában sekélyesebben. „Ady verte föl bennünk az emberséget" — írja Németh László, majd így folytatja: „De Szabó Dezsővel küzdtünk a világnézetért." József Attila is úgy említi Szabó Dezsőt, mint Hatvany Lajos mellett az egyetlent, akinek „néhány előadása (az Ady-ballada belső szerkezetéről stb.) az egyedüli kritikája a szóban forgó költői művészetének". Megjegyzendő, hogy József Attila szerint az ilyen kritika az egyetlen méltó közelítése a költészetnek, tehát nem kritikai fanyalgás értelemben használja a szót. Másutt így ír: „Szabó Dezső olcsón adja — / Fogadok egy se marad itt. / Csak az a kár — öregapja! — / drágán méri az Adyt." A rokonság és érték kérdésében tehát félreérthetetlen ítéletet mond. Sajátos szempontot vet föl Lukács György. Szerinte Adynál „nemcsak magasabb rendű és átfogóbb egyetemessége miatt kap tisztább formát" a „népért sírás" problematikája, hanem azért is, „mert Ady lírikus". A lírai műnem megengedi, hogy a problematikus helyzetek, érzések, gondolatok teljes intenzitásukban és egyoldalúságukban kifejezésre jussanak, s ha szubjektíve őszinték... mint líra teljesítették hivatásukat..." Nem elég a szubjektív átélés, ha a „konflikus tragédiává mélyül, vagy epikává szélesedik", mert szükséges „a konfliktus objektív mozgató erőinek művészi általánosítása", a „társadalmi valóság lényegének, lényeges fejlődési útjának költőileg helyes felismerése".

Szabó Dezső Ady-élményének átfogó volta fejeződik ki abban, ahogy az irodalomról, életről való elképzeléseinek átfogó rendszerét megfogalmazza *„A romantikus Ady"* című tanulmányában. Ír ebben a romantikáról, ír Adyról, de az egész íráson inkább az ars poetica-jelleg érződik. Szabó Dezső egy rá mélyen jellemző szellemtörténeti megalapozottságú rendszerben határozza meg az Ady-jelenséget, a romantikus és a klasszikus ember örök típusait feltételezve. Szerinte a romantikus „forradalmár, ki a törvény, társadalmi és morális szabályok ellen hangoztatja az »ész, szív és természet« jogát", „nem ismer apriorisztikus feltételeket, nem respektál mintát és szabályt", számára a „művészet és irodalom: kifejezés". Ennek a típusnak megtestesítőjét látja Adyban Szabó Dezső, s ez az ő ideálja is. De a romantikus egyéniség sem lehet abszolút kötetlen, sorsának elrendeltetettségével, végzetével kell megküzdenie: „A romantikus úgy látja, hogy élete az élet nagy folyamából szakadt ki, s folyása irányát, árja erejét a minden élet szabja meg." Szabó Dezső szerint Adyt magyarsága határozza meg, s ennek következményei a szellemtörténet nemzetkarakterológiájának segítségével foglalja össze: „A senki-fia magyarfaj tragikus kettőssége sír ki belőle: vérében a keleti nap fátuma, mely szerint az álom akció s a tett csak mint indulat lehetséges, és az irigy, csodálkozó szeretet a nyugati nap, a nyugati művészet iránt." Szabó Dezső szemében Ady e meghatározottságok miatt „időrendben utolsója annak a hosszú sor magyar prófétának, kik nyugati hivatással születtek".

Ezen az egy tömbből faragott, nagyszabású Ady-protrén is észrevehetők apró repedések. A hangsúly ugyan azon van, hogy „egynéhány — nagyon kevés versét kivéve — legyenek Ady versei minden fiatal kezében. Ő jelenleg az új generáció leghatalmasabb nevelője egy magyarabb magyarság, egészségesebb morál, életebb élet felé". De másutt azt is írja, hogy „Ady éppoly energiaforrást jelent a fiatal magyar generációnak, mint Nietzsche a németnek". És ami még veszélyesebb: ott bujkál ebben az Ady-képben is az antiszemitizmus lehetőségét hordozó csíra: a zsidóság elkülönültségének itt még nem bántó, sejtelmes megfogalmazása: „Az élet expiál mindent. (Túlzás, betegség, de valóság.) Ugyanez a morál menti Júdást. (Júdás és Jézus.) Ez a morál teszi szegény Thaiszok vigasztalójává. Ezért szereti a Bélyeges Sereget,

mely a magyar policáj-kereszténységben az élet, a szabad fejlődés, a holnap kovásza." A „Bélyeges Sereg" iránti rokonszenv tehát kizárólag a magyar társadalom anomáliáinak következményeként kialakuló politikai megalapozottságú álláspont, Szabó Dezső érzelmeit pontosabban mutatja, hogy a zsidóság milyen párhuzamok között kerül említésre. Mindez pedig mutatja: az 1922-es cikk antiszemita részei nem nélkülözik szubjektív alapjaikat 1911-ben sem, de hogy Szabó Dezső álláspontja nem a fajelméletre épül, hanem az általa elképzelt politikai szükségszerűségre. Ez az alapállás pedig rendkívül képlékeny, egymással éles ellentétben álló magatartási formákat is lehetővé tesz, megváltozott politikai viszonyok között könnyen visszájára fordulhat — ami drámai módon be is következett.

„A forradalmas Ady"-ban Szabó Dezső a forradalom olyan sajátos értelmezését adja, hogy elképzelése nem is vezetheti másfelé, mint az ellenforradalom tábora felé — noha attól is élesen különbözik. Ady forradalmiságában nem elsősorban politikai és szociális tartalmát látja, hanem azt, hogy „Ady mindenekelőtt művészi, irodalmi forradalmat jelentett. De az irodalomban tartalmi, formai és morális forradalom is volt, mint ahogy forradalmi volt politikai és szociális téren." Ennek alapját — mint az 1911-es és A két forradalmi költő című, itt nem közölt tanulmányban — romanticizmusában és „faji meghatározottságá"-ban látta. „Ebben a tanulmányban új gondolatot keveset találhatunk, inkább a régi gondolatok tömörebb, kiélezetteb megfogalmazását" — írja A forradalmas Adyról Nagy Péter. A tanulmányíró Szabó Dezső számára, a téma mindig arra is szolgált, hogy saját aktuális elképzeléseit ezen keresztül vetítse ki. 1919-ben az aktualitás a forradalom volt: s Ady ürügyén Szabó Dezső valóban saját forradalomkoncepcióját is megfogalmazta. Olvashatunk a tanulmányban a szabadversenyes-kapitalizmus végzetes történelmi szerepéről, a széttört „egyházi monarchikus" egységet az emberiség számára pótló-fölváltó kommunizmusról, a zseni magányáról a „kis piszkos törtetők" között. Szabó Dezső fölvázolja zsenitanát, mely szerint kétfajta zseni van. Az egyik típushoz tartozók „kollektív individuumok: roppant kinövései óriási közösségeknek (...) Erős énségük csak mintegy kirobbanó és átszuggeráló ereje annak a minden húsba bevert mondanivalónak, amit a kor éppen rajtuk által kiáltat be minden fülbe." Velük szemben az „anarchikus romantikusok" mindenben a szélsőséget, az „abszolút egyénit" keresik. Szabó Dezső ezt a típust sem veti el, abban látja jelentőségét, hogy „tárggyal, formákkal, szavakkal, új borzongásokkal gazdagítja az irodalmat s ad új anyagot a kollektív individuumok új építéséhez." A két vonulat metszéspontjába helyezi Szabó Dezső Adyt, hogy azután annál erőteljesebben domborítsa ki az első csoportba tartozását: „bár szervezetében egy predesztinált ítélet volt, melyek dekadens finomságok és beteg különcségek talajává tették ezt a végzetesen hulló embert; mégis egy nagy feltörő erő és ez az öngyilkolásig beteg ember mégis egy óriási egészség volt". Költészete ezért lehetett „egy kor ítéletharsonája s elzokogása egy egész fajnak". Szabó Dezső tehát Adyban a magyarság tragikus apoteózisát látta, minden szélsőségével együtt, akiben a nemzet bűnei és erényei együtt jelentek meg. „Minden elítéltség, minden bűn és minden méltóság megvolt ebben az emberben", „hogy mégis nem egy Ugron Gábor... lett, hogy a Dózsa égetésétől, melyre előreformált teste-lelke határozta, elérkezett a Dózsa György legteljesebb szimbólumáig, a legszélesebb emberi forradalomig, azt éppen művészi sajátossága magyarázza meg, s politikai-szociális forradalmiságát csak művészete forradalmiságán keresztül érthetjük meg." Szabó Dezső, mint a kortársak nagy része, külön választja az esendő Ady-alaktól az erőtől duzzadó adys költészetet. Az alkotó és műve elválasztásának gesztusát az 1922-ben írt tanulmányban tiszta formában fedezhetjük fel: „legjobb lett volna, ha Adyból csak versei maradtak volna fenn. Ha sohasem láttuk volna, ha semmit sem tudnánk róla." Ezt az álláspontot a korabeli viták indokolják, Szabó Dezső korántsem akarja az Ady-jelenséget egyoldalúvá stilizálni. Ellenkezőleg: ő éppen Ady dekadenciáját is magába foglaló, felfokozott érzékenységre épülő művészi egyéniségével magyarázza, hogy forradalmárrá kellett válnia: „mert egyaránt gyűlöli a rabló monarchikus rend gyilkos arisztokráciáját s a köznapokat tipró piszkos demokráciát, azonos gyűlöletében eggyé testesedik a kitagadott milliókkal". Figyelemreméltó, hogy milyen közeli rokona ennek az elképzelésnek Lukács György egyik Ady-értékelé-

se: „Nagysága, hogy a kor legsötétebb oldalait, felbomló kultúráját, emberi széthullását ugyanazzal az erővel és őszinteséggel foglalta dalba, mint a kimenekülés lángoszlopát, a forradalmat. A pusztulás, a hanyatlás központjából jött. Az, hogy éppen benne fut össze a magyar nép szenvedése és problematikája: a legszorosabb összefüggésben áll azzal, hogy nem alulról jött, hogy a fenn és lenn minden kérdését egyforma fájdalmasan átélte, hogy a magyar történelem minden kérdésével — gyűlölve vagy szeretve — egynek érezte magát, hogy »népért síró, bús, bocskoros nemes« volt."

Szabó Dezső azonban nem az lett volna, aki volt, ha tanulmánya végén nem tér vissza saját koncepciójához, amelybe az Adyról szóló mondanivalóját ágyazta. Megfogalmazza a „piszkos demokrácia" veszélyességét, ami itt nem antidemokratikus nézeteket jelent, hanem a Magyarországon a demokrácia névvel illetett korcs társadalmi képződmény iránti gyűlöletet. Az ez ellen folytatandó harcban Ady nyomán jár és az ő nevét írja zászlójára: „Legyen félrevert harang s az életnek szívbe ütő hívása Ady tanítása. Kapitalizmus és szabadverseny halál a versenyre képtelen magyarnak, faji tülekedés halál az erős gyűlöletre és összetartó szeretetre képtelen, oldott akaratú magyarnak."

A kommunizmustól ennek a kérdéskörnek a megoldását várta, s ezért tartotta az adott időszakban az egyetlen alternatívának: a Tanácsköztársaság iránti kezdeti lelkesedés tehát nem a való történelmi folyamat ismeretére, hanem az ideálok és hangulatok interferenciájára épült — ami viszont újból magában hordta a szembefordulás lehetőségét. Szabó Dezső öntudatlanul is sejtett valamit ideológiájának, elképzeléseinek a valós társadalmi erővonalakon kívüliségéből, útjának magányosságából, amikor Ady magányáról írt. Gondolatmenetébe egyúttal ismét beleszőtte saját „faji" ellenszenvét is. „Hiszen azok is, akiket szimatjuk feléje kerget, akik megsejtik benne a felkelő napot, azok sem *vére szerinti, lelke szerinti testvérei.* Meg kell állapítani, hogy ennek a fejedelmien magányos zseninek sohasem voltak énje szerinti barátai, nem voltak barátai, csak cimborái. (...) Tolongó kis zsurnaliszta, kirakatot kereső parvenű milliomos, testvért játszó író mind idegenek és unt teher voltak neki, bár elsodort élete akaratlan szajhaságaiban szép szavakat és kegyes vállveregetéseket osztott ki nekik" — írja 1919-ben. 1922-es tanulmányának az a részlete, amelyiknek alapján Szigethy „az antiszemita Adyt" bemutató írásnak nevezi, voltaképpen ennek a néhány mondatnak bővebb kifejtése. Ez a belső folytonosság pedig ellentmond annak, hogy Szabó Dezső a napi igények kiszolgálója lett volna. Ugyanígy nem lehet azt sem bizonyítani, hogy az ellenforradalom alatt írt tanulmányai, nézetei ne őrizték volna szociális programjának radikalizmusát. Ami viszont igaz: legélesebb felhangjai sohasem saját meggyőződésének kifejezései, hanem a környezet tetszésének megnyeréséért tett engedmények. Mindez pedig azt a feltételezést erősíti, hogy az igazi Szabó Dezsőt nem lehet a megszokott haladó-reakciós vagy a radikális-konzervatív ellentétek pólusaihoz való puszta viszonyítással meghatározni.

E füzet két tanulmánya, bármennyire is Szabó Dezső szebbik arcának megmutatását célozza, a másik arcra is enged néhány pillantást vetni. Ez pedig azt mutatja, hogy értékeiért harcolva sem lehet Szabó Dezsőt az egyik oldal bemutatásával az őt megillető helyre emelni. Szabó Dezső azt hitte, hogy féligazságokkal is célba juthat, s alkalmanként a reakció eszközeivel harcolt a haladásért vagy az internacionalizmus jelszavával akart „faji" célokat elérni. Eltévelyedéseiről, az élete kudarcát meghatározó okokról pedig már csak azért sem szabad hallgatni, mert ma talán többet tanulhatunk hibáiból, mint igazságaiból. Ez az oka annak, hogy amilyen öröm e két tanulmány megjelenése, olyan elgondolkodtató is, hogy csak ez a két írás jelent most meg. Elgondolkodhatunk: miért nem futotta Szabó Dezső színes és gazdag tehetségéből többre, maradandóbb teljesítményre, s eltűnődhetünk azon is: valóban nem vagyunk még annyira nagykorúak, hogy helyükre tudjuk tenni Szabó Dezső elsodort gondolatait?

SZÁSZ FERENC

„Menni kellene házról házra"

VÁZLAT DSIDA JENŐRŐL

Mottó: *„Én nem vagyok nacionalista, de úgy érzem, csak az egyes nemzeti kultúrákon keresztül, ezek összefogásával valósulhat meg az ideális európai kultúra. Mert nem lehet valaki csak európai. Minden ember elsősorban nemzetéhez tartozik, de azután fel kell emelkednie egy európai síkra. Ez a fejlődés természetes útja és az európaiság a fejlődés magasabb rendű foka. Hogy magamat hozzam fel példának, én a könyveimet sajátos német jelenségnek tartom, és íme, mégis visszhangra találtak minden európai, sőt amerikai nemzetnél is: a nemzeti jellegben gyökerezve túlnőnek azon és elérik az egyetemes kultúrsíkot."*

Thomas Mann-interjú
a Magyar Hírlap
1937. január 14-i számában.

Dsida Jenő angyali költő volt, a szerelem és halál, a „leselkedő magány" és a pajkos jókedv költője. Van azonban költészetének egy vonulata, mely a fenti Thomas Mann-nyilatkozat igazságát bizonyítja, méghozzá úgy, hogy a Thomas Mann által felvázolt folyamat megfordíthatóságát is igazolja, tehát azt, hogy nemcsak túl kell nőni a nemzeti jellegen, s egy európai szintre emelkedni, hanem azt is, hogy európai szintre csak akkor lehet emelkedni, ha a költő nem szakad el saját nemzeti gyökereitől, illetve, ha megtalálja azokat.

Dsida Jenő életútja és költészete ez utóbbi folyamat ékes bizonyítéka. Három egymást ötöt éves időközökben követő verseskötete (*Leselkedő magány* 1928, *Nagycsütörtök* 1933, *Angyalok citerája* 1938) három különböző fejlődési fokot mutat, s a csúcsot kétségtelenül a már csak posztumuszként megjelent *Angyalok citeráján* jelenti. Költői hangja itt válik a legszemélyesebbé, s egyben az olvasó számára is leghitelesebbé. Ez az a kötet azonban, amelyben Dsida eljut az *Én*től a *Mi*ig, a közösségvállalásig, a nemzeti létben való gondolkodásig.

A költői felelősség tudata nem idegen Dsidától már első verseskötetében, a *Leselkedő magány*ban sem. *Hammelni legenda nyomán* című költeményében a hammelni furulyáshoz hasonlóan meg akarja váltani az emberiséget a „gond-patkányok"-tól, „szegénység-patkányok"-tól, „bűn-patkányok"-tól:

Előkotornám, megríkatnám kicsi furulyámat
varázslatosan, szomorúan, szépen.
Ameddig szem ellát a nagy mezőn,
körém sötétlene népem átka, milliárd patkány.
Megindulnék lassú lépésben, egyre furulyázva
valamerre az üveghegyeken túlra.

S a világ nyomora mind az enyém lenne
s úgy hömpölyögne cincogva, visongva, jajongva velem
mint bűzös-fekete, végtelen árvíz.

A húszéves költő azonban úgy érzi, hogy az emberek nem hagyják, hogy megváltsa őket. „Az emberek ártatlan pici borjakat / visznek a vágóhídra. / Fújtató lokomotívokat csinálnak / s meghajszolják a gyanútlan őzeket. / ...Az emberek utcát köveznek pokoli zajjal, / lerombolják a költők márvány-palotáit. / ...Az emberek kitépték harangozó szívemet / s felakasztották a falra: / Róla nézik: hány az óra — / és kurjantanak, ha megáll." — írja *Az emberek* című versében. Félelemmel teli világát Dsida ekkor még nem tudja benépesíteni a valóságos életből vett képekkel. Költészete számos megemésztetlen idegen hatást mutat. A legerősebben talán Rainer Maria Rilkéjét. A *Leselkedő magány* szabad versekben írt rímtelen versei, bár önálló címekkel rendelkeznek, mégis olyanok, mintha egy monológ részei lennének, Rilke orosz szerzetesének imáira emlékeztetnek, annak optimizmusa nélkül. Dsida átveszi Rilkétől a „nagy halál" és „kis halál" gondolatát, valamint a dolgok — Rilke egyik varázsszava a Dinge — szimbolista értelmezését is: *A búvár* „különös tárgyakat" hoz fel a tenger mélyéről, a költő „a dolgok másvilágra nyúló árnyékait" *(Árnyékok)* mutatja meg az embereknek, s „Túl minden jelzőn és rendeltetésen / meglapul a dolgok lelke, / a kérlelhetetlen, bronzsötét / egyetlen lényeg, / s valami igazság hömpölyög / a folyók fenekén." *(Túl a formán.)* Mindez azonban Dsidát, ellentétben Rilkével, nem vezeti el a földi lét igenléséig. A Rilke-hatás keveredik nála Trakl, Heym és más expresszionisták hatásával, s Rilke konkrétságát az expresszionizmus elvontságra való törekvésével cseréli fel. Képeit sokszor a kozmikusságig nagyítja, mint például a *Sorsokat írok* című költeményben, melyben a „Göncölszekér vertacél rúdjából tollat" farag, s „vak ködök falára sorsokat" ír, miközben az angyalok „dalt dideregnek", / s „a pólusoktól az egyenlítőig / zokog az Ember".

Az 1929—32-es gazdasági világválság idején Dsida figyelme egyre inkább a konkrét társadalmi kérdések felé irányul, a költővel ellenségesen szemben álló emberek helyét a szeretettől áradó szegények foglalják el: *Az utcaseprő,* az *Öreg postás a város végén,* az *Amundsen kortársa* kishivatalnok. „Emberek barátja vagyok / Közöttük élek és szívem kézről kézre jár" — írja *Közöttük élek* című költeményében. A krisztusi megváltás gondolata ezekben a stílusukban az előző kötetétől teljesen eltérő lebegő ritmusú versekben is tovább él, s a költő a megváltás lehetőségét kiterjeszti a szegényekre is: „...Őt látom most, a mennyeit, / ki világ bűnét elveszed / és jó vagy minden emberekhez... / Testvér, ha üdvösségre jutsz, / rólam el ne feledkezz!" „Menni kellene házról / házra, városról városra, mint / egy izzadt, fáradt fanatikus / csavargó. Csak két égő szememet, / szakadozott ruhámat, porlepett / bocskoromat hívni bizonyságul / a szeretét nagy igazsága mellé" — írta 1930-ban *Menni kellene házról házra* című versében, melynek címét kötetcímként is fel akarta használni. A szegénységnek ez az értelmezése minden valószínűség szerint ugyancsak nem mentes Rilke és a Dsida által oly nagyon szeretett Kosztolányi hatásától. „A szegény háza az oltárfiók, / ott balzsam és öröklét lesz az étel" — hangzik a *Studen-Buch* harmadik könyvének egyik verskezdte Kosztolányi fordításában. Dsida szegényemberképe azonban társadalmilag sokkal konkrétabb, mint Rilkéé vagy akár Kosztolányié. A nagy gazdasági világválság a társadalmi ellentéteket sokkal élesebben veti fel, mint ahogy azok a *Studen-Buch* harmadik könyve (1903) vagy *A bús férfi panaszai* (húszas évek eleje) keletkezésekor jelentkeztek. Dsida nemcsak az emberiességet, hanem a társadalmi forradalom lehetőségét is meglátja a szegénységben. *Bútorok* című versét mind kortársai, mind a halála óta megjelent emlékezések és tanulmányok, Dsida szemléletétől teljesen idegen, csak költői bravúrnak szánt műként szokták elkönyvelni. Ez a tipikusan expresszionista költemény, melyben a bútorok, a „feketék, / fényesek. / Gömbölyűek, / simák" és a „nyersek és fehérek / deszkából ácsoltak / szürkék és fehérek / gyalultak, fakultak / hasadtak szegények" az osztályellentét szimbolumává és a fellázadt szegények rombolásának áldozatává válnak, hangnemében valóban egyedül álló Dsida lírájában, nem így azonban publiciszti-

kájában. Dsida 1932-ben a nagyváradi Erdélyi Lapok kolozsvári tudósítója lett, s mint újságíró sokat forog az emberek között. A nyomor, amellyel mindenütt szembe találja magát, felháborítja. Egyértelműen bizonyítják ezt az akkoriban írott cikkeinek címei és önmagukért szóló alcímei: „Feküdj le, Blázsi Lajos! — Egy öreg munkanélküli cipész minden bútorát elárverezték adóba.", „Fáradt vagyok, kérem... — néhány szó azokról, akiknek már leülni sem szabad", „Tessék fizetni vagy kiszállni! — Mikor a farkasok felszállnak a vonatba. A máramarosi, Szatmár megyei falvak románsága szétkóborol kenyér után", „Eset a koldussal, aki világtalan, és a nyolc bőrszivaros úrral, akik nem látnak" Dsida minden részvéte és együttérzése ezekben a cikkekben a szegényeké, nem a rilkei absztrakt szegénységé, hanem a kizsákmányoltaké. Minden erőszaktól írtózó pacifista lénye mély keserűséggel telik el. Fél attól, hogy a hihetetlen nyomor forradalomhoz fog vezetni. A *Bútorok* sem a forradalom igenlése, hanem figyelmeztetés az uralkodó osztályok számára, reformok sürgetése. Világosan kiderül ez a *Harum dierum carmina* című vers második strófájából: „Bénán lehanyatlik a kéz, / széttapogat, tehetetlen: / élni ma itt lehetetlen, / meg kell halni ma itt, / halni e földi avarban, / hol léptekkel, kopogókkal, / lekopott rongy-lobogókkal / kullog az emberi hit, / a virrasztó nyomorúság / piros parázs-szeme nyitva / s vörös varázszene szítja / lángra tüzes tanait." A „vörös varázszene" egyértelműen a kommunista eszmékre utal. Ugyanezt a gondolatot még világosabban fogalmazza meg az Erdélyi Lapok 1932. február 12-i számában. „Ahol mindenkinek joga van enni" című riportjában beszámol az első kolozsvári ingyenmelegedő és ínségkonyha megnyitásáról. Ebben a cikkben az éhező munkanélküliek sodró erejű expresszionista leírása után a következő sorok jönnek: „Félfüllel elkapom, amint az egyik kajlabajuszos, fagyott orrú napszámos magyarázza a másiknak: — Éppen így volt ez Oroszországban is tizenhatban... Éppen így... Mintha csak azokat az embereket látnám magam előtt, akik akkor ott ültek a népkonyhán." Majd a cikket a következő sorokkal fejezi be: „Mi lesz? Tíz népkonyha és ingyenmelegedő is kevés volna. Mi lesz? a lehullott álarcú város új népei többen vannak, mint a bundások, autósok. Sokkal többen vannak..." S mintha csak erre a kérdésre válaszolna a *Bútorok* befejező soraiban: „Bútorok, / fényesek, feketék, / gömbölyű bútorok, / gyönyörű bútorok / halomra hasadnak, / szilánkra szakadnak / harminc millió fejsze alatt."

Csak 1934-ben jelent meg, de már valószínűleg ekkor dolgozhatott Ernst Toller német expresszionista költő és drámaíró *Fecskék könyve* című versciklusának fordításán. Toller 1919-ben a Bajor Tanácsköztársaság vezetői közé tartozott, s ezért a forradalom leverése után öt évi várbörtönre ítélték, maga a *Fecskék könyve* ciklus is a niederschönefeldi fegyházban készült. A *Bútorok* című versnek ez a nem a nyomor valóságos oka, hanem az azokat szimbolizáló tárgyak, a bútorok ellen indított lázadása ugyancsak Tollerre emlékeztet, aki 1922-ben hasonló témájú drámát írt, *A gépprombolók*at.

Dsida világnézetileg a Nyugat első generációjának legtisztábban Babits által képviselt felvilágosult liberalizmusát követte. Hitt a szellem és az erkölcs mindenható erejében, s a szépségnek erkölcsi jóságot tulajdonított. „A szép mindig korszerű. A cselekedet nem mindig irodalom, de az igazi irodalom már magábanvéve is mindig cselekedet" — válaszolta 1930 januárjában az Erdélyi Helikonnak a fiatal költőkhöz intézett körkérdésére. Szemléletét azonban még 1934-ben is a költő és az általa vezetett emberiség, a szegény emberek különválasztása határozza meg. Ahogy a keresztény tanok szerint Krisztus megváltotta az emberiséget anélkül, hogy az emberek tettek volna valamit saját megváltásuk érdekében, Dsida felfogásában a költő is az emberek helyett cselekszik. „Míg mély alvókkal megrakottan / ment a hajó, én virrasztottam, / úgy dohogott, suhant előre, / hogy egymagamban voltam őre: / az utasoknak mindahánya / helyett aggódó kapitánya. / Én jártam mindig minden útban / én szerettem és haragudtam, / én éltem, sírtam, én daloltam / mindenki helyett. Költő voltam" — írja egyik legszebb versében, a *Hulló hajszálak elégiájá*ban.

Dsida, bár nyilatkozataiban korábban is többször állást foglalt a transzilvanizmus eszméje mellett, nemzete problémáival nem foglalkozott. A nacionalista lelkesedés, mely Európában az első világháborút fogadta, a húszas években induló fiatal költőnemzedék számára gyanússá

tette a nemzet fogalmát. Ez nemcsak Dsidára, hanem kortársai nagy többségére jellemző volt. A fasizmus 1933 utáni előretörése azonban sokukat rá kellett döbbentse arra, hogy ha a nemzeti érzéssel bizonyos körök visszaéltek is, azért a nemzet még élő és éltető közösség, s nincs emberiségtudat nemzeti tudat nélkül. Dsida 1931 májusában kritikát írt az Erdélyi Helikonban József Attila *Döntsd a tőkét, ne siránkozz* című verseskötetéről. Ebben még két ágra osztja a magyar költészetet, egy nemzetire és egy európaira. „A magyar költői nyelv fejlődésének két ágba szakadása — írja — csaknem egyidejű a magyar költészettel, de Kazinczy nyelvújításától kezdve egészen szembeszökő. Az egyik ág a magyar nyelv zamatos, erős ősi törvényei szerint Adyig vezetett, kifejezve mindazt, ami csak képzettársításban, szóban, képben, fordulatban kisajátíthatatlanul magyar. A másik ág nyugat felé kanyargott s magába gyűjtötte a nyugati gondolkodás összes mellékfolyóit. Ennek a folyamágnak a partjain nyíltak ki azok a liliomok, melyek a Louvre kertjében, vagy a Stefan George háza előtt is nyílhatnak. Ez az ág torkollik a Tóth Árpád, Babits és Kosztolányi pazarul csillogó, ideges finom költészetébe. Ebben a pillanatban úgy érzem, és ki merem mondani, hogy József Attila az Ady Endre költői útjának első igazi és helyes folytatója." Dsida nem mondja ki, de a kritikából teljesen egyértelmű, hogy ő saját magát, a másik, a nyugati ághoz sorolja.

A fordulat Dsida költészetében 1936-ban áll be. Az egyre növekvő fasiszta nyomás és az erősödő román sovinizmus az ő aktivitását is felébreszti. 1936 májusában megírja a *Psalmus Hungaricust,* melyben bibliai átkot mond magára, ha megfeledkezne népéről: „Epévé változzék a víz, mit lenyelek, / ha téged elfelejtelek! / Nyelvemen ízzó vasszeget / üssenek át, / mikor nem téged emleget! / Hunyjon ki két szemem világa, / mikor nem rád tekint, / népem, te szent, te kárhozott, te drága!" Dsida bűnbánó gyónással indítja a költeményt: „Vagy félezernyi dalt megírtam / s e szót: magyar, / még le nem írtam. / Csábított minden idegen bozót, / minden szerelmet bújtató liget." Majd pár sorral később így folytatja: „Elhagytam koldus, tékozló, apámat / s aranyat ástam, én gonosz fiú! / Mily szent vagy te, koldusság / s te sárarany, te szépség, mily hiú!" A korábban mindig pacifista költő, szinte egy időben Thomas Mann-nal, eljut ugyanahhoz a felismeréshez, mint a nagy német regényíró, hogy az ember nem tűrheti védtelenül a barbárság felülkerekedését. Thomas Mann 1936 júniusában éppen Budapesten hirdette meg a „militáns humanizmus" szükségességét. Dsida néhány nappal korábban a *Psalmus Hungaricus* negyedik strófájában az alábbi felkiáltójellel zárt megállapítást teszi: „Vallom, hogy minden fegyver jogtalan, / a szelíd Isten könnyezett és úgy tanította ezt, / ám annak kezében, ki fegyvert szorongat, / a fegyver megdicsőül és ragyogni kezd!" Ennél a felismerésnél azonban talán még lényegesebb az, hogy az individualista költő eljut a közösségtudatig. Hatszor hangzik el a költeményben a bibliai átok, ötször egyes szám első személyben, hatodszorra többes szám első személyben, kissé módosított formában: „Mérges kígyó legyen eledelünk, / ha téged elfeledünk / ó Jeruzsálem! / Nyelvünkön ízzó vasszeget verjenek át, / mikor nem téged emleget, / ó Jeruzsálem! / Rothadjon el lábunk-kezünk, / mikorron hozzád hűtlenek leszünk, / ó Jeruzsálem, Jeruzsálem."

A közösségi célokat azonban Dsida nemcsak költészetében hirdeti, hanem társadalmi tevékenysége is fokozottabbá válik. 1937 októberében részt vesz az erdélyi népfrontmozgalom legjelentősebb megmozdulásán, a Vásárhelyi Találkozón, majd a magyarországi népi írók mozgalmához oly közel álló Erdélyi Fiatalok magyarországi felolvasó körútján. Néhány hónappal halála előtt pedig megírja egyik legnagyobb költeményét, az erősen önéletrajzi jellegű *Tükör előttet*, amelyben a kisebbségi sors vállalását és a közösségért a közösséggel együtt végzett munkát hirdeti:

Mondják, apáink bűne, ami történt.
Mindegy. Mienk a végzet és a sors.
Ők még a múltban révednek tükörként,
mi már a sodró víz tükrén a gyors
jelenben látjuk arcunkat s a törvényt:

Tűrni — a bölcsek ételén a bors,
okulni — szükség, megbocsátni — jóság,
dolgozni — ez a legnagyobb valóság.

Ezzel a folyamattal párhuzamosan, s ezt szinte már előkészítve 1933 közepétől megváltozik Dsida költészetének hangja. Míg a *Nagycsütörtök* kötet jórészt rímtelen versei ugyanabban a már-már monoton lebegő ritmusban dololtak, a *Miért borultak le az angyalok Viola előtt* című ciklustól kezdve Dsida lírája sokszólamúvá válik, nemcsak az „Egy nyári alkonyat csodálatos történet"-ét leíró Viola ciklus egyes darabjait, hanem az *Angyalok citeráján* kötet valamennyi költeményét más-más versformában írja. Megjelenik költészetében a humor és életvidámság. Szerelmes verseiben nemcsak a szinte tárgyatlan vágyakozás szólal meg, hanem az antik költőkre emlékeztető egészséges érzéki gyönyör. A halál közelsége, mely a gyermekkorától súlyos szívbeteg költő egész pályáját végigkísérő témája volt, néhány olyan megrázó erejű, a magyar költészet csúcsteljesítményei közé tartozó vers megírására készteti, mint *A sötétség verse, A félelem szonettje* vagy az *Elárul, mert világít*:

Giz-gaz ösvényen, sűrű kerten
settengtem éjjel, kis kamasz,
nyálamat lenyelni se mertem —
Úgy raktam reszkető, ravasz
lábacskámat, oly lopva, roppant
vigyázva, hogy egy gally se roppant.

Könyvem a kerti kispadon
maradt. El kellett menni érte.
A párholdas kert is vadon,
ha a sötét varázsa érte
s a véknyan szűkölő, pórázra
kötözött szél a lombot rázza.

Pfuj, agyontaposott csigák,
meredt békák hideglelése,
indákon ingó koponyák —
Nem jó éjjel kijönni mégse,
mért is jöttem éjszaka ki?
... Ott, a padon, ül valaki.

Szikáran ül és feketén,
a bokor rezgő ágain túl —
ahogyan észrevettem én,
észrevesz ő is és elindul.
A hold, a csillagok kioltva.
Rohanok, rémeset sikoltva.

E verskezdet tipikus példája az érett Dsida költészetének. Teljesen reális, mindennapi szituációból indítja a költeményt, a környezet olyan konkrét, hogy maga előtt látja az ember. Rengeteg apró és pontos megfigyelést sorol egymás mellé, mint például az attól való félelem kifejezésére, hogy ne keltsen zajt, a „nyálamat lenyelni se mertem"-megállapítás, vagy a lombokat rázó szél megelevenítésére szolgáló metaforikus kép a pórázra kötözött szűkölő kutyával, mely nemcsak a mozgást, hanem a hanghatást is érzékelteti. Ebből a reális képből fokozatosan csap át az irreálisba, a látomásba, s már a harmadik strófa végén megjelenik a félelem legfőbb okozója: „Ott, a padon, ül valaki." Még nem tudjuk, hogy ki. A feloldást hat versszakon keresztül késlelteti a gyermek gondolatainak, lázas vízióinak leírásával, a szikár fekete alak, csak a tizennegyedik strófában folytatja útját:

Jön valaki, vagy valami,
lopódzó lépte néha csosszan.
Most nem tudok sikoltani,
marad a szám kitátva, hosszan,
most nem tudok szaladni sem,
émelygek rettenetesen.

Nem rejt el e vacak világ itt,
Békák közé leguggolok.
A szív elárul, mert világít,
illatoznak a szemgolyók.
Aki él, nem rejtőzhet el.
Jön. Itt van már. Egész közel.

A világító szív és az illatozó szemgolyók szürreális képei itt nem a valóságból való menekülést szolgálják, hanem egy valóságos érzés, a halálfélelem pontos és szívszorongató megfogalmazását. 1933 után Dsida fokozatosan visszatér a földre. Az utolsó kötetének címében szereplő angyalok sokkal kevésbé földöntúli lények, mint korábbi verseinek angyalai. Szinte az az érzése az embernek, mintha Kosztolányi 1909-ben írt Rilke-tanulmányából merítette volna ihletét. Kosztolányi akkor a Studen-Buch vallásosságáról az alábbiakat írta: „Ha olvassuk, az angol prerafaeliták primitív vonalait látjuk. A trombitáló, hegedülő pufók angyalokat, a zongorázó szenteket, vagy a szerzetest, aki szemérmes ujjal kislányosan emelinti fehér reverendáját s liliomok közt arany mezőben elkényszeredett mosollyal imádkozik az istenhez." Ahogy Dsida korábban steril világa megtelik életmeleggel és földszaggal, úgy alakul át elvont filantropizmusa a kisebbségi sors és a nemzeti közösség feladatainak vállalásává.

Ezzel a fejlődési vonallal Dsida nem áll egyedül a XX. századi európai költészetben. Sokkal inkább ez mutatja, mennyire együtt élt és fejlődött korával. Századunk legnagyobb szellemei sok szempontból hasonló utat tettek meg. Ahogy Thomas Mann eljutott a *Halál Velencében* című novellától a mottóban idézett hitvallásig, ahogy Babits végigküzdötte magát első verseskönyvének első sorától „Gyűlöllek: távol légy, alacsony tömeg!" Jónás feladatvállalásáig, úgy léptek túl József Attila és Radnóti, Johannes R. Becher és Aragon expresszionista, illetve szürrealista költészetükön, s az avantgarde-kísérletekben megtanult kifejezőeszközöket az értelem és a nemzeti közösségen keresztül megtalált, immár a nem elvont, hanem valóságos emberiség szolgálatába állították. Minden valószínűség szerint Dsida is eljutott volna az Ember ilyen értelmű vállalásáig, ha nem ragadja el harmincegy éves korában a halál. A valósághoz és a közösséghez való visszatalálás azonban még így is néhány valóban európai szintű vers megszületését segítette elő.

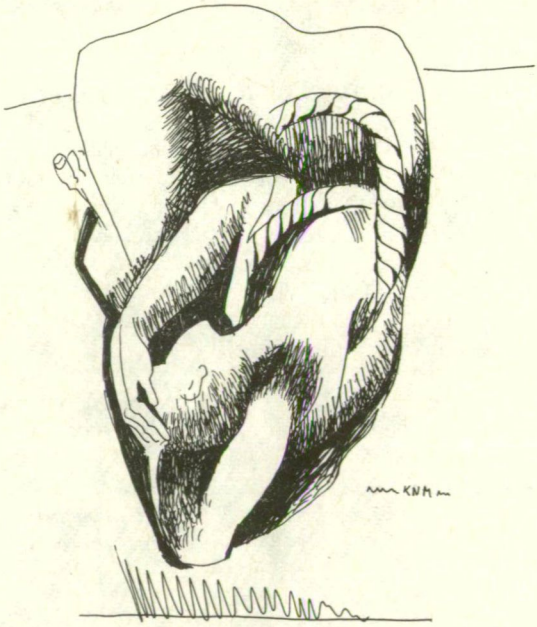

KOTSIS NAGY MARGIT RAJZA

SÍK CSABA

Magyar író végnapjai

Isten legyen mindnyájunkkal — mondta 1939. szeptember 3-án rádióbeszédében az angol miniszterelnök; Hevesi Andrással csak Simone de Beauvoir volt, később a félrészeg pilóta is, aki meghívta egy pohár konyakra. Mielőtt a repülőtiszt asztalukhoz ült volna a Dôme-ben, Hevesi elbeszélte Beauvoirnak, hogy „zsidó, törvénytelen gyerek és szexuálisan nem normális; csak száz kilón felüli nőket képes szeretni; Stépha volt a kivétel az életében: azt remélte, hogy kis termete ellenére, intelligenciája következtében a rendkívüli nagyság benyomását teszi majd rá", így, egyszuszra, s rábízott egy jókora, gömb alakú, üveg ingaórát, amelyért a háború után sem jelentkezett. Ha hihetünk Beauvoirnak — például a dátumot illetően. Ugyanis önéletrajza második kötete szerint mégsem a hadüzenet napjának estéjén találkoztak a kávéházban, hanem másnapján. Hevesi ekkor közölte bevonulási szándékát, a miértre mindössze egy bizonytalan kézmozdulattal válaszolván; együtt vacsoráztak 5-én is egy montparnasse-i teraszon, ekkor indokolta meg részletesebben miért lett francia katona: „...nem tud visszamenni Magyarországra, s Franciaországban sem tud semmilyen normális helyzetet teremteni magának", majd újra nemi életére terelte a szót, ez Beauvoirt rögtön gyors búcsúra késztette. Felesleges lenne a francia írónő életrajza több száz mellékszereplője közül a névvel sem említett egyikről rajzolt fölényes krokival vitatkozni; mindabból, amit Hevesiről, aki inkább untatta, mint érdekelte, elmondott, 1983-ban Magyarországon annyi érdekes, hogy ami szeptember 3-án vagy 4-én eltökélt szándék volt, 5-én este mát tény: „elmagyarázta, azért vonult be..." Berukkolása Rónai Mihály András visszaemlékezéséből ismert, anekdotába illő történetének időpontja tehát 1939. szeptember 4-e, esetleg 5-e. Sokadmagával szitáló esőben állt sort az École Militaire előtt. Órák múltán került egy főhadnagy elé, aki le akarta beszélni elhatározásáról: „Uram, Ön egyetemet járt, Ön író, gondolkozzék, ez nem Önnek való." Otthoni tapasztalatai alapján úgy gondolhatta, maga választotta halált sem halhat protekció nélkül, elszaladt tehát ajánlólevélért a Sorbonne-nak mindjárt három professzorához. Végül elfogadták jelentkezését tekintélyek támogatása nélkül — a múlt idő tehát pontos Beauvoir regényében —, Rónai Mihály András úgy emlékszik, heteket kellett a behívóra várnia. Franciaországnak nem volt olyan sürgős, mint neki.

Bizonyosak lehetünk, nem szeptember tétova és kétséggel teli első napjaiban határozta el, hogy katona lesz, ahogy a háború sem az angol—francia hadüzenettel kezdődött. 1939 nyarán kérdezte a Párizsban vakációzó Bóka Lászlótól: „Mit gondolsz, nem hűtlenség az, hogyha jelentkezem a francia hadseregbe? Mi a véleményed, megmarad a Párizsi eső?" A kérdésekben mellőzhetetlen válaszok is rejtőznek. Mégsem mint a protekció melegágyára gondolt csak szülőhazájára, hiszen megnyugtatást várt, nem esik a hűtlenség bűnébe, ha olyan állam katonája lesz, mellyel Magyarország előbb-utóbb kétségtelenül ellenséges viszonyba, valószínűleg hadiállapotba kerül; regénye távoli sorsát azért érezhette bizonytalannak, mert a magáé bizonyossága felől nem voltak kétségei. Amennyiben Beauvoir emlékezete pontosan őrizte meg Hevesinek elhatározását indokló szavait, fel kell tételeznünk, inkább a keserűség, mint a teljes őszinteség mondatta vele azokat. Egzisztenciájának kétségessége, mi több, reménytelensége a háborús Franciaországban döntésének okai között legfeljebb az egyik, ám nem az egyetlen, még a legfontosabb sem: akadt számtalan emigráns, aki az övénél sivárabb eshetőségek kényszerében is több reménnyel kecsegtető megoldást választott; ugyanezért zsidósága sem tette a választást elkerülhetetlenné, mert jó néhány sorstársával együtt elindulhatott volna valamelyik dél-francia kikötő vagy a spanyol határ felé ő is. Tudta, a nácik halálra szánták származása

miatt, de a vallás, amelybe beleszületett, nem volt a legfontosabb, művészetét alakítóbefolyásoló élménye, ahogy nemzedéktársainak sem, az egyetlen Pap Károly kivételével. És aligha felejtette el, amit otthon írt, még akkor, amikor a Budapesti Hírlap teljes jogú munkatársa volt: „Gőgös és érzékeny ember nem szívesen hal meg egy tényért" — azaz: vallásért —, „egy otromba végzetért, amelyet magával hozott a világra; jobban szeretne elvekért és eszményekért meghalni, amelyeket szabadon választott." Elvekre és eszményekre kell tehát gondolnunk, amikor a 21. Régiment de Marche des Volontaires Étrangers önkéntesére emlékezünk, még ha idegenkedünk is a dulce et decorum... kétes pátoszától, — amint alaki gyakorlatokat végez a Perpignantól 30 kilométerre eső Le Barcares-i táborban, bajtársai harsány mulatságára.

Két koronatanúnk van élete utolsó hónapjairól, az egyik Joinville tábornok, Cocteau, Sartre, Camus barátja, az FFI vezérkarának majdani tagja, jelenleg Alfred Malleret alhadnagy, akit kommunista volta miatt száműztek a gyanús idegenekből verbuvált alakulatba: „Egy nyugodt napon, 1940 júliusának egyik első napján — mint kiviláglik inkább, június utolsó napjainak valamelyike a pontosabb dátum —, annak a fedezéknek a nyílásánál, amelyet az ardennes-i csatorna töltésébe vájtak, Hevesi bajtársam... a jövendő Franciaország, a jövendő Európa új arculatáról álmodott — idézi Bajomi Lázár Endre —. Az élet nem lenne többé elviselhető, ha netalán a nácizmus győzne, mondotta nekem, »többé soha nem írhatnék«... ez a hórihorgas fickó, aki képtelen volt feltekerni lábszárvédőjét, rendesen feltenni a fejére a sisakot, normálisan elvégezni bármit is, katonává vedlett Grock bohócra hasonlított. Bár az orvosok segédszolgálatra osztották be, addig-addig esedezett, míg végül is megengedték neki, hogy újra visszalépjen golyószórós lövészszázadába. Szakaszparancsnoka, ama 1917 előtti orosz tisztek egyike, akiknek sötét fatalizmusa nyomán született a szláv lélek mítosza, azt mondta katonáinak: »Azért jöttetek ide, hogy meghaljatok!« Hevesi szép csendesen azt felelte neki: »Nem, hadnagy úr, azért jelentkeztünk önkéntesnek, hogy győzzünk!« Helytállt, mint valamennyi bajtársa... részt vett a kínos, végtelen visszavonulásban, amelynek során nappal harcoltunk, éjjel pedig meneteltünk. Nem sokkal később egyszer kerestem Hevesit. Pontatlan választ kaptam: látták, hogy valahol elesett az argonne-i erdő egyik vízmosásában. És csak nemrég tudtam meg, hogy Épinal mellett, tábori kórházban halt meg: két golyó volt a testében. Még most is látom, amint mellettem menetel a Le Barcares-i homokban... Megkért, hogy ha meghalna, írjak néhány sort emlékére..." Ez tehát nekrológ, s mint tudjuk, a műfaj törvényei az igazság megszépítését írják elő, legalábbis megálljt parancsolnak az előigazság közlése után. A másik tanú, Andersen György személyes élményeken, az író meztelen vallomásain s a háború után végzett nyomozómunkán alapuló beszámolója keservesebb részleteket közöl. Andersen emlékezése szerint a sorozótiszt így fordult Hevesihez az École Militaire-ben: „Miért olyan sürgős magának, hogy felöltse a francia mundért?". A válaszból — „Meg kell védenem Racine-t és Renan-t Goebbels ellen" — hangozzék bármily naivan is, nem hallunk ki iróniát, a kérdésből gúnyt annál tisztábban. A folytatás megfelelt az expozíciónak. Le Barcares, ahol sokáig a spanyol polgárháború menekült katonáit őrizték, noha a szögesdrót kerítést és az őrtornyokat lebontották, inkább internáló-, mint kiképző tábor volt. A civil ruhás újoncok — katona voltukat csupán első világháborús, ellenző nélküli csukaszürke sapka jelezte —, naphosszat alaki gyakorlatokat végeztek, bár a zömében spanyol köztársaságiakból álló 21. ezredet feleslegesen fegyelmezték, a hadvezetés azonban húzta az időt. Hetek múltán kaptak egyenruhát, s Hevesi megkezdhette kilátástalan harcát a minduntalan lebomló lábszárvédőszalaggal. Mint reménytelen esetet laktanya körüli szolgálatra vezényelték, söpörje a szellős barakkokat, bár a deszkapadlót félóra múltán újra homokszőnyeg borította. 1940 kora tavaszán kölcsönmundérban pár napos szabadságra Párizsba utazott, 40 oldalt diktált gépbe Fejtő Ferenc feleségének egy Julianus Apostatáról szóló regényből. (Bóka László arról tudósít, hogy 1939. nyarán Marcus Aureliusról írt, néhány fejezet el is készült, de tervezgette már a Julianus-regényt is: „Cs. Szabó szerint Julianus a Citén táborozott, mikor itt járt. Be fogom bizonyítani, hogy soha nem járt a szigeten. Soha!" Hézagos olvasmányaimból úgy tudom, járt, sőt Constantius támadásától tartva ott is vert tábort; érdekelnének He-

vesi ellenérvei, a Julianus-töredék, a talán befejezett Marcus Aurelius-regény ott maradt az Hotel des Mines-ben minden holmijával együtt.) Szabadsága után kéthetes terepgyakorlaton vett részt — végtelen menetelésekből s néhány balsikerű támadási kísérletből állt; az ezredet csak napokkal a német támadás után vezényelték a fontra. Fegyvert a bevagonírozás előtt kaptak. 1891-ben és 1916-ban gyártott puskákat szíj nélkül, alig mozduló závárzattal, s többnyire használhatatlan gázálarcot, borjú helyett pedig viaszosvászon lepedőt. Mint életformájukból kizökkentett clochardok vándoroltak öt napon át a front felé, amelyről parancsnokaik sem tudták, hol húzódik pillanatnyilag, a németek ugyanis megcsúfolva a francia hadvezetés reményeit, nem tartották be a játékszabályokat. Pedig Gamelinnek, a francia főparancsnoknak a meglepetésre felkészülni is lett volna ideje. A „furcsa háború" egy hónapja tartott, mikor az OKW 1939. október 10-én kiadta a No. 6. sz. utasítását, amely elrendelte a Hollandia, Belgium, Luxemburg és Franciaország elleni támadást. A vezérkar október 19-én kelt úgynevezett sárga felvonulási parancsra a B hadseregcsoport frontális támadását rendelte el Belgiumon keresztül a csatornáig, az előnyomulást középen az A, a bal szárnyon a C hadseregcsoportnak kellett fedeznie. A támadást 1940. május 10-ig huszonkilencszer halasztották el, s közben 156 divízióra növelték a csapatok létszámát, a páncélos egységeket sok új harckocsival erősítették meg. A szövetségesek 136 hadosztályt, több mint 3000 páncélost és 1300 repülőgépet tudtak bevetni, ám technikai felszereltségük, kiképzésük alatta maradt a németekének, kivált hadvezetésük volt gyatrább. 1939-ben közös haditerv és főparancsnokság nélkül üzentek hadat. Az úgynevezett Dyle-tervet csak november 17-re készítették el, amely a Belgium elleni német agresszió esetére a franciák és az angol expedíciós hadsereg Namur-Dyle-Antwerpen vonalig történő előnyomulását írta elő, hat hadsereget pedig a belga—luxemburgi—német határ védelmére rendelt. A legfelső szövetséges haditanácsnak sejtelme sem volt, hogy a német haditerv a „drole de guerre" hónapjai alatt megváltozott, így az Ardenneken át rájuk zúduló német támadás meglepetésszerűen érte őket. A hadseregcsoport főhadiszállására látogató Hitlert von Rundstedt vezérkari főnöke, von Manstein vezérőrnagy meggyőzte, helyezzék át a támadás fő irányát az A összevonás területére, ide összpontosítván a páncélos erőket is a meglepetés érdekében. A németek gyors mozgóháborúra, a francia vezérkar hosszú állóháborúra rendezkedett be, bizakodván a Maginot-vonal bevehetetlenségében. Hónapokig úgy tetszett, jogosan. 1940 áprilisában az egyik félhivatalos francia hírügynökség azt jelentette, a francia hadseregben többen vesztik életüket gépkocsi-szerencsétlenség miatt, mint harccselekmények során. Az idill azonban május 10-én hajnalban véget ért.

Az 1940. február 24-én aláírt operációs tervnek megfelelően a német A és B hadseregcsoport benyomult Hollandiába, Belgiumba és Észak-Franciaországba. Rundstedt parancsnoksága alá tartozó Kleist páncélos egységei május 12-én Dinantnál átkeltek a Maason s a francia ellentámadás elhárítására a csatorna felé nyomultak előre. Közben az I., II., VII., IX. francia és az angol expedíciós haderőből álló első szövetséges hadseregcsoport Bilotte tábornok irányításával előnyomult a Dyle folyóig a rég idejétmúlt terv előírása értelmében. Bilotte azt remélte, a német támadás fő erejét a legjobban felszerelt s kiképzett csapatokból álló I. hadsereggel feltartóztatja, majd ellentámadásba lendül, a németek azonban a főleg gyengén felszerelt zuávok alkotta II. és IX. hadsereg területén törtek át, kettévágva a VII. hadsereget. Egyik páncélosékük Arras, a másik Rethel irányába tört előre.

Május 15-én kapitulált Hollandia. Este Gamelin felhívta Daladier miniszterelnököt: „Egy német páncélos oszlop, amely Rethel és Laon között tört be, mindent pozdorjává tört, ami útjába került.

— Ellentámadásba kell átmennünk, minél előbb.

— Laon és Párizs között nem áll rendelkezésemre egyetlen csapattest sem.

— Tehát ez a francia hadsereg megsemmisülését jelenti?

— Igen, ez a francia hadsereg megsemmisülése."

Május 16-án a 72 éves Weygand lesz a főparancsnok, akiben a bulvárlapok szerint „Foch lelke él"; május 17-én elfoglalják Laont a németek; május 19-én Reynaud alakít kormányt,

amelynek egyik miniszterelnök-helyettese — Pétain. Reynaud-nak a szenátusban mondott beszédét minden alkalommal a Marseillaise kíséretében többször megismétli a rádió: „...az igazság az, hogy klasszikus felfogásunk a hadvezetésről új felfogásba ütközött... Ha nekem azt mondanák holnap, hogy Franciaországot egyedül a csoda mentheti meg, hiszek a csodában..." Ezen a napon esett el Arras és Amiens. A franciák számára Pétain derűlátása jelentette a csodát, aki május 21-én a Paris Soir-nak azt nyilatkozta: „Nem törnek át!" — annak az embernek, akit körülbelül hatmillió fegyveres között keresünk, reményei legfeljebb történelmiek lehettek már ezekben a napokban.

A 21. Régiment de Marche des Volontaires Étrangers május 18-a óta a Frère tábornok parancsnoksága alatt újjászervezett VII. hadsereg kötelékébe tartozott, amit hátrébb vontak az Aisne völgye védelmére. Franciaország katonai történelmében mindig fontos szerepet játszott ez a síkság, Párizs külső védőövezetének számított a forradalom idején s az első világháborúban is. Az egyik szárnyával a Maginot-ra támaszkodó, sebtében összetákolt Weygand-vonallal próbálta meg a francia hadvezetés a németeket feltartóztatni. Június 5-én reggel adta ki a német támadás hírére a marsall azt a hadparancsát, melyet a tűzben álló VII. hadsereg egységei is megkaptak: „A Franciaországért folyó csata elkezdődött. Megparancsolom, hogy állásait mindenki a meghátrálás gondolata nélkül védelmezze. Kapaszkodjatok meg Franciaország földjében. Sehova se nézzetek, csak előre. Mögöttetek a hadsereg parancsnoksága minden intézkedést megtett a támogatásotokra" — az utolsó mondat eddigi tapasztalataik alapján a harcban álló franciák számára a csodánál is kevésbé volt hihető. Frère tábornok csapataival szemben von Klugének a Rundstedt-csoportba tartozó 4. hadserege építette ki állásait. A hadjárat második szakaszában a B hadseregcsoport kapta a főszerepet, a Somme-nál és az Aisne-nél a Seine és a Marne alsó folyása irányába indított támadásuk lett a Bataille de France nyitánya. A támadás másnapján a 21. ezred még nem kerülhetett harcérintkezésbe, mert Hevesi utolsó, Sárközi Mártának írott levele — Bajomi Lázár emlékezéséből ismerjük — június 6-án kelt. „...két hét óta az első vonalban vagyok, 30 méternyire a németektől... kevés kilátás van a megmaradásra, annál kevésbé, mert én sem nagyon vigyázok rá... Csak két lehetőség van hátra számomra, vagy elpatkolok, vagy életben maradok, de sohasem mehetek haza, a diadalmas hazatérés most már gyerekes ábránd..."

Fejük felett naponta több hullámban húztak el a német bombázókötelékek, figyelemre sem méltatva fedezékeiket. A stratégiai tervnek megfelelően a lehetséges visszavonulási útvonal mentén fekvő városokat, falvakat bombázták, hogy azok a magasabb egységek, amelyeknek sikerül rendezetten hátrálniuk a Weygand-vonal felszabdalása után, ne vethessék meg sehol a lábukat. Hiába állta Hevesi hadosztálya napokon át Kluge hadseregének rohamait, vissza kellett vonulnia, mert a bal szárnyát biztosító ezredeket felmorzsolta a német támadás. A parancsnok aligha tudta egységeit rendben kivonni a frontvonalból, a hadosztály, sőt a 21. ezred is részekre szakadt az ötven kilométeres hátramenet közben. A Messerschmidtek újra meg újra géppuskatűzzel árasztották el őket; az „arcvonaligazítás" érdekében végrehajtott visszavonulás, mint a parancs fogalmazott, fejvesztett menekülésbe csapott át. Az ezred töredékeit St. Menehould főterén próbálta összeszedni a törzs. A térre vezető utcákat foghíjassá rombolták a bombák, de itt ép maradt a templom, a bank, a posta, még az üzletek kirakatai is jórészt, csak a kocsmát törték fel, a félig leszakadt ajtót meg-meglengette a huzat. Mikor kitárta, Arthur vigyorgott bárgyún a Pernod-reklámról a gyülekezőkre. Az Aisne s az Aisne-csatorna körülvette városka Franciaország háborúiban mindig erődítménynek számított: valamelyik történelmi ismeretekkel rendelkező parancsnok úgy vélte, alkalmas a német páncélosok feltartóztatására is. A 21. ezred alig zászlóaljnyi erőt kitevő maradékának jutott a feladat, tartani a várost mindenáron, biztosítani a megvert VII. hadsereg visszavonulását. Utóvédjének a parancs szerint fel kellett robbantania, megelőzendő a német páncélos támadást, az északi hidat, s érintetlenül hagyni a délit, hogy az ezred feladata teljesítése után kiüríthesse a várost. Fordítva történt. Még tartott a gyülekező, mikor Kluge tankjai az északi hídon akadálytalanul áthaladva már a szűk utcákon dübörögtek. Utcai harc kezdődött, természetesen

tankelhárító fegyverek nélkül. A 21. ezred katonái, akiket halálra ítélt a felsőbb parancsnokság, házról házra harcolva vonultak vissza, egészen a felrobbantott déli hídig. Sokan úszva menekültek, még többen kis csoportokba verődve a folyó vagy a csatorna mentén próbáltak egérutat nyerni. Míg hátuk mögött dúlt az utcai harc; a spanyol polgárháború veteránjai már nem a franciák, hanem megint a maguk háborúját vívták, kézifegyverekkel, elvétve egy-egy géppuskával igyekeztek a tankok védelmében előretörő német gyalogságot legalább ideiglenes feltartóztatni.

Közben Párizs feladását — a fővárost nyílt várossá deklarálván — már elhatározta a főparancsnokság, s Pétain lett a kormány elnöke, aki rögtön felajánlotta Hitlernek a fegyverszünetet. A menekülők között volt Hevesi is. Akik életben maradtak ezredéből, az argonne-i erdő védelmében igyekeztek dél felé. A menet élén kézben tartott karabéllyal előőrsök haladtak, az elővigyázatosság azonban majdnem felesleges volt, a német páncélosok és a gépesített gyalogság teherautó-oszlopai ugyanis az országutakon vonultak, egyelőre nem sokat törődve a zsákba zárt franciákkal. A június 22-én megkötött fegyverszünetről a menekülők nem vettek tudomást, mindenáron el akarták kerülni a hadifogságot. Ha német alakulatba ütköztek, harc árán próbáltak meg kitörni az ekkor még nagy szemekből font gyűrűből. Egy csetepaté közben Hevesi vízmosásba zuhant, megsérült és elszakadt társaitól. Sántikálva vergődött el Bar-Le-Duc-be, abban a reményben, hogy ráakad bajtársaira. Mielőtt az eredménytelen nyomozás után tovább indult volna, megpihent egy külvárosi házban. Éppen inni akart az udvar közepén álló kútból, amikor egy magányos német repülőgép bombát dobott s gépfegyvertüzet nyitott a házban és a ház körül összeverődöttekre. Hevesit fején és a gyomrán bombaszilánk sebezte meg. A kapu előtt álló szanitéckocsi személyzete hevenyészve bekötözte, s mivel elengedhetetlennek látszott a műtét, az épinali Szt. József katonai kórházba szállították. Az operáció után még magához tért, női neveket emlegetett és a sebláz kábulatában anyját hívogatta. Július 2-án vérátömlesztést kapott, néhány salucampe-injekciót. Másnap, szerdán hajnalban halt meg. (A Bajomi Lázár idézte halotti anyakönyvi kivonat szerint nem 3-án, hanem 5-én; közben Épinalt elfoglalhatták a németek, mert az irat, mint a 13. fogolyszázad katonáját említi Hevesit.)

A Szt. György-temetőben nevét ugyan hibásan írták fejfájára, de a felszabadulás után Joinville tábornok javaslatára a köztársaság elnöke becsületrenddel tüntette ki. Talán igaz, hogy Szisziphuszt boldognak kell elképzelnünk, a becsület e lovagjának utolsó napjait viszont reménytelennek, hiszen megvert hadsereg katonájaként halt meg, s az eszméket, melyekért fegyvert fogott, éppúgy letiporva látta, mint a saját irodalmának jövőjét.

RÓNAY LÁSZLÓ

Sík Sándor idézése

Húsz esztendeje, 1963. szeptember 28-án hunyt el századunk egyik legtekintélyesebb keresztény személyisége, Sík Sándor. *Egyetemesség és forma* — ez volt talán leghíresebb tanulmányának címe, melyben szakított a partikuláris művészetszemlélettel, s a művészi minőséget helyezte az irodalomszemlélet középpontjába. S hogy ő maga is egyetemes jelenség volt a szó legnemesebb értelmében, mi sem bizonyíthatja inkább, mint hogy az akkor már nagybeteg

Babits Mihály két kritikával is integráltatni akarta őt a Nyugatba, mely indulása idején, Karinthy Frigyes bírálatával oly súlyos és elmarasztaló ítéletet mondott az akkor pályáját kezdő — és kimondva-kimondatlanul Adyt mesterének valló — papköltő fölött. Életművének megértését, megmérését és elfogulatlan értékelését alaposan megnehezíti, hogy azok az irodalmi jelenségek és csoportok, melyekhez ő is tartozott, s melyek azután vezérüknek tartották, jórészt kívül esnek az irodalomtudomány érdeklődési körén. Így lett azután „konzervatív", s e minősítés bizonyára ráillik költészetének legelső korszakára, de annál kevésbé az irodalomtudósra és a nevelőre. Ez utóbbiról szerezhettük az elmúlt évtizedekben a legtöbb ismeretet, hiszen legkedvesebb szegedi tanítványai, a „Szegedi Fiatalok" köréből indult Baróti Dezső, Ortutay Gyula és Tolnai Gábor több ízben is poétikus szépséggel idézték alakját, s azt a kapcsolatot, mely őket a nagy tudású és megértő professzorhoz fűzte, kinek legkedvesebb „fia" mégis Radnóti Miklós volt. A pesti piarista gimnáziumban töltött tanáréveinek kisugárzásáról sokat megsejtet Boldizsár Iván és Thurzó Gábor, aki „tusakodva", „ellenkezve és vonzódva" vallotta őt mesterének. Elsősorban Tolnai és Ortutay emlékezéseiből kaphatunk képet a szegedi professzor teadélutánjairól, amikor tanítványaival vitázva értékelték a kor társadalmi helyzetének ellentmondásait, s tőlük kaphatunk információkat arról az őt élete végéig jellemző szellemi nyitottságról, amely alkalmassá tette a legnehezebb feladatok megoldására is. De hogy mi is érdekelte őt igazán, mivel foglalkozott mint irodalmár, miben nyilatkozik meg szemléletének újszerűsége és tágassága, arról inkább csak régi könyveiből nyerhetünk futó impressziókat, s ezek megszerzését jócskán megnehezíti, hogy legjelentősebb művei, elsősorban háromkötetes *Esztétiká*-ja, jóllehet két kiadást is megért, szinte hozzáférhetetlen ritkaságok. 1929—30-ban a második egyetemi félévben kezdte meg szegedi előadásait, s ezeket 1944. őszéig megtartotta. 1932-ig az újabb, a millennium utáni magyar irodalom történetét adta elő, addig az időpontig ugyanis Szegeden két magyar tanszék működött; a másikon Dézsi Lajos volt a professzor, s ő foglalkozott a régi magyar irodalommal. Dézsi halála után azonban a két tanszéket egyesítették, s ekkortól Sík Sándor feladata volt az egész magyar irodalom tanítása. Nem véletlenül panaszolta ezekben az években, hogy „nyári költő" lett: év közben nem volt ideje verset írni, annyi munka szakadt a nyakába. Ha csak legfontosabb tiszteit vesszük számba — a szegedi Dugonics Társaság rendes tagja majd alelnöke, a Petőfi Társaság tagja, a Vajda János Társaság elnöki tanácsának tagja, a Baumgarten Irodalmi Alapítvány nyolctagú tanácsadó testületének aktív részvevője —, megérthetjük, hogy jogos volt meg-megújuló nosztalgiája, mellyel a békésebb pesti éveket idézte.

De valóban oly békések és nyugalmasak voltak ezek az esztendők? Válasz helyett érdemes visszapergetnünk Sík Sándor indulásának éveit is, közöttük azokat, melyeket a pesti egyetemen töltött. A legnagyobb hatást itt alighanem Riedl Frigyes órái tették rá, *A Professzor* című versében így idézi vissza később előadásainak és személyiségének emlékezetét: „Apró cédulái / Még szemem előtt röpdösnek zizegve. / Még látom, ahogy görnyed a katedrán, / Oldalt fordulva, könyökére dőlve; / Nyugtalan ujja gyér hajába jár, / Két szenvedő, nagy, lobogó szeme / Fejünk felett az űrben tévedez, / És ajkain sercegve gyúl ki ránk / A művészet sorvasztó, mély szerelme, / Az ihlet fénye, lobbanó lidércláng: / A lélek omló, láttató tüze." Szeretettel említette Alexander Bernátot és Beöthy Zsoltot is, „szépségbefáradt, finom mély szemét". Sík Sándor már egyetemi évei alatt igyekezett megtalálni a katolikus költészet folytonosságát, s ezt vélte meglelni Mindszenty Gedeonban, akiről doktori értekezését írta. A múlt századi lírikusról valaha elismerően nyilatkozott Toldy Ferenc, s az ő értékítéletét fejlesztette tovább s dimenzionálta túl Sík Sándor.

1910—11-ben Vácott tanított, s „melleslég" az Élet segédszerkesztője volt. Az Életet a Nyugat ellenpólusául szánták életre hívói, de a két folyóirat törekvései sok vonatkozásban mégis hasonlóak voltak: mindkettőben hangot kapott a művészi modernség, az Életben is megjelentek a Nyugat nagy nemzedéke tagjainak írásai, sőt, szerkesztésében Kosztolányinak is bizonyos szerepe volt. Sík Sándor irányította a vers- és részben a színházi rovat munkáját, így azon a napon, amikor Vácott csak egy órája volt, rohant Pestre, bemutatókat nézett, kéz-

iratokat olvasott, és saját verseskönyvét javítgatta, mely 1910-ben, jellegzetesen „adys" címmel *(Szemben a nappal)* jelent meg. Az Életben Kosztolányi méltatta az ígéretes pályakezdést, s finom érzékkel állapította meg, hogy az ifjú lírikus sok mindent tanult a modern magyar lírától, s jó szimattal figyelmeztette arra is, hogy verseit szigorúbban kell megrostálnia. (Sík Sándor lírájának egyik legnagyobb tehertétele, hogy önmagával szemben — részben egyre nagyobb népszerűsége a magyarázata — nem volt elég kritikus, nem volt „szíve" a könnyű megoldások helyett nehezebbeket, súlyosabbakat keresni. Ennek tulajdonítható, hogy igazi remekléseit, legjobb műveit öregkorában, megcsendesedve és érett bölcsessége birtokában írta.) A művészi egység bizonyos hiánya jellemezte második verseskönyvét, *A belülvalók mécsét* is, amely 1912-ben jelent meg.

Élete végéig igazi pedagógus maradt, de már fiatal tanár korában is kereste a nevelésnek azokat a formáit, melyeket a legalkalmasabbaknak látott arra, hogy közösségbe forrasszák a diákokat. 1911 nyarán Münchenben került a kezébe egy cserkészkönyv, s az ebből nyert ösztönzések hatására még ebben az esztendőben cserkészvezető tanfolyamot irányított, s 1912-ben már cserkészcsapatot alapított, majd túrákat szervezett, vezetett s jó egy évtized múltán 1926-ban ő volt a megyeri dombokon rendezett Nemzeti Nagytábor parancsnoka is. Itt és most természetesen nem lehet feladatunk a cserkészet értékelése vagy bírálata. Annyit mindenképpen el kell mondanunk, hogy Sík Sándort valóban nemes idealizmus vezette, amikor a mozgalmat szervezte, s költészetében is termékenyítő hatásokat hoztak a közös nyári táborozások és túrák.

Bár nem szorosan vett irodalmi működéséhez tartozik, mégis legalábbis vázlatosan itt kell szót ejtenünk az 1913-ban első kiadásban megjelent *Imádságoskönyvé*ről, a legendás „Sík—Schütz"-ről, amely összeállításával, gazdag irodalmi szemelvényeivel már előlegezte az irodalomtudós nyitottságát és irodalomszemléletének tágasságát.

Egyre-másra megjelenő verseskönyvei nagy népszerűséget szereztek neki, s Izsóf Alajos lemondása után, mint a Zászlónk című ifjúsági lap főszerkesztője, a világháború utáni korszak nevelésének is meghatározó személyisége lett. Épp ekkor következett be életének, pontosabban önszemléletének egyik nagy fordulata: a látványos elismerések és sikerek nem elégítették ki, egyre intenzívebb tanulmányokat folytatott, mind alaposabban ismerkedett meg például a magyar verseléssel (*Verselésünk legújabb fejlődése* című, 1918-ban az Irodalomtörténetben megjelent tanulmánya érdekes és fontos jelzése e folyamatnak) és *Zsoltáros Könyvé*nek első változata (1923), új kötetének pedig a címe — *Csend* (1924) — is az elmélyült műhelymunka jelzése. A későbbi jelentős irodalomtörténész első fontosabb próbálkozása is e korszakából való: 1923-ban jelentette meg *A magyar irodalom rövid ismertetés*ét, amelyet a Magyar Mérnök és Építész Egylet Munkástovábbképző Bizottsága megbízásából írt, olyanok számára, akik most barátkoznak az írással és olvasással, s meg akarják ismerni a magyar irodalom „lelkét". Szemléletének érlelődését, egyre tudatosabb rendszerető elvét is bizonyítja 1929-ben megjelent, máig a legtöbbet emlegetett könyve, a *Gárdonyi, Ady, Prohászka* című tanulmány. Nem kétséges, hogy szempontjait, elsősorban morális kiindulópontot választó vizsgálódásainak eredményeit sok vonatkozásban meghaladta az irodalomtudomány, e könyve mégis korszakjelző. Egyrészt abban a vonatkozásban, hogy igyekezett minél elfogulatlanabbul szemlélni és bemutatni az ekkoriban oly szenvedélyes elfogultsággal tárgyalt Ady-kérdést (Ady megértésében elsősorban kivételes versértése segítette), másrészt mindmáig ez az egyetlen teljességre törekvő Prohászka-képünk, mely kiindulópontja lehet a Prohászka-kutatásnak. Aligha vitás ugyanis, hogy a század legelső évtizedének teljes szellemi képét nem lehet megrajzolni a későbbi székesfehérvári püspök ellentmondásokból szőtt alakjának elemzése nélkül. Részben a korszak irodalomszemléletét annyira jellemző vizsgálódási elv alapján Sík Sándor is az ezredforduló utáni korszak uralkodó szempontjait kereste, tehát voltaképpen szellemtörténeti kiindulópontot választott. Gárdonyiban a nemzeti klasszicizmus irodalmi ideáljainak megtestesítőjét látta, Adyban a nemzeti érdeklődését elveszített modern szellem legjelentékenyebb képviselőjét, Prohászkában pedig a tevékeny újszerű keresztény életeszmény példáját. (Érde-

mes megemlítenünk, hogy a teljes Prohászka-feldolgozása nem kevés irodalomtörténetírói bátorságra vall, hiszen azután, hogy ennek néhány művét indexre helyezték, az egész magyar katolikus szellemiséget bizonytalanság, a konzervativizmusnak tett engedmények jellemezték. Nem kétséges, hogy Sík Sándor korábban friss, lendületes költészetének kontemplatív irányba való elmozdulásába is szerepe volt egyfajta óvatosságnak.) E munkája nem előzmények nélküli, már korábban is tanulmányt írt például *Ady és a magyar ifjúság* címmel.

Az itt vázlatosan kifejtett hármasságot mélyítette el majdnem tizenöt esztendeig tartott egyetemi előadásaiban. Világosan látta, hogy a nemzeti klasszicizmus kora véget ért, s hogy az a szellem, költészetfelfogás, melyet a Nyugat hozott, győzelmesen hódította meg az olvasókat s alapvetően határozta meg a korszak ízlését. A magyarázatot abban kereste és találta meg, hogy a történelmi események alakulása nyomán, a kiegyezés teremtette új helyzetben megszűnt a nemzeti kérdés az irodalom hajtóereje lenni, s ezzel párhuzamosan a költészet mind intenzívebben fordult a személyes én világa felé. Ennek a szubjektív törekvésnek volt legnagyobb hatású alakja Ady Endre, s vele szemben, de az ő törekvéseitől is megtermékenyülve Babits Mihályban látta azt a művészt, aki megpróbált „visszakapcsolni" az egyszer már végérvényesen elhagyott ideálokhoz. Felismerte, hogy az új életérzés egyik legkarakterisztikusabb jellemzője a kiszolgáltatottság és a magány. Mint *Esztétikája* is bizonyítja, Sík Sándor nemcsak forgatta, hanem ismerte is Heidegger és Jaspers műveit. Mivel azonban ízig-vérig hivő ember volt, nem tudta elfogadni például Heideggernek azt a véleményét, hogy isten magára hagyta a világot, s a magányos ember rémülten és kiszolgáltatottan nyílik meg a halálra. Ő ezzel szemben a reményre alapozott keresztény szellem megvalósulásait kereste, s hamar érzékelte, hogy ennek csak akkor lehet egyetemes hatása, ha magában hordja a művészi minőséget is. Ezért fordult egyre nagyobb érdeklődéssel a magyar irodalmi múlt összefoglalóihoz, akik a maguk korának keresztény világképét egységben szólaltatták meg és fejezték ki. A múlt ösztönző példaképeiről igyekezett lehántani minden romantikus sallangot, minden legendát, melyekkel az évszázadok ékítették és gazdagították őket. (Ilyesfajta törekvéseit drámáiban is megfigyelhetjük: 1933-ban mutatta be a Nemzeti Színház s 1934-ben jelent meg könyv alakban *István király* című drámája, melyben a történelem „cselekvő és szenvedő hősét" ábrázolta.) Ez jellemzi *Pázmány, az ember és az író* (1939) című munkáját, mely bőven dokumentált fejlődésrajz, és *Zrínyi Miklós*ról, a költőről írt könyvét (1940). De ugyanilyen érdeklődéssel fordult a költészet jelene felé is. Egyik legemlékezetesebb előadás-sorozatát tartotta a Nyugat költőiről, akikben a hagyományos világkép és az újító törekvések harcát ábrázolta. A leglíraibban, legbensőségesebben — Ady és Babits mellett — Kosztolányit rajzolta meg, akivel élete végéig barátságban maradt, s halálos ágyánál is meglátogatta. Finom és találó megfigyelésekkel gazdagíthatta volna az egész Kosztolányi-irodalmat, ha a róla szóló előadásai ismertek volnának. Remek meglátása például, hogy Kosztolányi lírájából hiányzik a központi mag, nála nem az alapélmény a meghatározó, hanem az „alapdal". (Némiképp más megfogalmazással, de hasonló kiindulásból ragadta meg e líra leglényegét Ady is a *Négy fal között*-ről írt bírálatában.) Elsőnek említi Kosztolányi lírájával kapcsolatban a „szentimentalizmus" fogalmát, s szól arról a franciás hatásról, melyet csak jóval később elemzett súlya és jelentősége szerint az irodalomtudomány. Ugyancsak alapvetően fontos megfigyelése, hogy Kosztolányi élete végéig szerepeket játszott, s lírai hitelének legfontosabb kérdése, hatásának titka, milyen mélységben élte bele magát egyik vagy másik szerepébe.

A „beleélés" Sík Sándor irodalomszemléletének kulcsfogalma. Kettős értelemben használja. Előbb az alkotás módját érti rajta, azt a folyamatot, ahogy a költő találkozik témájával, majd mind intenzívebben magáévá éli és kifejezi azt. A műalkotás akkor lehet igazán befejezett és kész, ha e folyamat az azonosulás szintjén történik, minden más esetben bizonyos távolság marad a mű és alkotója között. A „beleélés" másik aspektusa az olvasói azonosulás, amikor megkezdődik a mű második élete, s megindul a „befogadás" folyamata, amely megint csak akkor lehet teljes értékű, ha művész és befogadója azonos hullámhosszon vannak. (Itt Sík Sándor mintha a recepció-esztétika bizonyos megfigyeléseit előlegezné.)

Már szegedi előadásainak sorában is voltak esztétikai tárgyúak, verselemzéseiben pedig rendszeresen érintette tartalom és forma összefüggéseinek kérdését. Részben szemináriumain nyert tapasztalatait, részben irodalmi kutatásainak eredményeit összegezte háromkötetes (1946-ban egy kötetben jelent meg újra) *Esztétikájában*. A nem túlságosan gazdag magyar esztétikai irodalomban érdekes színfoltot jelentenek Sík esztétikai tárgyú írásai (az említett *Esztétika* mellett *A realista regény a magyar irodalomban,* 1940, és *A magyar dráma elmélete és története,* Szeged 1941), mert a többi vallásos kiindulású esztétikai tárgyú munkával ellentétben — alaposan belemélyedt a modern filozófiai irányzatokba, melyek közül az antiintellektualizmus hatását sem kerülte el, hiszen nyomatékosan hangsúlyozza, hogy a művészi formákat és megnyilatkozásokat nem lehet rendszerezni, mert minden művész más, mindegyik „egyedüli példány".

A befogadás folyamatában fontos, sőt meghatározó szerepet tulajdonít az élménynek. Az esztétikum szerinte nem megjelenítés, nem is kivetítés, nem jelkép, hanem egy magasabb létsíkon ezek összegzése. Ilyesformán minden vizsgálatra érdemes műalkotás önálló minőséget hordoz, melyet csak akkor foghatunk fel igazán, ha hasonló érzelmi állapotban vagyunk.

Kétségtelen, hogy Sík Sándor esztétikai vizsgálódásait bizonyos mértékű eklekticizmus is jellemzi, aminek részben az az oka, hogy szintetizálni akarta a neoskolasztikus iskola művészettel kapcsolatos megfigyeléseit az intuíció bergsoni értelmezésével, de hatott rá a jelek szerint a fenomenológia is. Ez a sokféle kiindulás magyarázza, hogy a rendszeralkotás problémáját rendszerint elhárítja, hogy annál érzékeltesebben hangsúlyozhassa az érzelmi ráhangolódás és az egyedi műértés fontos voltát.

A felszabadulás után Sík Sándor a hazai magyar katolicizmus egyik iránymutató személyisége lett. Tekintélyes szerepet játszott az állam és egyház viszonyának tisztázásában és azoknak az alapelveknek megfogalmazásában, melyek — több-kevesebb finomítással — máig szabályozzák és harmonikussá teszik e viszonyt. Alkata aligha predesztinálta erre a szerepre, mint ahogy távol állt tőle az is, hogy rendjében vezető szerepet játsszék. A körülmények alakulása mégis úgy hozta, hogy vállalnia kellett ezt a küldetést is, s emellett — de nem elhanyagolhatóan — ő lett az újjászületett Vigilia főszerkesztői minőségében a „párbeszéd" gondolatának és gyakorlatának egyik szorgalmazója. Tekintélyét és közéleti súlyát jelzi, hogy 1948-ban a Kossuth-díj első kitüntettjei között volt. Ez a korszaka volt eseményekben talán a leggazdagabb, s ekkor lett ő maga az a személyiség, akiben hite, tehetsége és nemes életértékekre hangolt egyénisége olyan formátummá nőtt, amelyet bízvást nevezhetünk példaadónak. Paradox módon költészete ekkor egyszerűsödött szinte a végsőkig. Egy-egy halk, futó dallamot variált, „egy-egy dalt lesett el" a természettől, s kimondva-kimondatlanul az öreg Aranyt érezte példájának, hozzá hasonlóan szívesebben élt volna távol a város zajától, de vállalt küldetése immár nem engedte ki szorításából. Egyéniség és szerep e kettőssége tette drámaivá végső verseit, s egyben — mint Pilinszky János írta — „nyitányává" egy egészen mély, ugyancsak drámai „lehetőségnek", amelyet azonban már nem az ő lírája jelképez, hanem sokkal inkább éppen Pilinszkyé.

TARJÁN TAMÁS

A történet örök színtere

KÉTARCÚ KAPCSOLAT: NAGY LAJOS ÉS SZÜLŐFALUJA

Hová helyezi művei cselekményét, hol játszatja a történetet az író? A regények, novellák helyszínrajza — az *irodalmi topográfia* — gyakorta kínál érdekes tanulságokat. Különféle terek, színhelyek kaphatnak főszerepet, növekedhetnek egy-egy életműben önmaguknál jelentősebbé, válhatnak sajátszerűvé. Az kiváltképp figyelemreméltó, milyen alakban éltetik a művek az író szülővidékét, a szűkebb pátriát, az útnak indító kisvilágot; vagy azt a tájat, amely az emberré formálásban volt döntő fontosságú. Mielőtt Nagy Lajos és Apostag kapcsolatáról, viszonyáról szólnánk, a vele egy nemzedékbe tartozók példáját idézzük érvelésként. Krúdy Gyula oly otthonos a Szepesség városkáiban, hogy írásai is az otthonosság, ismerősség képzetét ébresztik abban is, aki sohasem járt arrafelé (vagy éppenséggel járt, s másfajta élményt őriz a látottakról). Krúdy nevével a hajdani Óbuda hangulata is összeforrott, ma is sokan álmodják vissza az általa megérzékített, tovatűnt miliőt. Tersánszky Józsi Jenő munkásságában újra és újra fölbukkan a parasztokat, kézműveseket, bányászokat, kereskedőket, polgárokat ricsajos forgatagban elegyítő szülőváros, Nagybánya: a Zazar-patak partjának csavargói, cigányai, lezüllöttjei, bohémjei, korán cigarettázó és a palack fenekére néző diákjai között cseperedett Tersánszky a „Pán-sípot fújó" íróvá, s mintegy köszönetül eleven élettel jártatta át mindegyre az ifjúkori képet. S ha — nagyot ugorva — a mai világirodalomból keresünk párhuzamot az írói topográfia meghatározó fontosságára, a kolumbiai Gabriel García Marquez nevét említjük. A világhíressé lett, látomásos-vízionárius históriákat hömpölyögtető prózaköltő Európában letelepedve, sokat utazgatva is maga előtt látja a *kitalált,* mégis tapinthatóan valóságos *otthoni* kisvárost, Macondót. Ebben az Isten háta mögötti, a klímától fulladozó, poros fészekben zajlik nem egy regénye. Természetesen sorolhatók a példák a kortárs magyar literatúrából is. Fejes Endre könyvcímben örökítette meg azt a világváros-szeletet, ahol igaz proletármeséit játszatja: az „ezerszer áldott nyolcadik kerületet", a Józsefvárost. S Mándy Iván — miként novelláiban az elsüllyedő Teleki tér megszépítve rajzolt árusai, sátraikkal egymás mellett — békén megfér Fejessel ezen a viszonylag szűk területen: egészen másféle, mégis rokon világ kel életre az ő ugyanide kötődő elbeszéléseiben.

A szülőhely vagy az életút egy-egy meghatározó színtere végleges vonásokat vés a művész arcára. A művész pedig, papírra vetvén *megformált* emlékeit, benyomásait, véleményét, ítéletét, érzéseit, maga is kivési a hely *egyik* lehetséges arculatát. *Scriptor* és *locus* kölcsönösen felelősek egymásért; s korántsem biztos, nem is szükséges, hogy felhőtlenül vállalják egymást.

Vajon „ezerszer áldott" volt-e Nagy Lajos számára Apostag és a hozzá tartozó Tabánitelek, ahol ma dísztelen emlékkő jelöli a puritánsághoz nemcsak stílusában vonzódó író szülőházának egykori helyét? A Fejes Endrétől kölcsönzött kifejezésben — fölfokozottsága, túlzása miatt — eleve bujkál némi távolságtartás, kritika, irónia is a föltétlen vállalás, azonosulás mellett. Kétarcú a viszony, ellentéteket ötvöző a kapcsolat. Nagy Lajos holtig hű volt a Dunaközeli kis településhez, ahol meglátta a napvilágot, hű volt a tágabb alföldi vidékhez is, de hűsége lokálpatriotizmussá sohasem melegedett. Visszafogott szeretetébe az ostorozó indulat, a személyek és a falu érzékenységét soha nem tisztelő, haragvó bírálat is belefért. S a falu szintúgy kettősen válaszolt. Ahogyan írói híre egyre nőtt, mindinkább a magáénak is tudta nevezetes fia dicsőségét. De nem bocsátotta meg, hogy Nagy Lajos „kiírta" legbensőbb ügyeiket is:

szűk közösség életébe zárt monoton mindennapjaikat. Nem kevesen megvették, elolvasták — és nem szerették a könyveit; az apostagi fogantatásúak hosszú árnyékot vetettek a más tárgyúakra is. Az évtizedek múltával lassan változott a helyzet, de részben mára is csak a külsőségekben. Tér, iskola, művelődési ház viseli Nagy Lajos nevét, már a második szobrot állítják neki, ám az idősebbek, akik még jól emlékeznek emberi egyéniségére, jellemének nehezen bírható vonásait, érdes természetét, (vélt vagy valós) sértő megnyilvánulásait sorolják elsőbben. Talán jelképesnek is tekinthető, hogy az említett két szobor egyike sem sikerült igazán jól: mondhatni, a mintázófát mozgató művészkézbe nem őszinte szeretetet, csak hűvös megbecsülést sugárzott a falu lelke. Nagy Lajos megítélése nyilvánvalóan kedvezően fog változni az idővel, hiszen a művek egykor majd önmagukért beszélnek, s az egy-két generációra még átörökített személyes emlékek lassan ködbe vesznek. Apostag ma szinte kizárólag Nagy Lajosról híres az országban. Hírnevét büszkén, az író emlékezetét méltón ápolva — de fenntartásokkal vállalja.

Vegyük most már sorra Nagy Lajos írásműveiből a nagy számú idevonatkozó részlet, bekezdés, utalás, emlékezés közül azokat — a legjellemzőbbeket —, amelyek író és szülőfaluja viszonyát híven dokumentálják. Persze az író szemszögéből.

Legfőbb forrásaink az életrajzok: az 1949-ben kiadott *A lázadó ember* és az 1954-ben megjelent *A menekülő ember*. Az előbbi második fejezetének címe — *A történet örök színtere* — pontosan, megragadó erővel minősíti a tájat, a közösséget is benne, ahonnan Nagy Lajos elindult. Újra meg újra élete első két évtizedének — megszakításokkal volt — színterére kanyarodott vissza, sejteti e szavakkal. Ha hosszú időre elvetődik is innen, ha feléje se néz sokáig falujának, akkor is a gyerek- és ifjúkor bizsereg izmaiban, idegeiben, az emlékek tolulnak föl tudatában. Tizennégy évesen készített, apostagi utcát ábrázoló vízfestménye máig fönnmaradt. Ám festménynél, fényképnél is precízebb leírás, mit szülőházáról adott: „A tanyai cselédháznak két szobája volt, a közös konyhától jobbra és balra. Az egyik szobában a nagyszüleim laktak, a másikban a másik bérespár. A szoba szót nem használták, csak így mondták: benn van a házban. A szobákat kemence fűtötte, a kemencében szalmával tüzeltek, szalma akadt elég, az uraság adta. (...) A ház padlásán levő zabot néha a nagyszüleim megdézsmálták..."

Mennyi és mennyi hasonló cselédház lehetett az országban — Nagy Lajos tényszerű, közlő emlékezése azonban pontosan és egyediségében láttatja a közönséges épületet, mert szavai mindjárt sorsot és életformát is kapcsolnak hozzá. A munkát, a küszködést a kényszerű furfang felől mutatják: a nehezen élők sorsképletét. A „meztelen lábbal", „övig süllyedten" a búzában fürdőző kisgyerek képe: fölvillanó filmkocka a felnőttkorában örülni oly kevéssé tudó ember számára.

Aprócska volt még, amikor Tabánitelekről, a tulajdonképpeni szülőhelyről be kellett költözniük a faluba, Apostagra. Így diktálta ezt a nagyszülőknek a gazdasági kényszer. A „törvénytelen" származású fiúcska amúgy is Budapestre került: jobb sorba jutott édesanyja, Nagy Júlia magához vette őt. Apostag már csak a vakációkra várta vissza. Tizenhat esztendős koráig, ahogy mondja, „fix pont" volt az apostagi nyár: „...mindennap a Dunára jártam. Levetőztem a parton, begázoltam a sekély vízbe, amikor már derekamig ért a víz, elvetettem magam benne, és úsztam befelé, messze be, majd elengedtem magam, és vitt az ár. Lenn, a parti csárda táján, kiúsztam, kiláboltam a vízből, fölsétáltam oda, ahol kezdtem, és újra megtettem ugyanazt az utat. Ritkán voltak pajtásaim, legtöbbször magam fürödtem. A parasztgyerekeknek, akikkel barátkoztam, dolgozniok kellett, nem értek rá a Dunára jönni, más gyerek pedig, mint például a Milesz Pista, a hajóállomás-főnök fia, nem állt velem szóba, lenézett. Néha horgásztam is. A horgászást untam, és zavarba kerültem, ha halat fogtam, mert sajnáltam a horogra akadt, vérző szájú és kopoltyújú halat..."

Magányossága, sérülékenysége, az erőszaktól való irtózása is kirajzolódik e sorokból. Mind jobban távolodott a falutól. Űzi már az „el innen!" vágya, „embererdőbe, minél nagyobb városba, legalább Budapestre" rohanna. A főváros azután egész életére magához lán-

colta. A Városliget, a hozzá vezető utaktól körülfogott rész, a kávéházsűrű ugyanúgy a történet örök színtere lett, mint a szülővidék. (Állandóan vissza-visszahozott helyszín Tezerovác-Szuhopolje is, a kastély, a birtok, ahol fiatalemberként házitanítóskodott.)

Ha menekül is, Apostagot nem temeti el magában. Igaz, csak sorozásra megy *haza,* hogy azután majd' harminc esztendeig ne járjon arrafelé. 1937-ben mégis ezt írja *Alföldi falu* című cikkében: „...ezt a falut ötvennégy év óta ismerem, s vele csaknem állandó kapcsolatot tartottam fenn..." A szórványos levelezésen, egy-egy híren, találkozáson kívül csak 1932-től, a *Kiskunhalom* anyaggyűjtésének kezdetétől élénkült meg valóban a kötődés. Vörös Gyuláné, az író még élő unokatestvére így emlékezik vissza: „1932 nyarán is itt lakott nálunk a feleségével. A házunk végében volt egy kis lakás, azt bérelte. Már reggel elindult kódorogni. Mindig kérdeztem: Hová, hová, Lajos? Azt mondta: kimegyek a Tabánra. Mit csinálsz arra?, kérdeztem, hiszen már nem él ott senki. Hát lefekszem a földre és nézem az eget! Sose értettem, miért teszi ezt." A Farkas P. József és Halász Ferenc kérdéseire válaszoló rokon szavait az író monográfusa, Kardos Pál évtizedekkel ezelőtt ugyancsak rokonokra hivatkozva cáfolta. Az író, ha nézte is hanyatt fekve az eget, nem Tabániteleken nézte. S hogy nem, az *A menekülő ember*ből is kiderül: „Kísértett a gondolat, hogy bemenjünk a tanyára és szemtől szembe lássam gyermekkori életem terepét. Sokféle kíváncsiság lobbant fel bennem. Szerettem volna látni a szobát, amelyben születtem. Vajon mekkora? Kisgyerek koromban elég terjedelmes volt, tehát most nagyon kicsi-e? (...) Olyan mély-e a kút, mint akkor, több mint negyven évvel ezelőtt? (...) Belépnék a házba és ott látnám nagyanyámat. Talán annyira mégis megelevenedik a múlt, hogy a külső keretben új, addig egészen elszunnyadt emlékek vetődnek föl bennem. Vajon milyen emlékek lehetnek azok? Úgy látszik, hogy félek tőlük, legalább némelyiktől, mert csak állok az országúton, nézek a tanya felé, de nem indulok el, nem merek elindulni. Szorongás fog el, jaj, ha bemennék a tanyára, bele a kisgyerek koromba, menten szívszélhűdés érne."

Nagy Lajos írói pályája 1907-ben vette kezdetét. December 8-án jelent meg a Népszavában a *Két leány* című elbeszélése. S alig két hónap múlva már olyan írását közölte a lap — sokkal érettebbet, immár maradandóan jelentékenyet —, amelynek indíttató élményköre a faluhoz rögzítődik. Ez volt az *Özvegy asszonyok*. Az évtized múltán, 1917-ben publikált novellaremek, a *Tanyai történet* címével beszéli el fogantatását. Bár a példák bőven sorolhatók lennének, Nagy Lajosnak Tabánitelekhez és Apostaghoz kötődő kisepikai műveit elegendő a legjobbakkal reprezentálni. De ne maradjon el a tárcanovellák, karcolatok, humoreszkek, szatirikus vázlatok említése sem. Apostag nemegyszer álnevet kap. Dunaszemes lesz belőle például, vagy nyakatekert kifejezéssel keltve mosolyogtató hatást: Harpacskószajudar. Előbbi a *Kiskunhalom* köré csoportosítható elbeszélésekben szerepel — és nem is mindig Apostagot jelöli! —, utóbbi *általában* a falusi elmaradottság, keményfejűség, idejétmúlt szokásrend és gondolkodásmód megcsipkedéséhez ad alaphangot. Apostag általában nem a világból kiszakítva tűnik föl az írásokban. A tágabb vidék — Dunavecse, Solt, más községek — teljesebb alakja rajzolódik ki, hajóállomással, piaccal, templommal; dolgukat tevő emberekkel. Mindig hangsúlyozódik viszont a távolság, a *messzire szakadtság*. Ezért is gyakori annak menetrendi alaposságú részletezése, miként érhető el vonattal, hajóval a falu. Mintha a világ végén lenne, órák, negyednapok kellenek, míg a fővárosból odajut a vándor. Az ország centrumától sodródott messzire ez a tájék, ez a falu. Amolyan peremvidék. Ezért a kettős viszonyulás: ezért érdemel együttérzést és elítélést egyszerre. Szenvedője és provokálója is saját sorsának.

A hosszadalmas utazás hosszadalmas leírásával kezdődik az a szociografikus regény is, amelyben Apostag a leghíresebb nevét kapta: a *Kiskunhalom*. Midőn az 1932-es, végre-végre elnyert Baumgarten-díj a viszonylagos anyagi biztonsággal ajándékozta meg az írót, az az ötlete támadt, hogy regényt ír az Alföldről, „illetve annak egy kis zugáról, arról a faluról, amelyet ismerek, szóval a szülőfalumról. Távolról is látom a falu tájképét, ismerem lakosait, tudom a lakosok életmódját és szokásait, átérzem lelküket. Ismereteim igazi ismeretek, gyermekkoromból és kora ifjúságomból valók. Föl kellett azonban újítani azokat. (...) Elutaztam

feleségemmel Apostagra, de csak egy napra, pontosabban néhány órára. Hogy kipróbáljam magamat, vajon fellobog-e a falu iránti régi szerelmem..."

Szerelem: sehol másutt nem használ ilyen intenzív kifejezést patriotizmusa megnevezésére, mint *A menekülő ember*ben. A villámlátogatás kellemes emléket hagyott benne, mivel nagybátyjának családja meleg szeretettel, a falu pedig a Baumgarten-díjas írónak kijáró tisztelettel fogadta, „és mivel jól számolni senki sem tudott, azt hitték, hogy valami igazi úr lettem..." Visszatértükkor az anyag- és adatgyűjtés három hete is békésen telt, sok sétával, hivatalos könyvek átböngészésével, utcai beszélgetésekkel, kocsmai eszmecserékkel. Az évtizedek alatt történt változásokat mennyiségileg soknak, minőségileg apróknak ítélte. Megállapította, hogy a magántulajdon változatlanul a legnagyobb úr. Legyen hatalmas vagy csekély a birtok, bűvszó a „saját". Érdekelte a táplálkozás, jellemzőnek találta, hogy az „előkelő" ételek — szardínia, borjúhús stb. — undort keltenek a parasztemberekben, semmi kincsért meg nem ennék őket, főleg mert az urak eledeleit inkább csak hallomásból, előítéletekből ismerhették. De a táplálkozás egészségtelen is, a tejtermékekből legföllebb a túrót, aludttejet fogadja be az apostagi gyomor. Leves, kenyér, szalonna a fő táplálék: az termeli újra a munkaerőt. A határ megművelése, az erkölcs változása, a háborúról, forradalomról meglehetős értetlenül elsóhajtott „haj, haj" sem kerülte el a figyelmét, bekerült noteszébe. Végül is úgy találta, amilyen ősi lehet ez a falu (talán *Apos-tag,* Apos vezér birtoka?), olyan régi megkötöttségek is munkálnak népében. Változások ide, változások oda, Nagy Lajos szerint az akkori faluban „áll a világ".

A hosszú hónapok munkájával készre formált, és 1934-ben kiadott *Kiskunhalom* természetesen jóval árnyaltabb és művészibb rajzott ad a faluról, mint a jegyzeteket fölidéző önéletírás — de az egy napba fogott cselekmény körforgás-szerűsége, önmagába való, mégis magasabb rendű visszatérése, a vékonyka történet alig észrevehető és meg-megszakított előrehaladása érezteti ezt a súlyos állandóságot, a térbeli-időbeli messziséget. Messziséget — a XX. századtól.

A *Kiskunhalom* egy része Apostagon íródott (abban a házban, amelynek fényképét Kónya Judit kismonográfiája közli is). Az ottlét mégis mind nyomasztóbbá vált, kölcsönösen. „Három hetet töltöttünk feleségemmel Apostagon. Örömmel indultunk útra, mikor a faluba utaztunk, és megkönnyebbülve, örömmel hagytuk el..."

Nem volt könnyű a gyerekkori emlékekkel történő szembesülés, nem volt konfliktusok nélküli az adatgyűjtő munka, nemigen tudta, nem is akarta visszafogni olykor nyersebb vélekedését. A falu pedig gyanakodva figyelte kíváncsiskodva kutató szülöttét. Debreceni Istvánné, a *Három boltoskisasszony* című, 1938-ban kiadott regény egyik címszereplője például így fogalmaz ma, Nagy Lajos apostagi tartozkodására visszaemlékezve: „A falubeliek előtt nem volt nagy becsülete. Itt úgy tudták, hogy egy helybeli zsidó orozva kelt gyereke. (...) Barátai nem voltak a faluban. Féltek tőle az emberek, mind az értelmiség, mind a köznép. Furcsa tulajdonsága volt, hogy zavarbaejtően tudott nézni az emberre. Mindent és mindenkit alaposan és sokáig megnézett. (...) Sokan haragudtak rá, mert sokakat kiírt. Szerintem eltúlozta a dolgokat. Igazat írt, de eltúlozta. Olyan volt a falu, de nem annyira olyan..."

Amint az lenni szokott, a közösség nehezen viselte el a róla formált, közhírré tett — az utókornak is fönnmaradó könyvbe foglalt — negatív ítéletet. Szebbnek akarta volna látni magát. Nagy Lajos pedig, a csorbítatlan igazság rögzítésére fölesküdött mestere a tollnak, nem fáradozott azon, hogy legalább idillizáló zsánerképeket, megbocsátó-szelíd történeteket is írva némiképp „bocsánatot kérjen" a falutól. „Lenézte az ittenieket" — mondja még az imént citált emlékező. Ebben bizonyosan téved. Az embertelen életvitelt, a megalázó munkát, a szellemi és fizikai önpusztítást, a kényszerű igénytelenséget nézte le, az keltette föl dühét, s még mindezek mögött is a féltés, megértés lüktet. Aki Kiskunhalmot meglehetősen szürke, jellegtelen, poros községnek írta le, nem mulasztott el arról is szólni, hogy „a napkelte gyönyörű", s fájdalma épp az, hogy „Az ég alján szerteömlő pirosságok, a sötétkék nagy boltozat kifényesedése, a vörös gömb előbukása és méltóságos emelkedése, az első sárga meleg sugarak földre

zuhanása, felhőfoszlányok alak- és színváltozásai — mindez köznapi jelenség, sőt nem is jelenség, hiszen senki nem veszi észre".

A robot, a természet kénytelen sanyargatása a megélhetésért kiölte a falusiakból a természet szeretetét, szépségeinek meglátását. Nem értük szól-e hát itt a harangszó? A *Három boltoskisasszony* Dunaszemesének bemutatása egy helyütt pedig szinte szerelmetes: a kora reggel izzása lehajtott fejjel találja ott is a horizontra, a tájra nem tekintő munkába indulót, de lát, néz helyette is Nagy Lajos: „Szép ilyenkor Dunaszemes. Az ablakokban, kertekben színes virágok pompáznak. (...) A füzeserdő a Duna-parton a szemesiek képzelete szerint valóságos őserdő, csoda, hogy tigris nincs benne..." Még az akác levelét is megünnepli. Mintha a mindig „szürkének", „száraznak" ítélt író most költőként mutatkozna. Csillagokat öltenek sorai által az Alföld növényzetének közkatonái: „Az országút mentén a kis akácerdő, teleültetve fával, ezerrel és ezerrel, mintha mind gyertyánfa lenne, egyenes és vékony derekúak, egymagukban meg sem állhatnának. Azután az akác levele! Nem olyan egyszerű dolog az. Mert az nem úgy van, hogy az akác levele zöld. Nem. Hanem mélyzöld, világoszöld, ragyogó zöld, halványzöld, sárgászöld és sárga! Száz árnyalata van az akáclevél színének. Most tenne itt sétát a két pesti fiatalember, akik úgy még a tél végén orozva bejárták a falut...!"

„A hajladozó, dolgos emberektől" indult, és az idegennek, elutasítónak éreztetett két pesti ifjúig — embertől emberig — ível ez a felkiáltójelekkel megfuttatott szövegrész. Emberi arcot nyernek benne a fák. Megnőnek rangban az akácok — gyertyánokká lesznek. Az akác, mint az erdőségek kisigényű, szívós — és virágával oly kedves — „proletárja", a dunaszemesi nép szimbólumává is lesz. A sokféleséget, az egyéni arcot, a sorsok különbözőségét sejteti meg a levelek gazdag színskálájával Nagy Lajos. A közösben az egyedit. Ez az apostagi ihletésű rövid passzus is cáfolat lehet azoknak, akik fanyalognak az író — úgymond — unalmas, dísztelen stílusán. Dehogyis nézte le az egyszerű népet, övéit: nyitva volt a szeme a falusi osztályszerkezet rétegződésének meglátására.

Írói nagyságának egyik legmaradandóbb vonása: humora. Szociográfiájának kegyetlenül szatirikus részei közül itt csak a „Szalai és Mosel-féle Nagy Képes Naptár" ostobán butító ábráinak, tanmeséinek leírására utalhatunk: a parasztember kommunikációs kiszolgáltatottságának keserű érzékeltetésére. A *Három boltoskisasszony*ból pedig például arra a villanásra, amely a községháza előkelőségeinek, az urizáló helybeli polgároknak a nagyzolását leplezi le a Dunaszemesi Hírlap, vagy a Dunaszemes és Vidéke című (soha nem volt, soha nem lesz) lapok fikciójával.

Amit a *Kiskunhalom* kezdett, azt a *Három boltoskisasszony* mellett *A falu álarca* és a *Falu* folytatta. Az előbbi — 1937-ben látott napvilágot — az életmű érdekes, de nem legsikerültebb alkotásai közé tartozik (bár újabban, Varga Csaba tollából, perújító vélemény is megjelent, ám kevéssé bizonyítottan). Nagy Lajos arra volt kíváncsi, az egyes ember lelki tényezői, a lefojtott tudati és pszichikai tartalmak *együttesen* miként befolyásolják a falusi elnyomottság, elnyomatottság kialakulását és állandósulását? Politikai, társadalmi, lélektani föltételezései közül nem egy tarthat számot ma is érdeklődésünkre, a mű azonban erősen magán viseli az esetlegesség, ötletszerűség, a kellő tudományossággal, szakértelemmel meg nem alapozott föltételezések jegyeit. Irodalmi alkotásnak közepes, de nem is elsősorban szépirodalom kívánna lenni. A gyűjtőmunkában felesége volt hathatós segítségére az írónak, főleg a falusi asszonyok „titkainak" tapintatos föltérképezésében. A *Falu* (1946) a felszabadulás utáni alkotói útkeresés kissé bizonytalan műve. Egyik kritikusa, a fiatal Sarkadi Imre szerint „alig több néhány emlékezés formájában megírt vezércikknél". A kiindulópont ezúttal is Apostag, de Nagy Lajos általánosítani, összegezni szeretné *a* faluról szerzett tapasztalatait. Bár e mű kevéssé gyümölcsöző pályaszakaszban keletkezett, az Apostag-képben ott a helye.

Nagy Lajos és szülőfaluja majdnem háromnegyed évszázadon át kétarcú, ambivalens kapcsolatban volt egymással. A már idézett mondatot kiterjesztve: ha ment, örömmel ment oda; s ha eljött, örömmel jött el. A falu föltekintett fiára, de sokszor indulatosan, haragosan,

s ma sem felhőtlen emlékezettel. De amikor kellett, a II. világháború idején, menedéket adott: a származása miatt fenyegetett feleséggel, Szegedi Borissal itt átvészelhették a nehéz heteket.

Németh László egy, az ötvenes évek elején volt alkotóházbeli együttlét nyomán jegyezte föl naplójában Nagy Lajos oly jellemző mondatát, miszerint „Akárhogy szidom is őket, én hozzájuk tartozom". Ez az emberiségre vonatkozott, annak küzdő, dolgos, fejét tétován fölemelő, félve álmodó felére — de visszavetíthetjük a kisközösségre, a szülőfalu népére. Az író igen kedvelte a körkörös modellalkotást: a *Budapest Nagykávéház* (1936) például egyenesen az univerzumból szűkítette vizsgálódását, hozta le a tekintetet a naprendszeren, a glóbuszon, a kontinenseken, Magyarországon, a fővároson keresztül a körúti „kávébarlangra". Létmodell kívánt lenni az a novellasor is, amely típusában a *Bérház*zal (1931) írható le. Létmodell maga a *Kiskunhalom* is. Apostag (és Tabánitelek) így hát nem csupán szülőhely, fölnevelő vidék, de a földgolyó, az emberi lét egy része, színtere is. *A menekülő ember*ben írta: „...nekem mindhalálig, megmásíthatatlanul fontosak..." *Mindhalálig, megmásíthatatlanul...* — a Nagy Lajos-i elkötelezettség e szózatos vezérigéje a szülőfalura és az emberiségre egyszerre értendő. Apostag, a kis település küszködő népének vonásai az emberi nem küszködései felől nézve rajzolódnak ki teljesebben.

MÉREI GYULA

Szekfű Gyula, a nemzetben gondolkodó történész

I.

Szekfű Gyula tanári szobája íróasztalának jobb oldalán az alsó fiókban tartotta elzárva Hitler: Mein Kampfja első kiadását. Így már jóval a hitleri hatalomátvételt megelőzően tisztában volt azzal, hogy ha Németországban a nemzeti szocialisták jutnak hatalomra — mint írta — „nemcsak minket magyarokat, hanem a határain élő kisebb, nem német népeket alacsonyabbrendűségre kárhoztatva, nem teljesjogú emberként, igavonó agronépekké fogja tenni."[1] Érthető, hogy 1933 óta a magyar nemzet léte miatt érzett, egyre növekvő aggodalom gyötörte.

„Széchenyi korában... az akkori nemzetközi veszedelmek, Oroszország s esetleg a szaporodó és Habsburgtól mindinkább függetlenedő Német Birodalom nem lehettek ránk oly akut jelentőségűek, mint manapság." „A Habsburg-monarchia szétesésével megsemmisült az a hatalmi apparátus, mely a mi területi integritásunkat és nemzeti tekintélyünket egy nagyhatalom fegyveres erejével és európai súlyával védelmezte, önállásunkat és becsületünket tehát saját erőnkön kívül, mely semmikép sem egalizálhatja szomszédainkét, ezután már bonyolult és pillanatnyilag változható nemzetközi konstellációk kihasználásával tarthatjuk fenn, amíg csak Európa farkasok országa marad, s úgy látszik, csak most kezd igazán azzá lenni"[2] — írta 1935-ben, majd így folytatta: „A Duna völgyében helyzetünket nemcsak szomszédaink határozzák meg, hanem azon nagyhatalmak is, melyek a Habsburg-monarchia nagyhatalmi appa-

rátusának szétestével védtelenné vált dunai népek közt hegemón állásra próbáltak szert tenni: Olaszország mellett Német- és Oroszország", „Úgy a német, mint az orosz hatalommal szomszédságunkban, számolnunk kell öncélúságunk sokkal súlyosabb megcsonkulásával valaminő formában... mint a Habsburg-monarchia fennállása idején."[3]

A hitlerista Németország terjeszkedő politikájától való félelme annál inkább indokolt volt, mivel Gömbös és az utána jövő kormányok egyre szorosabban odaláncolták országunkat Hitlerékhez. A két bécsi döntés csak még jobban erősítette nemzetféltő aggodalmát, mert tudatában volt annak, hogy az úgynevezett „területgyarapítás" erősíti Magyarország függését Németországtól. Bethlen Istvánnal egyetértve ellenezte a két bécsi döntés elfogadását amiatt is, mert a magyar nemzet létét fenyegető egyik veszélyt látta abban, hogy „a hitleri uralom ... a magyarok iránti ellenséges érzületének tanújelét adta minden reális érzéket nélkülöző politikájával", ... „a hazai németséget mint a magyaroknál előkelőbb faj kezelésmódjával és következetes embertelen antiszemitizmusával"[4] — írta 1955-ben.

A német nemzeti szocialista ideológiával és a különféle hazai biológiai fajelmélet-változatokkal, az ilyen elveket hirdető politikai pártokkal, társadalmi szervezetekkel, egyénekkel való szembehelyezkedésben — mint ezt már 1934-ben leírta[5] —, a nemzetféltés mellett egyenértékű szerepet játszott keresztény humanizmusa, amelytől áthatva fokozódó irtózással szerzett tudomást a nácizmus kegyetlenkedéseiről. Előbb egyes német katolikus és protestáns papok, 1939 óta a német megszállókkal részben hazájuk és az üldözöttek védelmében szembeszálló lengyel papok, apácák, szerzetesek elhurcolása, megkínzása, sokuk lemészárlása még csak elmélyítette benne a németországi fasizmus és magyarországi szövetségesei, illetve a faji megkülönböztetések terén követői elleni érzéseit.

1941-ben a magyar kormány hadüzenete a Szovjetuniónak és a nyugati szövetséges nagyhatalmaknak döntő fordulatot érlelt Szekfű Gyulában és egyre több hazafias érzésű magyar értelmiségiben: nőtt a náciellenes értelmiségiek tábora. Szekfű Gyula 1941 szeptemberében mondotta nekem Endrődy Sándor utcai házában, hogy ha a németek a tél beálltáig nem foglalják el Moszkvát, elveszítik a háborút. Ekkorra ismerte fel ugyanezt Bajcsy-Zsilinszky Endre, néhány neves értelmiségi, és más közéleti ember is, míg a nácizmussal szembeforduló értelmiségiek nagyobb részét csak 1943 eseményei döbbentették rá erre. Ők ettől kezdve jelezték passzív ellenállásukkal szembenállásukat a hitlerizmussal és a magyar kormányok hivatalos, németbarát politikájával.

Szekfű Gyula a hivatalos politikával szemben belpolitikai okok miatt is ellenzékbe vonult, mert a kormányok nem hoztak reformokat, amelyek — mint írja —, lecsillapíthatták volna elsősorban az ország lakosságának többségét alkotó parasztságban felhalmozódott és növekvő elégedetlenséget. A kormányok nem léptettek életbe a munkásság elemi létfeltételeit könnyítő szociális intézkedéseket, nem korlátozták az önálló kisegzisztenciák védelmében a nagytőke tevékenységét, nem enyhítették az osztályellentéteket.

Mindenekelőtt a paraszti tömegeknek a harmincas években különösen heves formákban kifejezésre jutott elégedetlensége aggasztotta. Együttérzett a paraszti tömegekkel, és földreformot kívánt. 1934 szeptemberében írta le, hogy a világháború óta sokszor foglalkoztak ugyan a földkérdéssel, de mindig csak a termelés folytonosságának, a nemzeti jövedelem alakulásának szempontjából.

„Azonban teljesen háttérbe szorult az a tény, hogy nagy tömege él közöttünk a szegény magyaroknak, akiknek méltánytalan helyzetén ma már nem lehet sem kivándoroltatással, sem iparosítással, nagyvárosba küldéssel segíteni, miként a háború előtt történt, nem marad egyéb hátra, mint a telepítés és ezzel kapcsolatban a földbirtok reformja" ... „ez parancsoló szükségesség és belső zavarok lehetősége nélkül nem halasztható."[6] Szekfű a földreformról elmélkedve — mint írja — „magyar nemzeti és egyetemes humanisztikus szempontból ... az ember sorsára gondol".[7] Olyan földreformot igényel, amelynek révén — írja „a szegény magyarságnak néhány százezer tehetségesebbje tényleg földhöz juthat, s ezzel a mi földbirtokstruktúránk és társadalmi berendezkedésünk is szélesebb alapokra helyezhető".[8] Olyan reformok

időszerűek, amelyek „távol állanak forradalmiságtól vagy bármiféle radikalizmustól; lassú negyedszázadra terjedő átalakulás vonalait rajzolják meg"[9].

Szekfű Gyula egyetértett Matolcsy Mátyásnak az addigiakhoz képest meglehetősen radikális földreform-tervezetével. Matolcsy ugyanis valamennyi 50 kat. holdon felüli birtokot 10—20 kat. holdas részekre szabdalva, összesen 3,1 millió kat. holdat kívánt a parasztoknak juttatni. Nem titkolta azt sem, hogy reformtervével a szomszéd országok esetleges terjeszkedési szándékainak akart gátat szabni. Azt sem hallgatta el, hogy a birtokos parasztság gyermekeiből értelmiségi fiatalságot remélt nevelni, hogy az így felfrissített középosztályt a nemzet vezetésére alkalmas, képzett, tehetséges gárda lendítse előre. Reformtervét több évtizeden át, lassan, fokozatosan óhajtotta végrehajtani, úgy, hogy a létező társadalom bizonyos fokú átstrukturálása ne veszélyeztesse a létező rendszert és alapjait, és így előzze meg a forradalmi törekvéseket. Földreformtervével bizonyítani kívánta, hogy nincs szükség forradalmi megoldásra, egyáltalán a forradalomra. Szekfű Gyula „Előszavából" följebb idézettek tanúsítják egyetértését Matolcsy elképzelésével. Mindössze az egyházi birtok érintetlenül hagyásának óhajával különbözött felfogása Matolcsyétól. Ismeretes, hogy Szekfű már a húszas évek elején a parasztságot tartotta a nemzetfenntartó elemnek, annak is főleg jómódú, korszerűen gazdálkodó részét. 1918 és 1919 forradalmai ekkor még olyan mélyen éltek tudatában — negatív előjellel —, hogy a munkásságot nem tekintette nemzetfenntartó elemnek.

Matolcsy tervének pártolása azonban világossá teszi Szekfű nézeteinek bizonyos fokú pozitív irányba mutató eltérését az OMGE és a Magyar Gazdák Szövetsége földreform-terveitől, illetve egyes bankok és ipari vállalkozók sokkal mérsékeltebb földjuttató elgondolásaitól.

Széchenyi követőjeként a nemzetiségi kérdésben emberséges nézeteket vallott már jóval a bécsi döntések előtt is. Bethlen István a Pesti Napló 1937. augusztus 20-i számában közzétett írásában elfordult az etnikai elv merev alkalmazásától, és ehelyett a Magyarországgal szomszédos, egymásrautalt népek együttélése formájaként „modern szóval élve föderalisztikus összefogást" javasolt. Szekfű Gyula a Szent István Emlékkönyvben 1938-ban megjelent tanulmányában Bethlen ajánlását magáévá téve hozzáfűzte, hogy az megfelel Szent István szellemének. Ennek hangsúlyozásával is szembe kívánta állítani a keresztény humanizmust a nácizmus embertelenségével. Jelentős előrelépés volt ez Szekfű Gyula gondolatvilágában korábbi nézeteihez képest a szomszéd népekkel való békés együttélés polgári demokratikus szellemű biztosítása felé. Ettől a szellemtől áthatva kívánta a határokon túl élő magyarok számára is az egyenlő emberi és nemzeti jogokra alapozott életlehetőségek biztosítását.[10]

Amiatt is szembenállt a kormányokkal, mert mind a kormányok tagjait, mind igazgatási apparátusukat gyenge minőségűeknek, és emiatt képteleneknek tartotta arra, hogy megmentsék a magyar nemzetet a német „szövetséges" farkasétvágyának mohóságától, valamint az egyre jobban közeledő háborús veszélytől, miközben gyarapodnak a hitlerizmus magyarországi hívei — állapította meg 1936 áprilisában megjelent írásában, majd így folytatta: „Az egykor egységes vezető osztály szerepét játszó mágnási rend atomizálódása már a múlt század óta állandóan megfigyelhető jelenség, párja a középnemesség szétporladásának, s mindkét jelenséget az teszi számunkra nemzeti szempontból tragikussá, hogy a szolgálatot előbb mondták fel, semmint utódok megjelentek volna munkájuk végzésére a hazai tájakon." Azóta sem sikerült olyan szellemi elitet felnevelni, amely az elpusztult középnemesi vezetőréteg helyére lépve független középosztályként töltse be annak rendeltetését.[11]

A nemzet fennmaradásának biztosítását abban látta, ha sikerül „a korábbi vezető osztályok maradványainak felhasználásával népünk polgári társadalmából és más felemelkedő rétegekből új elitet alakítani, melynek jellemzője tudás, szakismeret és nemzeti műveltség".[12] Öt évvel később, 1941 márciusában — a népek változatlan, örök jellemvonásairól szóló téves ideológiától még nem mentesen ugyan, de már polgári demokratikus szellemtől áthatva — úgy vélte, hogy a parasztság soraiból kerülhet ki a vezetésre alkalmas réteg, amely „gyökeres magyarságánál, ősi józan, mérsékelt ösztönénél s idegrohamoktól nem zavart türelmességénél fogva folytatni tudja a letűnt középnemesség bölcs politikáját".[13]

Alig néhány hónap elteltével, miután a kibontakozóban levő magyar függetlenségi mozgalom már kapcsolatot tudott létesíteni vele, kiszélesítette a nemzet vezetésére és fenntartására hivatottak körét. 1941 nyarán, még augusztus előtt fejtette ki a Magyar Nemzet című napilapban, hogy a háború után önálló, szabadon fejlődő országunkban a dolgozó osztályoknak lehetőségük lesz történelmi szerepük, hivatásuk betöltésére, az új korszak békés alkotómunkája alapköveinek lerakására.[14] Nem sokkal ezt követően pedig már — szintén a Magyar Nemzetben — arról írt, hogy „a munkásság és a parasztság társadalmi felemelkedése a polgárság mellé" elválaszthatatlan a magyar szabadság kérdésétől.[15] Ezután következett a Népszava 1941. karácsonyi számában megjelent írása, 1942-ben részvétele a Magyar Történelmi Emlékbizottság megalakulásában, tanúvallomása Schönherz Zoltán perében annak bizonyságaként, hogy immár kész volt a haladó polgári elemek, főként az értelmiségiek mellett a munkásosztállyal és pártjaival az antifasiszta együttműködésre, ekkor még azzal a céllal, hogy Eötvös József és Szalay László reformprogramját segítsen megvalósítani a kor követelményeinek megfelelően a független, szabad Magyarországon. 1942-ben írta le Szekfű egyik cikkében, hogy „az ipari és agrármunkásság a függetlenségi harcban a nemzeti hagyományok követője lesz, olyan magyarokat utánozand, akik valamikor koruk társadalmi berendezésétől forradalmi hévvel fordultak el, de sohasem tagadták meg az ezeréves nemzetet, s annak függetlenségéért harcoló vitézi múltját".[16]

II.

Szekfű Gyulát, aki a nácik és a nyilasok elől bujkálni kényszerült és egyik barátjától a másikhoz, egyik kolostorból a másikba menekült, a budai hegyvidék egyik kolostorában érte a felszabadulás teljesen lerongyolódva, súlyosan leromlott egészségi állapotban. Amikor a Lónyay utcában rokonai által rendelkezésére bocsátott ideiglenes lakásában nélkülözések közepette ismét dolgozni kezdett, az önkínzásig menő lelkiismeretfurdalás töltötte el amiatt, hogy a nemzet útját vesztette, és hogy az antifasiszta, demokratikus gondolkodású értelmiségnek nem volt ereje arra, hogy idejében kijelölje a követendő helyes utat. Az antifasiszta, demokratikus értelmiséget kollektíve teszi felelőssé — magát sem kivéve — amiatt, mert nem léptek fel kellő hatékonysággal, nem mozgósították a népet a fasizmussal szemben. „Mindnyájan felelősek vagyunk valamilyen módon, mert mindnyájan tagjai vagyunk az útja vesztett nemzetnek, és egyikünknek sem volt elég ereje ahhoz, hogy az utat még idején megjelölje és a népet a dzsungelből, amellyé tették az országot, idejében kivezesse" — írta 1945 májusának közepén, majd így folytatta: „végképp el kell hagynunk a szörnyű tájakra vezető utat s egészen új ösvényekre kell térnünk". „A tegnapi útvesztés katasztrófába vitt, s abból isteni ajándék, hogy lassan kigázolhatunk, még egy útvesztés katasztrófájából nincs többé menekülés" — vonta le a tanulságot.[17]

A felszabadulás élménye, a földosztás, a népi forradalmi szervek létrejötte, az újjáépítés lendülete, az első demokratikus választások, a koalíciós kormány megalakulása, a Magyar Nemzeti Bank állami ellenőrzés alá vétele (1946. május), a szénbányák államosítása (1946. június 26.), a legnagyobb nehézipari üzemek állami kezelésbe vétele (1946. nov. 26-i rendelet alapján december elsejétől végrehajtva), a Szovjetunió sokoldalú segítsége az ország talpraállásához, nem utolsósorban moszkvai nagykövetsége során szerzett közvetlen tapasztalatai a Szovjetunió kormányának Magyarországgal kapcsolatos politikájáról és annak indítékairól, a moszkvai lakosság életkörülményeivel való megismerkedése, mind arra ösztönözték, hogy tovább lépjen 1941-ben elkezdett útján. Most már azt is felismerte, hogy a magyar történelemből lényeges európai korszakok estek ki „és lehetetlenség száz esztendő múltával Széchenyi magángazdasági rendszerét, Szalay—Eötvösék demokráciáját elővarázsolni".

„Az ország immár nem haladhat a reform nyugodtabb útján, mert — a történelmi előzményekből folyóan — az időben foganatosított reformok híján jött a forradalom, melynek

sodrában élünk, és amelynek hatása alatt kell kialakítanunk életünk új formáit."[18] „Ezek az új formák erősen el fognak térni a nyugatitól és egyfajta »keleti« demokrácia típusaként inkább azokhoz fognak hasonlítani, melyek szomszédainknál valósulnak meg a nagy szomszéd, a Szovjetunió közelségében. A kormánynak az imént jelzett forradalmi intézkedései, nemkülönben — Szekfű szavaival — a társadalomnak az egyenlősítés felé haladása eddig is mutatják az új formákat... A parlament egész mechanizmusa sem oly lényeges kérdés — vélte Szekfű — mint az, hogy a társadalmi igazságosságnak megfelelően felemelkedjék azok életszínvonala, akik alul voltak és mindig alul maradtak. A forradalom *közben*, ahol most vagyunk, nem kívánhatjuk előre látni a fejlődés végpontját, de itt vannak a még megoldatlan kérdések és nem csukhatjuk be előttük szemünket."[19]

Hangsúlyozta, hogy forradalmon nem a marxista értelmezés szerinti átalakulást érti, hanem a nálunk elakadt evolúció ellentétét, a hirtelen, gyors változást, amely „nem feltétlenül véresen, barrikádokon folyik", de „az átalakulás előzményektől megszabott és szaggatott ütemében ma megnyilatkozik"[20] — írta 1947-ben.

Az új hatalomnak, a forradalomnak az elkezdett úton továbbviteléhez új vezetésre van szüksége, hiszen a forradalmi folyamat során olyan „új társadalmi osztályok jelentkeztek, amelyeknek eddig nem volt szavuk az ország irányításában". Sorravéve a régi vezetőrétegeket, megállapítja, hogy azok közül csak az aktív és passzív ellenállásban résztvevő értelmiségnek van helye a politikai vezetésben. Majd így folytatja: „Végignézve mindezeket az osztályokat, marad az ipari munkásság és a vidéki parasztság. A dolgok logikája szerint a hatalomnak a forradalom útján az ő kezükbe kellett esnie."[21] „Az ipari munkásság egészében érezte és bizonyította, hogy »e kívül nincsen számodra hely«".[22] A parasztság a földosztás révén megkapta ami neki járt, és helyreállt életszínvonalának biztonsága.[23] „Az új élet egyedül az infláció alatt is önfeláldozóan dolgozó munkásságnak köszönhető, amely ezzel a magatartásával bebizonyította hazafiasságát, és jogot szerzett az új élet irányítására és hatékony ellenőrzésére."[24]

Szekfű Gyula határozottan szembeszáll a szabadságfogalom nyugati típusú elvont, a valóságban — mint írja — sohasem létező elvével és ennek magyarországi bevezetését követelő hazai és külföldi szószólóival.[25] Úgy vélte: fontosabb az emberek egyenlősége „mert tömegével kell elmaradottságot és sérelmek emlékeit megszüntetni". „Az a lényeges, hogy senki se zavarja felelőtlen módon az országnak szociálisabb szellemű rekonstrukcióját, mint amilyen szellemű ezelőtt volt." „Azt hiszem, hogy erre a felépítésre az ország népe összehozható lenne ... ha e népnek nemcsak mindig a pártok beszélnének. Magyarország a forradalom mai, munkás- és parasztvezetésű formájában a függő kérdések elintézése után, gazdagabb és boldogabb ország lehet, mint bármikor előbb"[27] — írta, majd kifejtette, hogy a még rendezést igénylő kérdések közé tartozik az üzemi bizottságok és a szakszervezetek feladatkörének pontosabb körülhatárolása, az üzemi alkotmány létrehozása, a paraszti feladatok jobb tudatosítása, a helyi közigazgatás reformja, megannyi feltételeként a tervszerű gazdálkodás felé való további haladásnak.[28]

Az értelmiségnek az új rendben elfoglalandó helyéről szólva jelzi, hogy számítani lehet a haladó polgári értelmiségre, amely melegen támogatta a földosztást, helyeselte a tőkés vállalkozásokat korlátozó intézkedéseket, a munkások állásfoglalását a tőkésekkel szemben.[29] Az értelmiségnek méltóképpen ki kell vennie a részét az új rend építéséből, és ehhez elengedhetetlenül szükséges „a kultúrában ugyancsak az egyenlősítés az alsóbb fokokon, fent a tehetségeseknek a származásra való tekintet nélküli kiválasztása. Mindez ma még nem jelenti a tényleges valóságban a forradalom céljait helyeslő értelmiség lényegesebb anyagi felemelkedését, aminek azonban előbb-utóbb meg kell történnie"[30] — fejtegeti Szekfű Gyula.

A magyarországi forradalmi átalakulásnak lényeges tényezője, hogy a magyar nép szabadon alakíthatja sorsát. A nyugati szövetségesek a jaltai egyezményben elismerték a Szovjetuniónak azt az igényét, hogy „nyugati határain állandó békét teremtsen és ennek érdekében hatalomra segítse a békeszerető, nem imperialista, nem fasiszta tömegeket"[31] — állapította meg Szekfű tényszerűen.

Élete végéig nem tudott ugyan szakítani azzal a rankei koncepcióval, amely szerint a kis nemzetek csakis valamely nagyhatalom védőszárnyai alatt maradhatnak fenn, ámde a Szovjetunióval kapcsolatban nyomatékosan hangsúlyozta, hogy — a náci Németországgal ellentétben — nem veszélyezteti a vele szomszédos kis államokat és népüket, bár társadalmi, gazdasági, politikai helyzetének objektív alakulása hat a szomszédos kis államokra is. Ugyanakkor — megítélése szerint — a magyar nemzet fennmaradása szempontjából fontosak „a Szovjetunióval való minél szorosabb és őszintébb kapcsolatok, a békeszerződéstől megparancsoltakon túl is, hiszen ez a nagy szomszéd gazdasági életünknek amúgy is természetes kiegészítője. A Szovjetunió békerendszerétől védve és abba beilleszkedve érhetjük el benn és künn annyi időn át nélkülözött egyensúlyunkat és azt a harmóniát, mely egyszer létre fog jönni ember és ember, nép és nép, kis és nagy országok között."[32] Ismételten óvta a nemzetet féltő, demokratikus gondolkodású embereket a belső és külső szovjetellenes álláspontok elfogadásától.[33]

A szomszédos kis országokkal élénk kapcsolatok fenntartását szorgalmazta. Az egyetlen kívánság velük kapcsolatban az ott élő magyarok állampolgári jogainak tisztességes megadása és emberies bánásmód velük.[34]

Szekfű Gyula — mint maga írja — „jellegzetesen polgári életet élt, individualista volt", de olyan polgári értelmiségi, akit nemzetének fennmaradása miatt érzett aggodalma, szociális tartalmú keresztény humanizmusa, hazafisága a történeti valóság felismerése nyomán arra késztetett, hogy fokozatosan szakítson korábbi nézeteivel, és a volt uralkodó osztályok oldaláról a nép mellé álljon. Sőt, mivel a forradalmat még nem látta befejezettnek, a szociális tartalmú társadalmi demokratizmus továbbfejlesztése irányába mutató úton előrelépést igényelt és — mint erre már az előzőkben utalás történt —, több vonatkozásban jelezte, hogy ennek érdekében milyen további intézkedéseket tart szükségesnek ahhoz, hogy ezek eredményeként valamikor majd létrejöjjön az emberek közötti harmónia. Életútja ebből a szempontból is tanulságos — több vonatkozásban máig szóló érvényességgel.

JEGYZETEK

[1] *Szekfű* Gyula: Az értelmiségiek átállása a felszabadulás idején. (Tanulmányok a magyar népi demokrácia történetéből.) Bp. 1955. 285. o.

[2] *A mai Széchenyi.* Eredeti szövegek Széchenyi István munkáiból. Kiválogatta és bevezetéssel, jegyzetekkel ellátta *Szekfű Gyula.* Révai Kiadó (1935).

[3] 26—27. o.

[4] *Szekfű:* Az értelmiség átállása... 285. o.

[5] *Szekfű* Gyula: Három nemzedék és ami utána következik. Bp. 1934. 475—485. o.

[6] *Matolcsy* Mátyás: Az új földreform munkaterve (1934). Előszó *Szekfű* Gyulától. Az idézet a 2—3. oldalon van.

[7] Uo. 2. o.

[8] Uo. 3. o.

[9] Uo.

[10] *A mai Széchenyi.* 25. o. utolsó bekezdése.

[11] *Szekfű* Gyula: Politikai érzékünk társadalmi alapjairól. Magyar Szemle, 1936. április.

[12] Uo.

[13] Magyar Nemzet, 1941. március 2.

[14] *Kállai* Gyula: Út és cél. Népszava, 1941. aug. 24-i számában megjelent cikkében utal Szekfű írására! A cikket újra kiadta *Kállai* Gyula: A magyar függetlenségi mozgalom. Kossuth Kiadó, 1965. című kötetében. A Szekfű-írásra utalás a 280. oldalon található.

[15] *Kállai* Gyula: A felemelkedés útja című írásában idézi. A cikk eredetileg a *Petőfi útján* című kötetben Bp. 1942. jelent meg. Újra kiadva *Kállai:* i.m. 283. o.

[16] *Szekfű* Gyulának az az írása, amelyben az idézet fellelhető, a *Petőfi* útján című kötetben került publikálásra. Szó szerint idézi *Kállai:* i.m. 280. o.

[17] *Szekfű* Gyula: Keserű tanulság. Világ, 1945. május 14.
[18] *Szekfű* Gyula: Forradalom után. Cserépfalvi (1947) 201. o.
[19] Uo. 202. o.
[20] Uo. 8—9. o.
[21] Uo. 105. o.
[22] Uo. 111. o.
[23] Uo.
[24] Uo.
[25] Uo. 129. o.
[26] Uo. 202. o.
[27] Uo.
[28] Uo.
[29] Uo.
[30] Az értelmiség átállása... 287—288. o.
[31] Forradalom után 203. o.
[32] 88—89, 167—168. 175. o.
[33] 121, 203. o.
[34] 84. o.

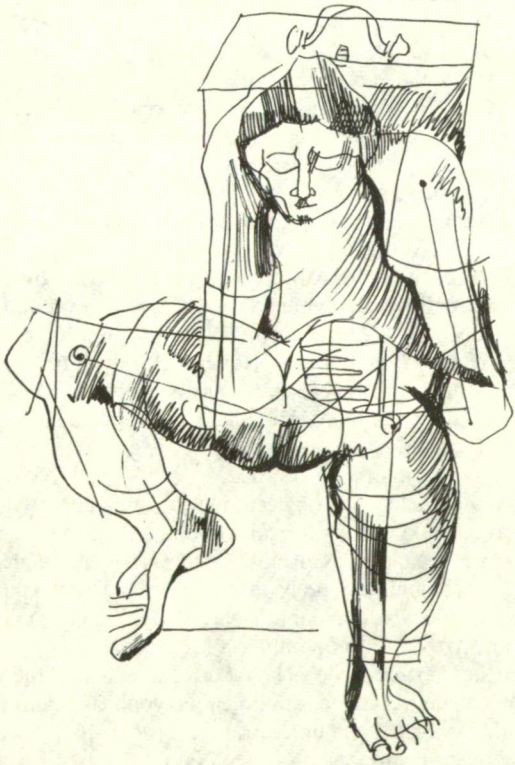

KOTSIS NAGY MARGIT RAJZA

Megjegyzések egy nemzetiségi irodalomtörténethez

GÖRÖMBEI ANDRÁS: A CSEHSZLOVÁKIAI MAGYAR IRODALOM 1945—1980

sehol nem lenni otthon
s lelni kis haza mindenütt

Tóth László: Kis levél
Domonkos Istvánnak,
a Kormányeltörés írójának.

Az első szó: az elismerésé. Ismertető cikkek, kritikák garmadája, a magyarországi közvélemény mégis alig tud valamit a szomszéd országok magyar irodalmáról. Panaszoljuk gyakran a tájékozatlanság megdöbbentő tényeit, s úgy tetszik, marad minden a régiben, semmi nem változik. Görömbei András vállalkozása ezért ritka esemény szellemi életünkben, úttörő jellegű monográfiát vehetünk kézbe. Közel huszonnyolc ív terjedelemben mutatja be a szlovákiai magyar irodalom történetének legutóbbi három és fél évtizedét. Kalauz egy nemzetiség irodalmához, szintézis ugyanakkor, irodalomtörténeti analízis, átfogó igényű vizsgálat; olyan összegezés, amilyenre eddig még a szlovákiai magyarok se tettek kísérletet. Arra a hálátlan feladatra is vállalkozott szerzőnk, hogy az egyes íróportrék terjedelmével, tüzetes műelemzéseivel értékeljen, sorrendet állapítson meg, jelezze a csúcsokat és a lapályokat. Ítéleteit lehet némely ponton bírálni, vitatkozni hangsúlyain; annyi bizonyos, következetesen alkalmazta szempontjait, mindig határozott értékeszmény felől bírált, panorámája teljes és jól árnyalt. Művek és írói pályák sora vonul el előttünk ebben a panorámában, a megfelelő történeti—művelődéstörténeti háttér sem hiányzik. Rövid és pontos információkat kapunk a nemzetiség legújabb kori történetéről, részletesebb magyarázatot a művelődési—irodalmi intézményekről, az intézményhálózat fejlődéséről. Sikeresen vette szerzőnk a talán legnehezebb buktatót: egy nemzetiségi irodalom történetéről beszél, de nem sikkadnak el az egyes, konkrét művek sem, nem marad homályban az írók arca.

Mondjuk meg őszintén: nem volt irigylésre méltó a feladata. Valóságos „kásahegyen" kellett magát átrágnia, a szlovákiai magyar irodalomban a több mint három évtized alatt rengeteg vidékies és dilettáns mű született. Görömbei András tiszteletre méltó alapossággal vette szemügyre az egész termést, alig hihető, hogy volna valaki, aki rajta kívül ilyen mélységben ismerné ezt az anyagot (beleértve a szlovákiai magyarokat is). És ha azt is tudjuk, milyen gyönge lábakon áll ennek a nemzetiségi irodalomnak a kritikai élete, hogy milyen kevés odafönti magyar kritikusnak van saját értékrendje és következetes esztétikai mércéje, milyen csekély a felföldi magyar irodalmi fórumok száma, csak még nagyobb tisztelettel adózunk a debreceni irodalomtörténész munkájának. Mi magunk korántsem ismerjük olyan szélességben a szlovákiai magyar irodalom szövegeit, mint a szerző, nem tanulmányoztuk olyan tüzetesen e szövegek kritikai fogadtatását, ezért csak hozzászólásnak szánjuk megjegyzéseinket.

Az első megjegyzés a korszakolás problémáját, a kezdő dátumot érinti. Görömbei 1945-tel kezdi tárgyalni a szlovákiai magyar irodalom történetének legújabb korszakát, s ezzel eltér

azoktól a felföldi magyar szerzőktől (például Fábrytól is), akik a „harmadvirágzás" irodalmát a szlovákiai magyarok jogfosztottságának megszűnésétől, tehát 1948-tól, vagy az irodalmi élet első jeleitől, vagyis 1949—50-től számítják. Nézetem szerint jogos ez a korrekció, Koncsol László is mellette érvel a szlovákiai magyar irodalmat szlovákul bemutató tanulmánykötetben (Maďarská literatúra v CSSR. Bratislava, 1983. 20—22. l.), hiszen a jogaiból kirekesztett magyarság ez idő alatt is ott élt Csehszlovákiában, s létezésének olyan irodalmi dokumentumai születtek, mint például Fábry kéziratban terjesztett röpirata, *A vádlott megszólal,* vagy Szalatnai Rezső publicisztikai írásai (melyeket Magyarországra csempésztek át és csak később láttak nyomdafestéket), ma még nem tudjuk pontosan, mennyi kéziratos mű vagy akár folklór alkotás született. Az persze másik kérdés, hogy ezt az időszakot külön szakasznak kell tekinteni, és ezt határozottan jelezni kell. Tökéletesen egyetértek a szerzővel a későbbi korszakhatárok kijelölésében (1958, hatvanas évek vége), viszont az irodalom nemzedéki szerkezetének megrajzolása és a korszakok egymásbaépített tárgyalásmódja szerintem némi aránytalanságot eredményez annak a nemzedéknek a rovására, amelyet az 1970-es költői *(Egyszemű éjszaka)* és az 1972-es prózaírói *(Fekete szél)* antológiával jellemez. Nézzük csak: *Az indulás* című II. fejezet az irodalmi élet körülményein kívül a Csehszlovákiában maradt néhány író (többek között Fábry, Egri Viktor) tevékenységét tárgyalja és az úgynevezett első nemzedék (Bábi Tibor, Ozsvald Árpád) jelentkezését — mintegy 100 lapon; a III. fejezetnek azt a címet adta: *A kibontakozás,* és itt mintegy 190 lapon mutatja be az első és második nemzedék íróit, a fiatal nemzedéknek egy alfejezetnyi jut, alig 33 lapnyi terjedelemben. Ezt pedig még akkor is kevésnek tartjuk, ha tudjuk, eredetileg a monográfia 1975-tel zárult. Hiszen épp a hatvanas években induló költők, majd prózaírók tettek hallatlanul izgalmas kísérletet az írói nyelv és szemlélet gyökeres átalakítására, mondhatnánk e századivá tételére. Tóth László, Varga Imre és a prózában újabban Grendel Lajos ki tudtak lépni „kisebbségi" mivoltukból, nemcsak használói a nyelvnek, hanem alakítói is, akik vállalkoztak önálló jelrendszer kialakítására.

A nemzetiségi helyzet, különösen ha egy irodalom a boldogtalan emlékű ötvenes években teszi meg első lépéseit, kedvez a vidékies szemléletnek, a belterjességnek, a hamis értékrend kialakulásának. Görömbei könyvének egyik legjelentősebb érdeme, hogy bátran szembeszáll csehszlovákiai protokoll-listákkal, nem tiszteli a „nagy író"-nak kikiáltott helyi nagyságokat. Hisz bármilyen fontos szerepe volt a folyamatosság biztosítása szempontjából például Egri Viktor vagy Szabó Béla műveinek, kár volna bárkit azzal áltatni, hogy esztétikai hozadékuk is túl jelentős. Sok tapintattal, de határozott következetességgel végzi el ezt a — némelyeknek talán fájdalmas — fölöttébb szükséges operációt. Értékes szempontokat kapunk Fábry Zoltán életművének megítéléséhez is, amit azért tartunk különösen fontosnak, mert e kivételes alkotó valóságos helyének kijelölése még korántsem történt meg; az eddigi feldolgozások, tanulmányok vagy csak a fölszínt, vagy csak részleteket vizsgáltak. Görömbei nyomán megkockáztatjuk, hogy Fábry jelentősége elsősorban erkölcsi példájában keresendő, továbbá abban a kulcsszerepben, amelyet a nemzetiségi irodalom életrekeltésében játszott. Amikor visszatekint életművének korábbi szakaszaira, értéktévesztéseiről, szemléletének dogmatikus vonásairól is beszél. Itt óhatatlanul eszébe jut az embernek, hogy a csehszlovákiai magyar irodalmat mennyire hátrányos helyzetbe hozta, hogy hosszú ideig el volt zárva a huszadik századi magyar irodalom számos eredményétől, csak néhány esetleges példát említve: prózát írni magyar nyelven Kosztolányi, Tamási, Szentkuthy, Ottlik hagyományát figyelmen kívül hagyva; vagy verset Kassák, Szabó Lőrinc, Füst Milán törekvéseit zárójelbe téve. Ez a „visszametszés" még inkább izolálttá és vidékiessé tette ezt az irodalmat.

Nem kívánjuk kikerülni az egyik legfontosabb kérdést sem: azt nevezetesen, hogy mi a csehszlovákiai magyar irodalom státusa? Nemzetiségi irodalom önálló értékrenddel, a csehszlovákiai irodalom magyarul írott része, esetleg a magyar irodalom sajátos körülmények között születő változata? Görömbei András ilyen direkt formában nem tette föl ezt a kérdést. Könyvének legelején a szomszéd országok magyar irodalmairól úgy beszél, mint sajátos nemzetiségi irodalmakról, amelyekre a „kettős kötődés" (5. l.) jellemző. Ez a kiindulópontja, amit a későbbiekben axiomaként kezel. Érthetjük eljárását, hiszen igen bonyolult kérdéskör-

ről van szó, melynek szálai messze túlnyúlnak az irodalomén, s túlságosan beléjük gabalyodva számos kellemetlenséggel találkozhat az ember, még maga a téma — egy nemzetiségi irodalom tudományos föltárása — is veszélybe kerülhet. A kérdés ettől persze kérdés marad, és szerzőnk sem kerüli meg, csupán válaszai implicit formában jelennek meg, amikor egy-egy mű értékelése közben értékeszményéről beszél, vagy megfogalmazza a nemzetiségi irodalom speciális feladatát.

A „kettős kötődés" formuláról csak annyit, hogy nem egészen magyar találmány, a nemzeti irodalmak egymástól történő elhatárolása során például a negyvenes években fölvetette Gustave Charlier brüsszeli romanista a belgiumi francia irodalom kapcsán úgynevezett „másodlagos irodalmak" (littératures secondes) létezésének problémáját. Hogy mennyire rokon az ő meghatározása, lássuk szöveg szerint: „...mindezek az irodalmak tükrözik bizonyos mértékben azokat a politikai, gazdasági és társadalmi viszonyokat, amelyek között élnek; történelmi sorsuk megkülönböztető sajátosságai szülőföldjük következményei. Másrészről viszont mindegyik ilyen irodalmat meghatároz annak a nyelvnek az irodalmi tradíciója, amelyiken születik." (Gustave Charlier: Les Lettres Franç aises de Belgique. Bruxelles, 1944. 9. l.). Nem veszthetjük azonban szem elől, hogy a két kötődés más-más jelenségszférában létező viszonyokat tartalmaz. Egészen más kérdés, hogy egy író milyen állampolgár, illetőleg az, hogy egy adott nyelven alkotva egy irodalom hagyományrendszerét folytatja. A magam részéről ezért (amint ezt tavaly az Új Forrás vitájában is megpróbáltam kifejteni) egyszerűsítő formulának érzem a „kettős kötődést". Jobban meg kellene ismernünk először a nemzetiségi irodalmak létezésmódját, konkrét kapcsolathálózatát, hogy miképpen fogad be impulzusokat a vele azonos nyelvű, illetőleg a vele egy államban élő irodalmakból. Ezekről a folyamatokról viszonylag keveset tudunk, Görömbei munkája sem vállalkozott érdemi elemzésükre. Ha par excellence irodalmi jelenségekből indulunk ki, kétségtelennek látszik: a nemzeti irodalom határa megegyezik a nyelv határaival. Az esztétikai—irodalmi szinthez képest az állampolgárság, a lakóhely, második nyelv ismerete — mind külsődleges tényező. Amelyeknek természetesen — a maguk dimenziójában — megvan a jelentőségük. Vitathatatlan, hogy ezt az irodalmat Csehszlovákiában írják, ott nyomtatják, és beletartozik abba a — nemzeti tekintetben tarka — együttesbe, amit csehszlovákiai irodalmak címszó alatt lehet emlegetni. Abban az értelemben, ahogy annak idején az Osztrák—Magyar Monarchia Írásban és Képben című kiadványsorozat is rendre tárgyalta az állam területén élő mindegyik nép irodalmát (a lengyelekét éppúgy mint a csehekét, vagy a szlovénokét és szlovákokét). De képtelenség — sajnos előfordul — a szlovákiai magyar irodalmat magyarul írott szlovák vagy csehszlovák irodalomnak nevezi. Képtelenség, mert fából vaskarika.

De van egy harmadik lehetőség is. Az nevezetesen, hogy a nemzetiségi irodalom saját értékrenddel és autonómiával bíró külön egység, kvázi nemzeti irodalom. Való igaz, a történelem eseményei erősíthették a szlovákiai magyar értelmiségnek azt a tapasztalatát, hogy ők sehová sem tartoznak. Ezt a tanulságot közvetítik például azok a szlovákiai magyar sorsregények, amelyek a hatvanas és hetvenes években az irodalom egyik legfontosabb vonulatát alkották. Görömbei András joggal hangsúlyozza Dobos László és Duba Gyula néhány prózai művének (Földönfutók, Egy szál ingben, Hólepedő, illetőleg Szabadesés, Vajúdó parasztvilág, Ívnak a csukák) tudatformáló és irodalomtörténeti jelentőségét. Némely következtetése alapján azonban úgy érzem, hogy e vonulat legjobb darabjait egyúttal kánonnak, normának is tekinti. Ezzel pedig nehezíti az új ábrázolási minták megszületését. A sorsregényekről szólva talán említést lehetne tenni a nemzetiségi sors mitizáló értelmezéseinek csapdáiról. Magam részéről ugyanis nem hiszem, hogy a nemzetiségi íróknak kellene műveikkel otthont és jövőt teremteniük az anyanyelvüket beszélő közösségnek; az eddigi tapasztalat szerint a legszebb regénynek sem sikerült akár egyetlenegy magyar iskola kapuit újra megnyittatnia.

A legfontosabb teljesítményeknél mindig jelzi szerzőnk, hogy ezzel vagy azzal a művével az illető megérdemelt helyet foglalhat el az egyetemes magyar irodalomban. És itt a mérték problémájához jutunk el. Az előbbi kérdés folytatásáról van szó: létezik-e külön csehszlová-

kiai magyar mérték? Igen, és nem. Igen, mert a viszonyítási alap „funkcionál" az irodalmi élet mindennapjaiban, a kiadói szerkesztőségben, a lapokban stb. De ha kizárólagosan belterjes a mérce, aránytévesztést okoz, dombokat láthatunk hegycsúcsnak. Ennek a veszélynek egyébként állandóan ki van téve mindenki, aki benne él a nemzetiségi közegben, vagy róla mint körülhatárolt egységről ír. Görömbei monográfiájában is tapasztalunk helyenként bizonytalanságot, nem tudja pontosan az olvasó egyik-másik ítéletéről, a nemzetiségi vagy az egyetemes magyar mérce szerint értendő. Nézetem szerint az segíthet csupán, ha a csehszlovákiai magyar irodalmat „kettős természetűnek" tekintjük, egyrészt regionális irodalomnak, amelyik kielégíti a helyi igényeket, a nemzetiségi tudat erősítésétől a felföldi magyar couleur locale megfestéséig, másrészről viszont az egyetemes magyar irodalom részének. És akkor az utóbbi esetben nem menthet föl egy művet a szigorú ítélet alól a mégoly nemes nemzetiségi sorsvállalás; a szemlélet következetessége és kellő esztétikai megformáltsága lesz a döntő kritérium. Nem arra gondolunk, hogy e kettős természet mintegy két részre osztja a nemzetiség irodalmát. Mindössze arról van szó, pontosan tudni kell, milyen ismérvek alapján értékelünk. Egyébként meggyőződésem szerint egymás mellett, egymást kiegészítve (sőt az is előfordulhat, hogy ugyanazokban a művekben) létezhet a kétféle típusú irodalom. Stájerországban például senkit nem zavart a stájer tájirodalom művelői közül, hogy a gráci Manuskripte csoport neoavangard költői a német nyelvterület irodalmában az élvonalba akartak betörni. Szlovákiában is szükség lesz nézetem szerint mind helyi magyar irodalomra, mind olyan törekvésekre, amelyek a magyar nyelvű irodalom csúcsteljesítményeivel kívánják magukat mérni.

Ha önáltatás nélkül tekintünk vissza a szlovákiai magyar irodalom elmúlt három és fél évtizedére, tudjuk, eddig igen kevés ilyen mű született. A szlovákiai magyar irodalom mindmáig meglehetősen vidékies irodalom. Görömbei András monográfiája nagy segítséget jelent az irodalmi önértékelés kialakításában. Következetes szembenézés a provincializmussal, az illúziók fölszámolása — csak ez lehet a továbblépés záloga. *(Akadémiai.)*

KISS GY. CSABA

Aczél Géza: A mánia terjeszkedése

Minő mániák! — kiáltanánk föl, rosszmájúan és epésen, ha szerencsére nem tudnánk: a rögeszmék ragályosak is lehetnek; illik tehát óvatosan bánni velük. Bármennyire szeretnénk is tehát Aczél Géza versbeszédének modorát próbálgatni, le kell mondanunk arról, hogy „kajánra csavarjuk az írást" — hátha éppen a művész csúfondárosságának, „fintorokból élés"-ének az okához vezet el a magunkra erőltetett komolyság.

Minő mániák! — kihagyunk láttukon egy-egy „kaján mosolyt" akkor is, amikor a kukacok, rágcsálók, bogarak, hangyák, egerek, ürgék, tetűk és bolhák, poloskák és patkányok „örökös rohama" jelenítődik meg s amikor a vers a megigazított csipketerítők, összeillesztett papucsok „tetű-harmóniája" miatt szór bibliai átkot *(A mánia terjeszkedése 1—2.)* — az efféle rögeszmék is megfontolás tárgyai lehetnek, még ha nyomban kiderül is róluk, hogy kevésbé ön- és közveszélyesek, könnyebb talán kigyógyulni belőlük, mint azokból, amik szemmel látható igyekezettel törekszenek rendszerré szervezni maguk, azon vannak, hogy vízióvá nőjenek fel, álljanak össze. „Terjeszkedjenek" — miként a költő ugrasztja ki, nemcsak egyetlen egy ciklus, de az egész kötet élére állítva a valamiképpen a lírai hőst is jellemző tulajdonságot.

Ehhez a szerves összeálláshoz és terjeszkedéshez igazán illik a kötet uralkodó „létideje": az éjszaka. Ha elkészítenénk Aczél második verseskönyve fogalomkészletének statisztikáját, a szókincs meghatározó rétegét és részét az éjszaka s a vele rokon értelmű kifejezések adnák.

„Az éjszakákkal minden összefügg" — hangzik a főtétel, s ezt járja körül a mellékszólamok sokasága a számolatlanul nyelt „farkaséjszakák"-ról, az „éjjel" fellobogó lidércfényről, az „üres", megfagyott fényű éjszakáról és így tovább. Az „üres" és „értelmetlen" éj képzete teremtődik meg újra és újra. A „csillagtalan éjeink"-é, a „hulló festett éjszakák"-é, az „ezeréves éj"-é. A változatlanság, a reménytelenség hangulatát árasztják ezek a képek. *Az emlékek kamatoztatása 6.* darabjából a „filosz barát finom kritikájá"-nak (ön)ironikus sorait idézve: valóban nem a „létért vívott harcnak dühödt heroizmusá"-tól hangosak a költemények. A kiszolgáltatottságot, a tehetetlenséget panaszolják, a világnak való kitettséget, a „zuhan ránk fogunkat kiüti szívünket alázza" helyzetét. Nagy nyomatékkal a már emlegetett üresség érzetét: „leng ez az üres hinta a magyar éjszakában".

Ezek után nem túlzás talán azt mondani: Aczél Géza par excellence éjszakai költő. A töprengés, a vívódás „*lét*idejé"-be alámerülve a *létezés* értelmén mereng a legtöbbet; megkísértik valós és metafizikai fájdalmak, az elmúlás, a pusztulás, a halál, a semmi rémei; kaján mosollyal latolgatja az „ősi sorból" való menekülés esélytelen esélyeit; megérinti „az idő szomorúsága". Olyan éjszaka az Aczél Gézáé, amelyik a saját tehetetlenségére való fájdalmas ráébredéssel ér véget. A kötet egyik legszebb, bensőségesen személyes, megkapó érzelmességű verse is ezt példázza:

mi biztatót mondjak
felelős szóval
mi biztatót mondjak

— vallja meg „játékban remegő, őzálmú" fia előtt a bizonytalanná válását *(Elvétett intelem)*.

Megrendült hit; az eszme felhígulásának tételezése; a biztos irány — a „torony" ködbe veszése — ezekkel a szavakkal ítélhetnénk meg a kötet szemléletét. S marasztalhatnánk el miatta. Ha alkalmazni lehetne még a nem is oly rég divatos mércét, s ha eleve magasabb értékszámot lehetne szavazni a buzdító, lelkesítő, hittől csorduló, ódai hangoltságú költeményeknek, mint azoknak, amelyek a hitvesztés, a válsághangulat elégikus kifejezői. Csakhogy amivel az ember, nem minősíthető csak azzal a költő: ideológiájával, politikai érettségével, harcra készségével. Nyerhet tökéletesebb esztétikai megformálást fáradt hitetlenség, mint buzgó hit. Állhat az előbbi teljesebb emberi fedezettel; vezetheti a tollat amott farizeusság, meg nem gondolt gondolat.

Aczél költészetének hitelességét éppen az teremti meg, hogy teljes emberi fedezet áll mögötte. A „felelős szó" keresésének belső igénye. Ha a terepet sötétnek ítéli, nem a mások szemébe reflektoroz, hanem mindenekelőtt önmaga látásában keresi a hibát. Nem másokra dühös, ha nehezen boldogul az úton. Tudja, a múltat is hiába világítaná be (ami szintén oly divatos manapság) a nosztalgia megszépítő fényével — önmagát ámítaná csupán, hogy ezáltal előbbre jut. Menekül hát a múltba révedés szertartásai, a demagógia, a „csobogás", az önámítások elől, az „öncsalások vastagon felhordott színei" elől. Irtózik attól, hogy ezt a menekülést, csakúgy, mint a bizonytalanság- és tehetetlenségérzést ne annak nevezze, ami: válságnak. Kiszolgáltatja magát, de nem átallja felhívni rá a figyelmet: versei „a válság metafizikájá"-t fogalmazzák meg.

„kassákon és füst milánon nevelkedett", az avantgardon kipróbált, az irodalomtörténeti stúdiumokon, kritikai leckéken iskolázott „koponyája" körül éppen ez a válsággondolat kering a legrögeszmésebben. A költői személyiség öntudatát, önbecsülését, hivatástudatát és küldetéshitét nemcsak kikezdő, de már-már meg is semmisítő erővel. *Az emlékek kamatoztatása* (6:) rajzolta önportré szerint: előbb

még a lírában kételkedett
már (szép ingerlő szűkülés) csak magában

Az önlefokozó, jelentőségcsökkentő, a tehetség dolgában önmagával szemben erős aggályokat támasztó kishitűség, a „zseni-képzet"-et lépten-nyomon felverő kételkedés juttatja el ehhez a kijelentéshez. Mutatván: Aczél Géza nem azok közé a művészek (emberek) közé tartozik, akik az önépítés zengzetes jelszavaival vonulnak ki arra a szigetre, ahonnan aztán kényük-kedvük szerint ostorozhatják a szolgálatukra érdemtelen közösséget, nemzetet, népet, társadalmat. *A mánia terjeszkedése* költője nem látja célnak magának mint menedéknek a fölépítését, nem hitegeti magát az önmegvalósítás szép eszméivel. Ugyanennyire hitetlenül tekint a költő váteszszerepét, küldetéstudatát, szolgálatetikáját továbbéltető hagyományra. Érzi s vallja ugyan: „valahogy őrizni illenék a szót", de elrettenti az az egyszerre hétköznapi s tudományos felismerés, hogy maga a szó válságban van: nem fedi a gondolatot, többféleképpen érthető, magyarázható s manipulálható. A tiszta, egyértelmű, nyílt beszédet sóvárogja — ezért int, egyrészt, hogy „unaloműzőt ne játsszon... ezer egyikünk se", s hogy „álljunk le a csobogással", az öngerjeszett lamentálással, másrészt ezért, hogy „peruba vágyom", ahol „szűkszavú értékes jeleket / dolgoznak mélyen kőbe fába". *(Kallódások 24.)*

Aczél verseskötetét ez a vágyakozó, reménykedő, sóvárgó attitűd — ez az érzelmi telítettség jellemzi leginkább. A szélsőségektől, a panegirikusi szárnyalástól, vagy a sárba rántó pamflettől egyaránt tartózkodik. Dühbe, gúnyba, nyers indulatba nemigen csapnak át az érzelmei, miként a mesterkéltség, az édelgés-bájolgás, az érzelgősség is távol áll tőle. Költészetének korábbi szakaszában frissebben virítottak a humor, az irónia színei — most csak nagyobb kompozícióiban pompáznak *(Égig érő krepp-papír, Lyuk a katedrán, Ókikötő)*. Aczél szemléletének „mozdulása" éppen ezen mérhető a legjobban: a világ több tárgyához, dolgához fűzi most érzelmi kapocs; személyes érdekeltsége mindinkább arra viszi, hogy a kívül állás pozícióiból egyre többet feladva a „belül álló" helyzeteit küzdje ki magának és szenvedje aztán meg. A kötet egyetlen maróan szarkasztikus, szókimondásában kegyetlen, megfogalmazásában keresetlen költeménye, az *Ókikötő* hangját is ez a pozícióáthelyezés fogja — annyira, amennyire — vissza. A „falábúak érdemkeresztjé"-ről, a „sápadt művirágok"-ról, az „agyukban egyre rág a szú" állapotáról szóló direkt minősítéseket a „hűtlen fiú" önminősítése ellenpontozza: „ritkán tapos az öblébe".

Ez a „ritkulás" lehet az oka az ironikus, az elemien humoros hatású versek gyérülésének. A „hűtlen fiú" a küzdelem változó helyzeteit éli. Meg kell küzdenie önmagával s a korízléssel is, hogy az értékbizonytalanság idején ne restelljen olyan értékekhez ragaszkodni, amelyek a fanyalgás, a lenézés tárgyai. A család, az otthon így részesül érzelmei melegéből; az úgynevezett egyszerű emberek tiszta erkölcsiségének elismerésével s az elesettek iránti rokonszenvvel együtt. A záró ciklus, a „Fia épülésére" szerzett *Grammatika elegans* is erre az ízlésre és szemléletre vall parainézisszerűségével, tanító szándékával — a szentimentalizmusra való hajlamot a szemérmesség, szégyenlősség igyekszik mérsékelni, kordában tartani. Még a stílus helyenkénti tisztázatlansága, nehézkessége is magyarázható ezzel. És mintha az avantgarde formajegyek, a modern eszközök, a verselés mai módszerei is leginkább arra volnának jók Aczél Géza számára, hogy velük is fékezze érzelmei áradását, fegyelmezze hangulatait. A lírai én roppant vigyáz, hogy el ne ragadják érzései. A kötet képi világához nem éppen illő hasonlattal élve: szentimentális lovait avantgarde gyeplőkkel zabolázza.

Mindenesetre jó lenne, ha eresztene a gyeplőn, oldaná mániája görcseit: nem tízévenként jelentkezne a verseskönyveivel. *(Szépirodalmi.)*

MÁRKUS BÉLA

Az origó ismételt felvétele

GRENDEL LAJOS: GALERI

Furcsa érzés azzal a tudattal letenni egy könyvet, hogy szerzője alig mondott újat korábbi regényéhez képest. Sőt, mintha előző munkáját írta volna meg mégegyszer. *Grendel Lajos Galeri* című regényének cselekménye nem tekinthető az alig egy évvel korábban megjelent *Éleslövészet* folytatásának, mégis az ábrázolt és teremtett világ egésze köszön az olvasóra. Lehetséges persze, hogy a befogadó figyelme élesebben rögzíti az egyszer már ismertet, mint a megváltozott hangsúlyokat, s a recenzens számára a művek újraolvasása tanácsolható. Bárhogy is van, ezen a ponton megfordulhat az új mű, a *Galeri* értelmezése.

A pozsonyi Grendel Lajos könyvei a szlovákiai magyar társadalom valóságát faggató munkák, igazi érdekességük mégsem ebben rejlik. Pontosabban: nem csupán ebben. Az *Éleslövészet* meglepően eltért a felvidéki próza eddigi teljesítményétől, mivel túllépett a realista stílust szociografikus életképekkel vagy álomszerű emlékezésekkel frissítő nemzetiségi sorsregények hagyományán. Grendel prózáját lehet nemzedéki és szlovákiai magyar kategóriák alá rendelni, de az irodalmi-poétikai szempont termékenyebb besorolást tesz lehetővé. Az egyetemes magyar irodalom irányzatai — ma már nehéz vitatni — átnyúlnak az országhatárokon, a kérdés inkább a kapcsolódás *hogyan*jára vonatkozik. Grendel a hetvenes években kiformálódott — Esterházy, Nádas, Bereményi nevével jelezhető — irodalmi irányzathoz kapcsolódik, mellérendelő formában. Ez az új próza nem egyszerűen új színt hozott, hanem a magyar irodalom szemléleti átstruktúrálódását indította-gyorsította meg, amennyiben hangsúlyozottan személyes jelleggel próbált napjaink értékválságára válaszolni. Az újítás nem csupán stílusbeli, hanem világszemléleti másságot teremtett, áttörve egy megszenvedett szavahihetőségi válság szorítását. A valóság nyelvi újrateremtésének kritériumát reprezentatív igénnyel idézhetem Esterházy Péter *Termelési regényé*ből: „...a regény alanyi epopeja, melyben a szerző kikéri az engedelmet arra, hogy a világot a maga eljárásmódja szerint tárgyalja. Csak az a kérdés, hogy van-e bizonyos eljárásmódja; a többi majd elválik."

Grendel regényei alapfelfogásukban kapcsolódnak ehhez a sokszínűségében is egységes irányzathoz. A nyelvet ő sem tekinti csak „afféle közvetítő csatornának", hanem „olyan jelrendszernek, amelyben benne van a teljes valóság". (*„Az ember szüntelenül helyzetben van..." Pozsonyi beszélgetés Grendel Lajossal.* Jelenkor, 1982. 2. sz.) „Arra gondolok — folytatja —, hogy az irodalomban nyelv nélkül és a nyelven kívül nincs semmilyen valóság." A nyelv nála sem csak történetet ábrázol, hanem sokrétegű és dinamikusan változó jelentések megértését segíti elő, amelyet az ironikus látás, az elbeszélő szerepjátszása és az újfajta időkezelés értelmez.

Az *Éleslövészet* és a *Galeri* az irodalom nyelvén beszél napjaink alapkérdéséről: az egyéni életalakítás lehetőségei milyen kapcsolatban állnak a történelmileg kialakult adottságokkal. Mindkét regény történelmi nyomozás szlovákiai magyar környezetben, sorsok és tudatállapotok rajza. Történetünkből — amely régiónk története — annyit ismerünk meg, amennyi mai szereplőinek a fejébe, mozaikokra töredezve a múltból átsugárzott. Alakjai kitalált középeurópai időben mozognak, és egy-egy hamis tudatot testesítenek meg. Az *Éleslövészet* főhőse az elbeszélő, aki ironikus vértezetben fürkészi a törvényszerűnek álcázott abszurditásokat. Az elbeszélő szülővárosának története kideríthetetlen, a felidézett beszámolók nézőpontjai kölcsönösen megsemmisítik egymást. Az elbeszélő maga sem hiszi, hogy nyomozásának eredménye átváltható lenne saját életében, hiszen már az első oldalon kijelenti: „előreláthatóan semmi sem tisztázódik majd". A kibontakozó *leszámolás* mégis annyira sikeres, hogy az elbeszélő ironikus kívülállása sem tartható sokáig, mivel a múltat akkor is fel kell tárnia, ha abból semmi tanulság sem következik. Leszámolásának nyilvánvaló értelme, hogy őszintén kimondta

(kifecsegte) a nyomasztó múlt és a sivár jelen lelki terheit. Mert e keserűen szellemes könyv olvasója egyfajta terápiában is részesül: amíg kezében tartja a könyvet, a démonok elkerülik őt. Ám e vigasznál is fontosabb, hogy a szerző tudtunkra adja: személyiségének kialakításához szüksége volt a viviszekciós önvizsgálatra. Grendel elbeszélő-főszereplője a regényben váltig tagadja a regényírás értelmességét, ezáltal a kész mű puszta létében hordozza etikai gesztusát: a személyiség kiküzdésében nem lehetséges megalkuvás. A könyv zárómondata visszautal az egészre: „ez a vallomás az, amit kerestünk, s ami kiindulópontnak megfelelhetne". Milyen irányban lehet — lehetséges-e egyáltalán — az origó megtalálása után lépéseket tenni? A sikeres kezdet, a tehetség bizonyítása és a szemléleti keretek tisztázása után mely koordináták felvételével folytatható a gondolati kaland? A választ a *Galeri*ből kell kiolvasnunk.

Az *Éleslövészet*ben minden az elbeszélő-főszereplő körül forgott, a *Galeri*ben viszont elválik a narrátor az életrajzi fogantatású főhős, EL személye. Az EL (teljes alakban *L*évai) név egyként utal a szerző szülővárosára, a Grend*el* névre és mindkét könyv *el*beszélőjére. EL nem igazi regényhős. Először a 18. oldalon említik, de csak a negyedik fejezetben találkozunk vele ismét, hogy a bemutatására szánt ötödik rész után, csak a regény epilógusának számító kilencedik fejezetben alkothassunk róla teljes képet. A történet panoptikumszerűen ábrázolja egy felvidéki kisváros elmúlt évszázadát, főleg Bohuniczky bácsi, a város nyugalmazott múzeumigazgatója előadásában. Bohuniczky Tibor „élő kalendárium", „afféle lelki postása a városnak", aki cinizmusba hajló bölcsességgel, frivol őszinteséggel mindent elmond és megmutat EL-nek. A jó kedélyű, csöppnyi fölényt érzékeltető öregúr önmagán kívül csak EL-t tartja környezetében normális embernek, szándéka pedig, hogy leleplezi ifjú barátja előtt a városban élő és egykor élt „pehelysúlyú zseniket".

Az első fejezetek párhuzamosan futó történeteiből lassan kikerekedik egy nemzeti szempontból kisebbségbe került közösség élete. A város hanyatlása és az értékek pusztulása — a regény szerint — nem az 1919-es határváltozással kezdődött, amikor a város „az ország közepéről egy másik ország sarkába került át, anélkül, hogy elmozdították volna a helyéről", hanem a „város szellemének" 1849 utáni palackba zárásával. A város sorsa 1867 után pecsételődött meg, azután következett Trianon. A köznép lassan elfeledte a fogságba vetett szellemet, melynek később palackostul a nyoma veszett. Az általa szimbolizált értékek napjainkban alig érdekelnek valakit, ezért a szellem kísértetként kénytelen visszajárni. Megjelenése olyan, mint egy sorscsapás. (EL a *harag napjá*nak nevezi.)

Miért vált kísértetté a szellem? A valóságot miért helyettesíti mese, „szivárványos máz"? A válasz megtalálható például Sághy úr és Vilcsek úr életében és filozófiájában. Sághy úr, látván, hogy „végső soron az erkölcs is megvásárolható", ezért megcsinálta a maga kis megalkuvását, amit nem lehet jóvá tenni. Vilcsek úr bolondos hírben álló, de kezdetben szimpatikus magánnyomozó. Azonban a harmincas-negyvenes évek politikai fordulatai kikezdik jellemét: a nyomozás szenvedélye köpönyegforgatásra készteti, végül már besúgásra ajánlkozik. Hátborzongató, amikor 45 után a börtönben oda nyilatkozik, hogy „messzemenően egyetért" a magyar lakosságot sújtó intézkedésekkel, sőt a városból való kiűzésüket szorgalmazza. A regény számolatlanul önti elénk a kisebb-nagyobb megalkuvásokat, hogy láttassa következményeit: az értékrend felbomlását, a múltvesztést, az egyéni és kollektív öncsonkítást. Így már érthető, hogy a város szelleme — a megtartó és megújulásra ösztönző értékek — kínosan kényelmetlenek a lakosság számára. Az emberek legszívesebben elhessegetnék maguktól a fránya kísérteteket, mert még mindig jobb, ha nem történik semmi. „Jegyezze meg kérem — mondja Kóczián úr, egy régi, jeles család utolsó életben levő sarja —, a történelem megtanított bennünket, hogy ha életben akarunk maradni, le kell hajtani a fejünket és be kell húzni a nyakunkat." A cselekvés illúzió, élni akarnak *mindenáron*. Ezt a szorongásos magatartást nevezi Grendel — említett interjúban — a „megmaradás görcsös stratégiájának", amellyel a túlélés pillanatnyilag talán biztosítható, csak éppen elsikkad az erkölcsi tartás és az élet valódi teljessége. Ebben a helyzetben több mint jellemző, hogy — s most ismét a Jelenkorban közölt beszélgetést idézem — „a szlovákiai magyar értelmiségi irtózik a cselekvéstől, talán mert

mindig ráfizetett. Mi örökké alibiket keresünk, sokszor el nem követett »bűnökre« is. Érdemes megvizsgálni, ...hogy mennyire csak védekező reflexeink vannak." A regényből úgy látszik, hogy a történelmi tapasztalatoknak leginkább csak bárgyú fatalizmus felel meg. „Aki gondolkodik, az a történelem végzetét hívja ki. S ez a küzdelem itt mindig egyenlőtlen." (A *Galeri*ből vett idézettel számos egyező értelműt találunk az *Éleslövészet* lapjain.)

Elkövetkezik a „harag napja" Bohuniczky Tibor számára is. „Én is megalkudtam, fiam" — magyarázta EL-nek. Még azt is bevallja, hogy tette nem volt elkerülhetetlen, de életét egy hajszállal jobban féltette a kelleténél. Bohuniczky bácsi apja még nem volt megalkuvó. 1921-ben tiltakozó kampányt szervezett a magyar gimnázium bezárása ellen, de 1938-ban nem vállalta el az iskola igazgatói tisztét. A világháború végeztével „így is, úgy is áttették volna a határon", így talán szerencse, hogy ezt nem érte meg. Fia sem gúnyolódik a régi értékeken, de ő már más. „Én nem születtem hívőnek" — mondja. Inkább úgy döntött, hogy a történelem menetétől függetlenül próbál élni. A magyarság sorsáért aggódó fiatalember 1945 után reszlovakizál. Az „átállás" régóta érlelődött benne, a fordulatot az 1944-es kivégzések jelentették. A városháza udvarán felakasztottak néhány embert, „akik talán nem is voltak mind nyilasok", sőt Bohuniczky jól tudta, hogy „akik a legényeket felakasztották, még nagyobb gazemberek voltak". Reakciója egy mozdulat volt, mellyel elhatárolta magát a kivégzésektől és az egész világtól: önkéntelenül becsukta városházi irodájának az ablakát. Bomladozó értékrendje csődöt mondott. „Ő élt, ő nem tűnt el, őt nem telepítették ki, ő nem szökött Nyugatra, őt nem börtönözték be, neki a haja szála sem görbült, amikor másokat ütött-vágott a vérszomjas igazságtevés." Még polgármester is lehetett belőle, de örökre fél lény maradt, aki önmaga eszméiben sem hisz igazán. Jellemző, hogy fogalma sincs arról, hogyan kellene saját történetét elmondania. Bizonytalansága logikus: értékrend híján csak pőre egoizmusát dokumentálhatja.

EL nem akar békét kötni a város önfeláldozó lakóival. Huszonöt éves kora ellenére csak teng-leng, egyik napról a másikra él. Lázadó, de ugyanakkor jó modorú, érzékeny fiú. Az igazságot akarja tudni, s ebben Bohuniczky bácsi siet a segítségére. Közös vállalkozásuk egy régi szerelmi történet felderítése. Természetesen sokkal többről, az igazság megtalálásának esélyéről van szó. Bohuniczky bácsi ezért is tartja vállalkozásukat romantikusnak, heroikusnak és időszerűtlennek. S valóban: a történet felidézői teljesen eltérő változatokra emlékeznek. Lassan kiderül, hogy az egészből egy árva szó sem igaz. Amit megtudunk, az a történelemalakításról lemondott közösség fantáziapótléka csupán. Íme a látlelet, a helyzet diagnózisa, amelyben az *Éleslövészet* és a *Galeri* pontosan megegyezik.

EL azonban érzékelte az igazságot. A harag napján tisztán látott: „érezte, hogy *a nulla pont közelébe érkezett* (az én kiemelésem — B. T.) ahonnan már jól látni a valóságos arányokat, ...de a remény megbénul". Tudja már, miben különbözik környezetétől. Gyermekkorában harangozó szeretett volna lenni, mert „a harangszó az valami kék áramlás, valami olyan különös anyag, amely akadálytalanul ki tud terjedni a térben". Ma már azt is tudja, hogy ez a kék áramlás maga a szabadság. Ha beállna az önfeladók közé, akkor elvesztené a kék áramlás érzékelésének a képességét. Természetesen nem könnyű a választás, és nem könnyű a következmények vállalása sem. A harag napját követő reggelen megint nyár van, folytatódnak a hétköznapok. EL úgy érzi, hogy a megrendülést sohasem fogja kiheverni. „De nem is szabad. Csak addig él, amíg a harag napjára emlékezni tud." Ez a regény végkicsengése. A harag napja nemcsak rettenetes, hanem az egyetlen reményt is jelenti.

Grendel Lajosnak sikerült újabb nekifutással tisztázni kiindulópontját, önmaga fundamentumát. Regényét az ismétlődések ellenére sem tartom kudarcnak. A *Galeri* hőse kinagyított erkölcsi tablóval a hóna alatt, keserűbben, de biztosabb öntudattal tekinthet szét az ismét megtalált origóról. *(Madách)*

BERKES TAMÁS

SZÍNHÁZ

A Sámson Békéscsabán

Németh László előadásán a nézőt — miközben a magyar dráma és a honi színjátszás paradox viszonyán meditál — öröm és rezignáció érzése egyszerre tölti el. Majd négy évtizednyi késéssel bár, de végül is (előbb a gyulai szabadtérin, aztán a csabai kőszínházban) sor kerül az ősbemutatóra. Ugyanis a *Sámson* kulcsmű a pályán, a legfontosabb darabok közül való, az elioti verses dráma első kísérlete. Mítoszának összetettségénél fogva szerencsés ötvözete a *Villámfénynél-, Papucshős*-típusú társadalmi színműnek és a *Hus*zban, *Széchenyi*ben testet öltő történelmi tragédiának. Egyszersmind nyitánya a felszabadulás utáni írói megújulásnak is. Meggondolkodtató továbbá a szerepcsere: biztató kezdetek után (emlékezzünk csak Németh Antal, Gellért Endre és mások rendezéseire) lassan-lassan a vidéki színházak dolgává válik a Németh- [és Illyés?] drámák ügye. Úgy látszik: a Nemzeti Színház felépítése nemcsak épület kérdése.)

A *Sámson* olyan pillanatban keletkezik, amikor az író számára megfellebbezhetetlen adottságnak tűnik a világ antinómiás szerkezete, feloldhatatlanul ellentmondásosnak a sorshelyzet. A felismerésben személyes és történelmi élmények egyaránt halmozódnak. A belső energiák (a kinőtt haj motívumában) az életmű folytonosságát gerjesztik, Szárszó után viszont felrémlik a pálya kényszerű megszakadásának esélye (az alkotóerő a malom pincéjében a robot szűk terébe szorul). Megbomlik ember és szerep harmóniája: Sámson hősből a hatalom bűnbakjává és a gúny játékszerévé válik, valamiféle panem et circenses eszközévé, seregtelen vezérként, megvérzett önérzettel szenvedi múltját. Megcsalatásának, kijátszottságának oka, hogy sok a világnak: az emberi nagyság idegen elem az átlagemberi létben, filiszteusok és zsidók számára egyaránt elviselhetetlen, az emberi kisszerűség viszonyai közepette rendkívüli és félelmetes természeti jelenség, akár egy földrengés vagy a tűzhányó kitörése. Minőség és mennyiség e konfliktusát egészíti ki aztán a históriai tapasztalat: Németh László a második világháborúban megriad a gépesített erőszak diadalaitól, s nemcsak a humánum jövőjét érzi veszélyeztetettnek, de a közép-kelet-európai kisnépek sorsát is. A dráma eszmei—gondolati előzménye a *Nagyváradi beszéd:* a szörnyű malom nemcsak embert, de népet is őröl.

A veremnek, amelybe Sámson belehull — a konkréttól a szimbolikusig — sokféle jelentése van. Mindenekelőtt pszichológiai: a hősnek önnön természete is börtöne, világidegen alkata és magányba dermedt emberiszonya, el-elszabaduló vak indulata és vágyképek végletei közt csapongó szenvedélyessége. A nagyság emberfölötti aránya. Aztán mitológiai: a történet meghaladja önmagát, Sámson életében a szenvedés, elhagyottság és megváltás egymásra sorjázó stációin a Krisztus-sors, a passiójárás és az utolsó ítélet újszövetségi logikája is átdereng. És végül, de nem utolsósorban, történeti: a sámsoni létezés jelképe a közép-kelet-európai sorsállapotnak, a perifériára vetettségnek, a súlyos kötöttségek ellen érzékenyen tiltakozó kiválóság megbéklyózottságának és drámájának. A feladathiány tragikumot szül, a parlagon heverő képesség fantomokat, az élet külső determináltsága pedig kisebbrendűségi érzést és bizonytalanságot, az elszabaduló véletlenek félelmét, a „kizökkent idő" veszélytudatát.

Sámson börtöne rajta kívül van, de benne is. Így lesz alakja a „szent" és a „szörnyeteg" lehetőségei közt tántorgó hős. A távoli célok szentjeként heroikus önfegyelemmel rejti magá-

ba titkát s készül elő a feladatra: a népéhez való hazatérésre, az igazság értékrendjének visszaállítására. Ideák vezérlik, nem pedig a testébe visszahanyatló, ösztöneinek kiszolgáltatott intellektus démonai. Ám sorsa a szörnyeteget is szólongatja benne, az értelmet tagadó energiákat, s végül is önmagát elemésztő, ellobbanó lángként vész el a bosszú örömében.

Ma már nehéz megértenünk, miért definiálta az egykorú kritika a Németh-drámát lírai állapotrajzként. A *Sámson* is tele fojtó feszültséggel, a konfliktus robbanékonyságával. A főhősnek nemcsak sorsával kell megküzdenie, önmagával is. A „vad nyugalom" embere, aki a fájdalom elégiája és az indulat rapszódiája között hánykolódik. Tudja, hogy a bosszú a józanság veresége, értelmetlen és kivihetetlen, mert „ember mögött ember áll", mégis visszatarthatatlan folyamat benne. Az „óriás derű" mélyén „őrültség" és „belátás" párbaja. Jefte és Delila figurái — mint az okos alkalmazkodás és a vad érzékiség megtestesülései — tulajdonképp Sámson ellentétes elemekre szakadt benső énjének kivetülései. A katona a közösség érdekeinek megfelelő gondolkodást serkenti benne, a nő viszont a megsértett individuum önkiélését.

Az emberlátás Németh László-i sajátossága a *Sámson* dramaturgiáját is meghatározza. A darab megformálása — a vallomásosság és elidegenítés egyidejű gesztusával — a regények közül az *Iszony*ra emlékeztet. Az ábrázolás a rokonszenvnek és távolságtartásnak, vállalásnak és kritikának, beleélésnek és idegenkedésnek különös ötvözete. A parabola és a groteszk határesete. Az elemzés világos racionalizmusa a példázatot erősíti benne, a szimbólumok homálya pedig a torz ellentmondásosságot. A *Sámson*ban közel járunk a filozofikus tételességet abszurd eszközökkel megfogalmazó egzisztencialista (sartre-i és camus-i) drámaíráshoz: a sámsoni sors a lét abszurditását bizonyítja, a dikcióban elő-előtűnik a fekete humor, az élet eldologiasodottan a puszta vegetáció állapotába süllyed, az eszmék paradoxonokká relativizálódnak, a szabadság a választásetika kínálta egyetlen lehetőségre szűkül: a tragikus sors vállalására. A zárórész — játék és ünnep, látszat és valóság egymásba forduló dialektikájával — jól példázza e hasonlóságot. Ám a *Sámson* mégse silányul vérszegény parabolává, melyben a cselekmény csupán illusztráció, vagy szokványos antidrámává, ahol gondolat és forma csupán önmagának paródiája, jobb esetben iróniája. Megóvja e veszélytől hős és történet autonómiája, illetve a tragikumból kifejtett morális igazság egyértelműsége. A kompozíció a fokozódó indulat lineáris vonalát követi. Ritmus is, költői nyelv is ellentétekből építkezik. „Szittyadikció", nyers és buja bibliás tömörséggel és erővel, ősi magyar tagoló ritmus, a szabad szótagszámú szólamok „küklopszi tömbjeivel". Ugyanakkor a metaforás stílus érzékeny intellektualizmusa és a metrum értelmi szerveződése. Látomás és analízis.

Az előadás Németh drámáját a klasszicizmus és naturalizmus kompromisszumaként értelmezte. Egyensúlyt teremtett a gondolatiságot kiemelő stilizáció, valamint tér és idő realizmusa között. (E mértéktartó felfogást részint a költői szöveg hű tolmácsolásának szándéka, részint a magyar színpadokon kialakult hagyomány indokolja. Erény és fogyatékosság azonban egy tőről fakad.) A játékstílus nem igazodott eléggé a mítosz törvényeihez, bátrabban meríthetett volna a passió- és misztériumdráma eszközeiből. Túl közvetlen megfelelést állapított meg személyes sors és gondolati absztrakciók között, háttérbe szorult az archetípus történeti jelentése, a magyar és kelet-európai sorsproblémák jelzése. Úgy tűnik, a rendező *Rencz Antal* erősebb hangsúlyokat rakott a parabolára, mint a groteszkre, pedig a színpadon kevesebb logika és több diszharmónia jobban megfelelt volna az írói elképzeléseknek. (Színházi babona ugyanis, hogy Németh László darabjait nem szabad „modernül" játszani, lírai vallomásosságot és elidegenítő technikát egymással szembefordítani.) Ezért hatott oly felüdítő „szabálytalanságként" a szerkezet aránybomlása: rövid expozíció után a második és harmadik felvonás összevonása. Zavaró volt viszont dialógus és játék időnkénti összehangolatlansága: az első rész mintha kissé monotonra sikeredett volna, a másodikban pedig — például a parázna asszony jelenetében — a sokkoló látvány elvonta a figyelmet a vele szimultán hangzó szövegről. Így aztán az előadás — leszámítva a Dágon-ünnep kitűnően felépített dinamikus záróképét — többnyire alatta maradt a drámai lehetőségeknek.

A *Sámson* műfaját tekintve drámai monódia: a jó előadás nélkülözhetetlen föltétele tehát a címszereplő megfelelő kiválasztása. Nos, e tekintetben nem panaszkodhatunk, *Nagy Attila* alakítása valóban kiemelkedő. Mindenekelőtt szövegmondásával: átélés, értelmezés és megformálás igényes biztonságával és — ami a mai magyar színpadon oly ritkán tapasztalható — jól érthető, kulturált, tiszta beszédével. Aztán mértéktartó, az ábrázolt figura méltóságát hangsúlyozó játékával. Amivel tán adósunk marad, az — a lávaömlés lélektani előkészítéseként — a csöndes rezignáltság és a visszafojtott szenvedély különös vibrálása, a sámsoni fáradtság, keserűség és önfegyelem mélyén a démonian vad, kiszámíthatatlan irracionalizmus érzékeltetése. Az egyhősű kompozíció persze nem ad fölmentést a mellék- és epizódszerepekben: itt is megkívántatik az átlagon felüli művészi kvalitás és lelkesedés. E vonatkozásban több a kritikai megjegyzésünk: az együttes egy része (például *Kalapos László* molnárja) dikció dolgában alatta marad a költői szöveg követelményének. Delila szerepében *Felkai Eszter* kacérság és megriadás széles skáláján játszik, de alakításából hiányzik a strindbergi szín. *Barbinek Péter* Jefteként meggyőző, ám a kelleténél harsányabb, *Tomanek Gábor* férfias Thimneusként egy idő múlva elbátortalanodik. *Gálfy László* királya inkább vígjátékba illő, komédiázását nem érezzük eléggé veszélyesnek. Az epizódszereplők közül *Dénes Piroska* vénasszonya emelhető ki. A színpadkép invenciózus, a díszlet telitalálat, de a zenei aláfestés keletiesen lágy.

A Németh-darabot a békéscsabai társulat előzmény nélkül vitte színre. (A Szokolai-féle opera mégiscsak más műfaj.) Vállalkozásuk merészsége legyen dicséretük és mentségük.

GREZSA FERENC

KOTSIS NAGY MARGIT RAJZA

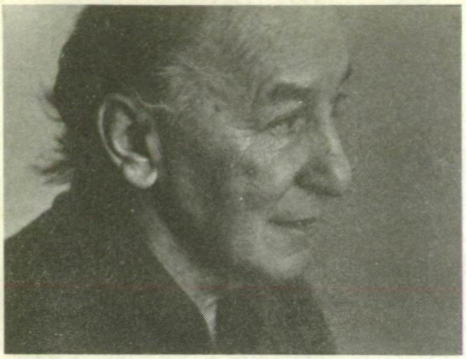

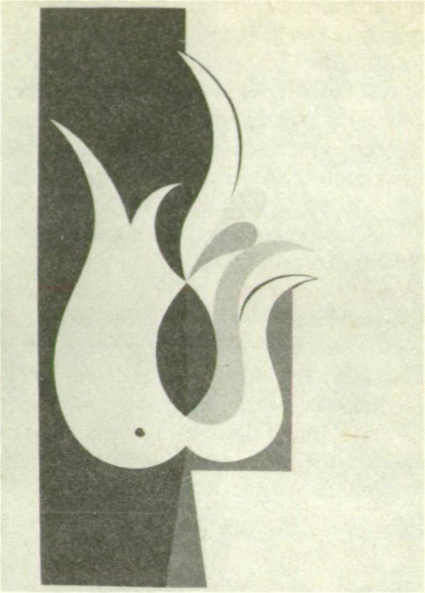

KORNISS DEZSŐ

MŰTERMÉBEN

„A festészet is egy nyelv, melyet érteni kell"

Hetvenöt év előtt született Korniss Dezső. Korniss, a „magányos", a „különc", a „szókimondó" festő. Ne kicsinyeskedjünk: a *nagy* festő, ki új formanyelvet kutatva, rengeteget tett a modern magyar piktúráért. Hegyi Loránd, az életmű legjobb ismerője írja a Fülep Lajos által is megcsodált sorozatról (és természetesen Kornissról): „Mindazt, amit valaha látott, hallott vagy hallani vélt, érintett és megízlelt vagy megízlelni vélt, mindaz, amit valaha álmodott és kívánt, kimondott és nem teljesült, vagy ki sem mondott, oly mélyen élt legbensőbb bensőjében, most mind megjelenik, alakot ölt, létezővé válik az *Illuminációk* tenyérnyi lapjain." Kétségkívül, a teremtő erő — nevezhetjük varázslatnak, ihletnek, esztétikumot létrehozó megnyilvánulásnak — fontos dolog, de talán ennyire lényeges, ha nem lényegesebb, a művek mögül fölsejlő ethosz, mely tartást ad az embernek, a művésznek, és segítette elviselni az elhallgatás és mellőzés keserű éveit.

Nagy László sorainál kell-e megtisztelőbb főhajtás: „Egy nagy és tiszta életmű kötelez méltó és tiszta szóra." Ugyanebben a bevezetőben olvasható: „Kötelező megjegyeznem, hogy e képek alkotója a legnagyobb árváink egyike, aki élete hosszán szenvedte értékeinek mellőzését, eltakarását, majdhogynem elsikkasztását. Aki a szellemi ínség idején fejszével bánik, vagy

---

További alkotó erőt kívánva köszöntjük a 75 éves Korniss Dezsőt! *(A szerk.)*

babaarcokat pingál a játékgyárban. Mert hű akar maradni ifjúkori vállalásához, az ideához, hogy a bartóki párhuzamot megteremtse a festészetben. Pénztelen, de szenvedélyes expedíciói a valóság szerkezetéért, a folklór alapformáiért, küzdelmei a mindenséget jelentő jelekért — mindezek nem a buboréksorsú divatból erednek, de a megismerés, az építkezés, az újrateremtés indulatából."

Kornissnak most a Himfy utcában, egy Bauhaus ház harmadik emeletén van a lakása. Pár évvel ezelőtt költöztek ide. A szobák tágasak, világosak, a legnagyobb kiállítóhelyiségnek is beillik. A padlón képek, munkában levő szitanyomatok és montázsok. A falon — furcsa egy „kiállítóhelyiség" — semmi. A nagy fehér falfelület szinte világít.

Egy heverő, egy asztal, pár ülőalkalmatosság.

Itt aztán nem uralkodnak el a tárgyak. Minden puritán, akár egy cellában; a lakó ugyancsak megszállott ember: a munkájának él. Kezdem megszokni a tágasságot s a célszerű mozgást, melyet házigazdám bútortól (vagyis a csergével letakart heverőtől) az asztalig, a csupa üveg ajtóktól a szokatlanul széles, téglalap alakú ablakokig végez. Ki-kipillant az ablakon. Néha valaki, csak úgy találomra, csönget is. Közben szállítómunkás érkezik egy matt, kőrisfa asztallal. Az új bútordarabot odahúzzuk a heverő mellé, ráteszem a magnetofont. Mielőtt bekapcsolnám, észreveszem a másik, kis állványszerű „asztalt" is. Rajta csokoládé ezüstpapírban. Aki tört belőle, gondosan tört, módjával, hogy későbbre is maradjon. Csak épp megízesíteni a szájat, az öregnek már ez is elég.

Olvastam valahol, Bartók száraz kenyérdarabkákat gyűjtött maga köré, és ha megéhezett, azokat szopogatta. Korniss is hasonló, aszkéta hajlamú ember. Ha tehetné, a szóval is takarékoskodnék.

— *Nem zavar, hogy egyik-másik barátod Titusznak szólít? Honnan e név?*

— Az első feleségemnek nem tetszett a Dezső — valamenyik rokonát hívták így, akit utált —, s ahogyan kereséskor szokott történni, ráböktek a Bibliában az első névre, s éppen „ez jött ki": Titus. Így mindhárom nevem latin: a Korniss az *unicornis*ból kopott le, szóval egyszarvú ló, a Dezső a Desideriusból eredt.

— *Egy asszony incselkedése hozta a névváltozást?*

— Igen. Egy bizonyos baráti körön belül így hívnak. Régebben természetesen másként szólítottak, volt például egy bátyám, aki kiskoromban Döncinek nevezett. Aztán később Kornisskának is mondtak.

— *Gyermekkorod, tudjuk, nagyrészt Erdélyhez kötődik. Milyen játékokra emlékszel, kivel, illetve mivel szoktatok játszani?*

— Rengeteget játszottunk, a szomszédban lakó parasztgyerekekkel bebarangoltunk erdőt-mezőt. Legfőbb játékunk, ha egyáltalán ez játéknak mondható, a horgászás volt.

— *Egyedül horgásztál?*

— Egyedül is, meg egy-két román gyerekkel, például a fűszeres lányával.

— *Ebben a látszólag céltalan barangolásban már volt valami természetszeretet...*

— Hát persze, a nagyapám kertjén folyt keresztül a patak, s a mélyiben volt egy mélyedés, benne pisztrángok. Szabad szemmel is jól láttuk őket. De a legizgalmasabb pillanat az, amikor vadállattal találkozik az ember. Nem kellett messzire mennünk, hiszen a patakon gyakran rókák ugráltak keresztül. Később a hegyekbe is fölmerészkedtünk, a nagyanyám háza mögött kezdődött tulajdonképpen a Bihari havas. Mikor egy bárány vagy juh eltörte a lábát, nagybátyáim talicskával lehozták a sérült állatot, és a visszautat — beleültettek a talicskába — mindig együtt tettük meg. Nem tudom hány éves lehettem, hiszen minden nyarat ott töltöttem, mikor egész közelről medvét is láttam.

— *Hol történt mindez?*

— A „falumban", Budureasan, magyarul Budurászán. Budurásza Bihar vármegyei kis-

község, nem messze Belényestől, a belényesi járásban. Ahogy mondtam már, a falu a Bihari havasok aljában húzódott meg. Nagyapám itt volt főerdész, ő csinálta fönn a havasokban az akkor híres fürdőhelyet, Biharfüredet. Sajnos, hamar meghalt. Mostohanagyapámnak, aki jegyző volt, hét falu tartozott a körzetébe.

— *Nagyapádat is Kornissnak hívták?*

— Az apai nagyapámat. Anyám Váncsa volt, családja régi, állítólag a XII. századig lehet visszavezetni. Az ősök között, úgy hallottam, szerepel egy híres bíboros is, aki olyasféle rendeletet hozott, hogy nem csak a főurakból lehetnek főpapok. Demokratikus ember volt, nagy koponya. Mindezt egy „középkoros" mondta, el kell hinnem. Ha egyiket sem nevezhetem közvetlenül rokonnak, de a família valahol innen ered...

— *A család élete...*

— A Korniss nagyapám molnár volt, Oláhláposon — saját tulajdonában — három malmot is tartott. Azon erdélyi nemesek vagy kisnemesek közé tartozott, akik mindennel kereskedtek. Volt liszt-nagykereskedése és valami kicsi aranybányája is. A gyermekek közt apám volt a legkisebb. Mikor az öreg meghalt, ahogy lenni szokott, a többiek maguknak kaparintottak meg mindent. Az apámnak, ő volt a legkisebb, a *vakarcs*, nem maradt semmi. Az öregasszony, apám anyja is tehetetlen volt; nem szólhatott bele az ügyekbe, hiszen őt *tartották*. Apám gyorsan elkerült a háztól Nagybányára, ott egy plébános nevelte. Persze a többiek, a nagyobb testvérek, igen jó módban éltek.

— *Milyennek láttad apádat?*

— Mindig nagyon-nagyon vidámnak. Az isten egészen más természettel áldotta meg, mint engem. Ő sohasem szomorkodott. Barnásfekete volt, kicsi, szívós. Nyolcvannégy évet élt.

— *És édesanyád?...*

— Neki hamar rossz sors jutott; meghalt az apja, az anyja férjhez ment, a mostoha nem szívelhette a két árván maradt lányt. Az egyik elment Nagyváradra, ott postatiszt lett belőle. Az anyámat nem taníttatták, amit tanult, azt a saját erejéből tanulta. Később anyám is Nagyváradra került, nem is akárhová: gazdag mesterember nagybátyja — a Szilágyi családból kikerült tímárok mind híresek — vette magához. A virilista nagybácsi háza abban az időben valamiféle központi hely volt, sokan jöttek itt össze: református és katolikus papok, városi előkelőségek. Anyám harmincezer aranykoronát kapott hozományként, de a pénzt apám elég hamar elverte. Mindig gyorsan akart meggazdagodni, de sohasem sikerült, pedig sok mindent próbált, sok mindennel próbálkozott.

— *A vállalkozás többnyire kockázattal jár...*

— Ebbe bukott bele. Eredeti, tanult szakmája: posztókereskedő. A Hadik-szobor közelében laktunk — láthatod, nekem hetven év kellett ahhoz, hogy ismét visszakerüljek Budára —, apámnak az Úri utcában volt csemegekereskedése. Nem sokáig. Hamar eladósodott, mert abban az időben hitelbe kellett adni az árut. A földbirtokosok és hivatalnokok ezt megkövetelték.

— *Posztókereskedői képzettséggel csemegekereskedő?*

— Igen. De nem ez volt a baj, hanem az, hogy akiknek fizetniük kellett volna, azok nem fizettek. A váltók lejártak — gondolj csak a kapitalizmus legelejére —, és a becsületes, *hülye* erdélyiek tönkrementek. Azt gondolták, hogy itt is úgy — adott szóra!, becsületszóra — megy a kereskedés, mint otthon. Kiderült: nem. Később apám a mérlegkészítést tanult unokaöccsével szövetkezett, egy tanszerműhelyt hoztak létre. Úgy hírlik, talán ez volt a Schuller őse. Mindegy, ez végképp elvitt mindent.

— *Nem értettek a tanszergyártáshoz, vagy a közönség nem vette a tanszereket?*

— Ekkor is váltóra kellett fölvenni a pénzt, s mert nem ment gyorsan az üzlet, a váltók le-

jártak és nem volt, aki jót álljon értük. Ketten két irányba: az unokaöccs hazament a falujába, apám pedig elkezdett címeket írni — borítékra. Nagyon szép írása volt. Akkoriban költöztünk a Százados úti lakótelepre.

— *Mikor?*

— 1910 körül. Talán inkább 11-ben.

— *Így emlékszel, hiszen akkor csupán hároméves voltál?*

— Igen. Szoba-konyhás lakásban laktunk, a WC kint. Az MTK-pálya mögött, a gumigyár körül akkor még préri volt. A lakásnak mindnyájan örültünk, igen, végre egy lakás! Nem kellett többet ágyrajárni.

— *Előtte az egész család ágyra járt?*

— Az egész család. Persze csak azután, hogy reggel nyolctól este nyolcig, télben, fagyban, kint császkáltunk az utcán. Apám valahol borítékokat címezett — minden vállalkozásába belebukott, s így került a kegyelemkenyér —, anyám pedig a két kicsiny gyermekkel rótta a reménytelen utcákat. Engem a karján vitt, bátyámat kézen fogva vezette. Valójában étlenszomjan „sétáltunk". Az lett a vége, hogy a bátyám diftériát kapott — tőlem! — és meghalt, én pedig megmaradtam. Nemsokára, sajnos, már testvérem nélkül, az említett lakótelepre költöztünk.

— *Szereted-e a nőket, életedben segítettek-e valamit a nők?*

— Sajnos, nem.

— *Miért sajnos?*

— Volt és van elég bajom velük.

— *De segítettek-e valamiben?*

— A nők sohasem segítettek, mindig én segítettem őket, én húztam ki őket az *izéből*...

— *A csávából?*...

— Vannak szerencsés emberek, akiknek a nők tudnak segíteni. Én nem ilyen vagyok. Különben is: kétféle nő van — ez inkább az idősebb nőkre vonatkozik: az egyikből jóságos anyóka lesz vagy anya, a másikból pedig egy rettenetes boszorkány. Én csupa ilyen boszorkánnyal találkoztam...

— *Fiatal korodban hűséges voltál vagy kicsapongó?*

— Nézd, én sokszor megnősültem, sokszor elváltam, úgy gondolom, mégis hűséges voltam. Általában a nők azt szokták mondani rólam, hogy én vagyok a legjobb férj... kissé ez furcsa...

— *A művész hűsége ez?*

— Hűséges vagyok, de a kapcsolat csak bizonyos ideig tart.

— *A feleségeid beleszólhattak a munkáidba?*

— Beleszólásuk sohasem volt. Nem is engedtem.

— *Véleményezési joguk?*

— Az sem. A művészet egy teljesen különálló dolog, abba sohasem engedtem beleszólni. Senkinek. Ezért, gondolom, sokan haragudtak rám, vagy éppen haragszanak. Másküllönben én teljesen szabadjára engedtem vagy engedem a nőket, csinálhatnak, amit akarnak — természetesen egy bizonyos fokig. Szabadságot adok, nem kell beszámolni; megette a fene azt a nőt, akit állandóan be kell számoltatni arról, hol volt, mit csinált.

— *Közösségi ember vagy? Tudom, a művész a legnagyobb magányos. De te már korán, amikor hazajöttél Hollandiából, bekapcsolódtál Kassák mozgalmába...*

— Lényegében közösségi ember vagyok, szeretek is, tudok is másokkal dolgozni. De nem úgy, hogy minduntalan beleszólunk egymás munkáiba. Én is megmondom a véleményemet, más is megmondhatja, mit gondol.

— *Ezért szerettek tanítványaid az Iparművészeti Főiskolán?*

— Nem kellett mindenkinek egy kis Kornissnak lenni. Aki ilyen volt, azt nagyon utáltam és elküldtem a fenébe. Az volt nekik a legszimpatikusabb, hogy hagytam őket önállóan kibontakozni. Ezt onnan tudom, hogy egyszer feleségem meghallotta, hogy a volt növendékeim mit beszélnek a hátam mögött: vissza kellene hozni a főiskolára! Ugyanis onnan 1948 elején kirúgtak. Én most is dolgozom, és a legkülönbözőbb, tőlem látszólag távol álló emberekkel is tudok dolgozni. Tandori elkezdett rajzolni, s mikor 80-ban kiállított Hatvanban, megkért, hogy a katalógusába írjak pár sort. Azt mondtam neki, olyat csinál, ami izgalmas. Minden volt itt már az égvilágon, a koncepttől kezdve... de én a rajzaiban látok valamit, és kapcsolódik azzal, amit úgy lehetne hívni: *új érzékenység.* Le is írtam: a koncepton túli művészet nagyon nyitott, nagyon szabad valami, s lehet, hogy úgy fogjuk nevezni: új szenzibilitás.

— *1981 végén evvel az elnevezéssel volt kiállításotok a Fészek Galériában.*

— Összeverődött egy legeslegfiatalabb társaság — van köztük grafikus, kerámikus, festő — és megkértek, hogy vegyek részt tárlatukon. Örömmel mondtam igent. Mint minden csoport, ez is heterogén, különbözők a kísérleteik, különbözők a tehetségek, hogy milyenek, még én sem tudom. De *vannak.* Ilyen hangokat is hallottam: a Korniss miért állít ki a fiatalokkal? Mások meg a fiatalokat szidták: miért állítanak ki egy ilyen vén hülyével.

— *Korábban a Rezeda utcai tárlaton is együtt szerepeltél fiatalokkal.*

— Egyiküket segítettem is, aki később megtagadott. Valamelyik füzetben azt olvastam, hogy X. — nevezzük így — most már nem az én tanítványom.

— *Az Európai Iskola egynemű közösség volt-e?*

— Az se volt egynemű. Itt, Magyarországon az a vicc, hogy nem is lehet egynemű dolgokat csinálni. Ahány ember, annyi módszer.

— *Körner Éva a rólad írt, több mint tíz évvel ezelőtt megjelent kismonográfiában idéz egy Vajda Lajos-levelet: „...Adva van két ember: Korniss és Vajda, született 1908-ban Nagy-Magyarországon. Korniss görög katolikus székely, Vajda zsidó származású magyar, szerb hatásoktól befolyásolva. Korniss született Székelyföldön, Vajda Göcsejben (Zala megye néprajzilag érdekes vidéke). Etnológusok a két vidék (Göcsej és a székelyek) között egységes vonásokat vélnek felfedezni. Én a nyugati származású, kulturálisan Oroszország és Szerbia felé tendálok (tehát Kelet felé). Korniss viszont, a keleti származású, Franciaország és Hollandia felé (ahol gyermekkorában élt egy ideig). Mindebből világosan látszik, hogy egy sajátosan középkelet-európai új művészetet alakítsunk ki a két nagy európai kultúrcentrum (francia és orosz) behatásain keresztül."*

— Vajda a levelet feleségéhez vagy menyasszonyához írta — Pozsonyba.

— *Manifesztum jellegű sorok, sarkalatos pontja: mindenképp a népművészetből kell kiindulni. És egy furcsaság, görög katolikus székelyként szerepelsz benne... lehetséges ez?*

— Nézd, az biztos, hogy a Vancsák — székelyek. Anyám görög katolikusnak van bejegyezve, de később kiderült, hogy valójában katolikus. Kis korában megbetegedett és hamar meg kellett keresztelni — akkor ez volt a szokás, nehogy a gyerek kereszteletlenül haljon meg —, s az ottani, falubeli görög katolikus pópa keresztelte meg. Így is lett beírva az egyház könyvébe.

— *Apád katolikus székely?*

— Katolikus székely, pap nevelte.

— *A „görög katolikus" megnevezés csupán tévedés?*

— Elírás. Nézd, itt annyi minden van a Kornissok körül; ugyanaz a család, de az egyik egy *s*-sel írta a nevét, a másik kettővel, az egyik família gróf volt, a másik nemes, a harmadik szabadjobbágy. No most, hogy melyik használt két *s*-set nem tudom, az iratok állítólag Ko-

lozsváron vannak a levéltárban, de nem lehet hozzájuk jutni. Már Solymár István is kutatott utánuk.

— *A göcseji születésű, szerbekkel szimpatizáló Vajda Lajos milyen közös vonást látott a „görög katolikus" székelyekben?*

— Nem látott semmit, pláne az elején nem, akkor még minden elég zavaros volt.

— *A Valóságban megjelent interjúban említetted: sokan Vajda Lajos elsőségét hirdetik: „valamiféle hamis mítoszt akarnak teremteni Vajda körül", miszerint ő lett volna az első képzőművész, aki a népművészetből indult ki.*

— Többeknek az a vesszőparipája, hogy Magyarországon csak Kassák, Vajda és Derkovits csinált komoly művészetet, a többi az semmi.

— *Szántó Piroska visszaemlékezéséből tudjuk, hogy te Vajdát grafikusként értékeled. Tőled is szeretném hallani: grafikus volt vagy festő.*

— Grafikus. Grafikus gondolkodású.

— *Képein föllelhetők a népművészet motívumai, vagy ez csak meghirdetett program volt, ami — Vajda, sajnos, elég keveset élt — nem valósulhatott meg?*

— Vajdának megmaradtak azok a rajzai, melyeket a szentendrei és szigetmonostori házmotívumokra készített, az én gyűjteményem pedig elveszett a háborúban...

— *Egy-két régi képet azonban láthattunk a Bartók-kiállításodon.*

— Egy-két régi dolog megmaradt. A képeim nem is a háborúban, hanem a háború után vesztek el.

— *Hogyan?*

— Ellopták őket.

— *Honnan?*

— Pesterzsébeten a tüdőgondozó gondnokának a padlásáról.

— *Nem lehet, hogy valahol őrzi valaki ezeket az „elveszett" képeket?*

— Lehet, de az hallgat. Ahová tettem, tettük a képeket, onnan szőrén-szálán eltűntek.

— *Mennyi képed volt?*

— Egész kis koromtól kezdve — úgy tizennégy éves lehettem — már komolyan dolgoztam: rajzoltam, festettem. Egészen nagy méretű képeket is, mind eltűnt.

— *Tehető a számuk százra?*

— Nem, százra nem. Talán ötvenre.

— *Amit érdemes lett volna megőrizni?*

— Amit érdemes lett volna megőrizni. Éppen azért hagytam különböző helyeken a képeimet, hogy ne mind vesszen el. Az a vicces, hogy épp Pesterzsébeten, ahová a legtöbbet tettem, tűnt el a kollekció.

— *Hogyan került oda?*

— Ismertem a gondnoknőt, ő is festett. Aránylag új, teljesen különálló, szép, modern házban lakott. Több festő is e ház padlására „dugta el" képeit, azzal, hogy onnan nem fogják ellopni. Kezdetben nem is történt semmi. A háborúban a falépcsőt eltüzelték, a ház megmaradt, s mivel akkoriban szállítóeszköz — se kocsi, se semmi — nem volt, az ember nem tudott ötven képet elhozni a hátán Pesterzsébetről. Egyszer kötélen fölmásztunk a padlásra, és láttuk, a képek megvannak, hála isten, akkor semmi baj. Mire legközelebb mentünk, a képek már nem voltak sehol. A nő és a fiúja is meghalt, s ez eléggé zűrössé tette a dolgot. Elveszett nekem az egész szentendrei és az egész fiatalkori korszakom. Van azért egy-két kép, melyekről K. azt mondja, „Korniss ezt nem akkor festette". Itt az a bizonyos, 1928-as keltezésű, korai konstruktivista kép, szitanyomatát láthatod a másik szobában.

— *Mi a címe?*

— Semmi. Nincs címe, csak egyszerűen: konstrukció. Az a három négyzet. Húszéves voltam, amikor festettem. Miért ne hathatott volna rám a konstruktivizmus?!

— *Miért nem hisz a művészettörténész az alkotónak?*

— Mert gyűlöl, mert nem csináltam ezt... nem csináltam azt..., nem hívtam meg, hogy nyissa meg a kiállításomat...

— *Ez nem művészettörténeti kategória.*

— Mindegy, de ezt nem mondhatom meg neki, vagy ha igen, nem hiszi el a világ. Személyes indulatok vannak itt mindenütt...

— *És ez rendezi át az életművet?*

— Hát persze. És még több ehhez hasonló „furcsaságot" is tudnék mondani.

— *Jóllehet ott voltál a Nyugat-esteken, egyetlen úgynevezett nagyságot sem kerestél meg. Ez magányosságodra utal, vagy jobban érdekel a mű, mint a személy, aki létrehozta?*

— Ha akarom, mindenkivel találkozhattam volna. (Később találkoztam is.) Engem elsősorban a művek érdekeltek, meg rengeteg dolgom volt — pénzt kellett keresni —, és nem volt arra elég erőm, hogy ide menjek, oda menjek. Nem akartam szétszórni magamat, bár minden érdekelt. Jobban tudtam tájékozódni úgy, ha az embert a művein keresztül ismertem meg. Később aztán nagyon jó barátságba kerültem Füst Milánnal, ismertem Németh Lászlót...

— *Milyen ember volt Németh, beszélgettetek is?*

— Sokat beszégettem vele. Még cikket is írt egyik beszélgetésünkről, hirtelen nem tudom megmondani, hogy melyik az a cikk. És ismertem Fülep Lajost, aki tényleg atyaúristen volt...

— *Hol találkoztál vele?*

— Itt Pesten; fönt volt valakinél, és egy fantasztikus előadást tartott a görög mitológiáról. Csodálatos előadás volt. 1945-ben találkoztam vele másodszor, ugyanezen a helyen, s mivel akkor csináltam az *Illuminációk* sorozatot, átadtam neki egyet. Fülep bekerült az egyetemre, s egyik előadásában azt mondta az *Illuminációk*ról, hogy készítőjük Közép-Európa legjobb koloristája.

— *Németh Lajos is emlékszik erre...*

— Németh Lajos, Kovács Péter, szóval az akkori növendékek emlékeznek arra, hogy rólam beszélt. Ez olyan nagy dolog volt, hogy innen kezdtek engem ismerni. Mondhatom, hogy Fülep Lajos vezetett be a nyilvánosságba.

— *Zavar, ha valakivel (Pollock, Miro) összehasonlítanak? Fontos, hogy ki kitől tanult, milyen motívumok közösek? Egymástól távoli világok is összetalálkozhatnak anélkül, hogy egymásról tudnának.*

— Igen. Csak arról van szó, ha Mirot vagy Pollockot említik velem kapcsolatban, mindig pejoratív értelemben említik.

— *Kik említik?*

— Mindenki. Bárki Magyarországon. Mert mi senki kis vacak utánzók vagyunk. Be tudom bizonyítani — és be is bizonyítottam —, hogy ez nem így van, éppen fordítva van.

— *A Kassák Lajos könyvében megjelent reprodukció alapján?*

— A reprodukciót, illetve a *Képzőművészetünk Nagybányától napjainkig* című könyvet, melyben megjelent, egy angol ellopta. Itt járt nálam, beszélgettünk, amíg én kimentem a konyhába, a könyvnek lába kélt. A kép — jól látható — 1944-re van datálva, a könyv 1947-ben jelent meg. Pollock ugyanezt a motívumot — hasonlóan, de más léptékben — kilenc évvel később festette meg. Nem arról van szó, hogy ki kire hat, baj ez vagy nem baj. Nem baj, természetes. Sőt, én nagyon büszke és boldog vagyok, ha azt mondják hatottam valakire, vagy ő hatott rám. Emberek vagyunk. De mikor azt mondják, hogy ez *innen lopta* — mert ez van

mögötte —, akkor kérem szépen az ilyennek a pofáját az ember beleverné a földbe. Bizonyos párhuzamok vannak, történetileg is, helyzetileg is... a spanyolok meg a mi helyzetünk annyira rokon, kezdve a Habsburgokon, a zsidókon át a feudalizmusig... szinte minden egybevág. A lényeget azonban nem veszik észre, igen, van külsődleges hasonlatosság Miro és köztem, csak Miro sokkal egyoldalúbb, ő ma is ugyanazt csinálja, mint negyven évvel ezelőtt.

— *Említetted is, nem volt annyi korszaka, váltása, mint neked.*

— Én csak azt mondtam, hogy egyoldalúbb. A másik pedig, melyet Miron és rajtam kívül senki nem csinált: a vörös és fekete ellentéte. Ennyi fekete-vöröset senki nem használt. Ez

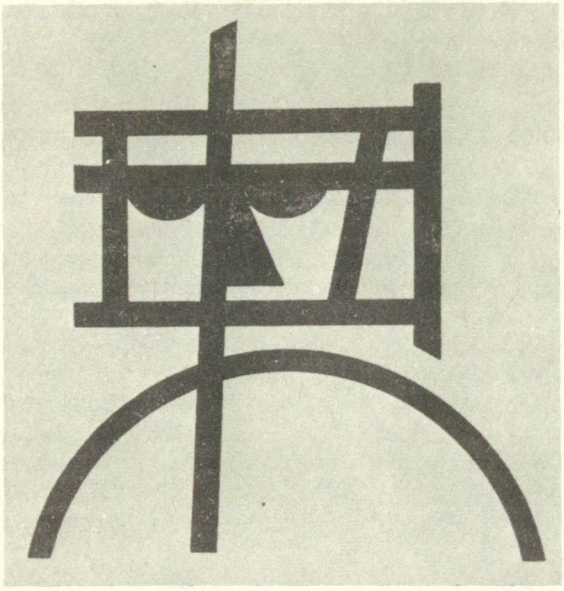

TUSRAJZ, 1945

valahol a keleti gyökérből ered, az itteni népművészetben is megtalálható. És leginkább az igazi, egészen korai szűrnél — szerintem ez a legmagyarabb ruha valójában — nagyon éles a két szín ellentéte. Ebben rokonok vagyunk. De a komponálásmódban nem! Miro teljesen szabad, szerkezet nélküli, kötetlen kompozíciókat hozott létre, mely lebegő-libegő mozgásra emlékeztet, nálam viszont mindig kimutatható a tektonikus, szigorú felépítettség. Ha ez nem különbség, akkor...

— *Többek szerint (Kállai Ernő, Kassák Lajos) képeid kapcsolatba hozhatók a zenével, de mint tudjuk, ez sok festőről elmondható. Még azokról is, akik botfülűek, és sohasem hallgattak zenét. Fontosnak tartod, hogy — hacsak nem olyan tisztelgő művekről van szó, mint a Tücsöklakodalom — hang és szín „megegyezzék"?*

— Zene és képzőművészet között ilyen közvetlen kapcsolat nincs. Nem létezik. Hangot képpé sohasem lehet áttenni vagy lemásolni. Létezik bizonyos érzés, amit az ember így vagy úgy megpróbál — például nálam a fekete-vörös ellentéte dominál: ez archaizmus, megtalálható a régi erdélyi népművészetben —, de Bartók és Kodály, egyszóval a zene — *más*. Élményt adhat, inspirálhat, de a képzőművésznek saját forma- és színvilágában kell gondolkodnia.

— *Jugoszláviában, ha jól tudom, Király Ernő vezetésével — aki mellesleg kitűnő zeneszerző — azt vizsgálták egy kísérletben, hogy bizonyos zenei hangok milyen formavilágot hívnak elő.*

— Ilyen kísérletet lehet végezni, de semmi értelme. A képzőművészet és a zene csak annyiban közös, hogy egyik sem fogalmazható meg verbálisan. Minden művészet a saját nyelvén beszél. A képzőművész nem szavakkal fejezi ki magát; sokkal fontosabb, „ősibb" dologgal: a képpel. Előbb tudtunk rajzolni, mint beszélni. Én például tökéletesen érzem a színt, a vonalat, a kompozíciót, de ha beszélnem kell róla, már keresgélek: hogyan is közelíthetném meg szavakban a megközelíthetetlent.

— *Bartók mellett kit kedvelsz még a zeneszerzők közül?*

— Kodály Zoltánt. Én mindkét zenét egyformán kedveltem, mindkettőjükre figyeltem. Kodálynak elsősorban az a legnagyobb érdeme, hogy — miként maga is mondta — megtanította énekelni a nemzetet. Ez zenepedagógiai tett. Olyasvalamit teremtett, amit más nem csinált a világon, metodikáját számtalan ország átvette.

— *És a zenepedagógián kívül?...*

— Bevallom, nem nagyon ismerem. Olyan rég hallottam Kodály-zenét, alig játszanak. Különösen igazi, jó Kodályt nagyon ritkán lehet hallani, pláne jó előadásban.

— *Elképzelhető, hogy a közeljövőben megihlet Kodály valamelyik műve? Hiszen életműveteken közös a népművészet iránti vonzódás. És nem kevésbé a magyarságjelképek...*

— Ezzel is közösséget vállalok: a magyarsággal és a nemzettel. Különben erről már elég sokat beszéltem. Hogy a közeljövőben mit fogok csinálni, még nem tudom, de előre nem is lehet megmondani. De én úgy sohasem is foglalkoztam a népművészettel, ahogy azt próbálják rám varrni. Sokkal komplexebb és bonyolultabb ez. Nem tagadom, sokszor indultam ki a népművészetből, és fölhasználtam a motívumait is, de nem lehet azt mondani, hogy csak onnan merítettem. Ezt kellene egyszer tisztázni és kibogozni, hogy *nem csak* a népművészetről van szó. Mert az élet is olyan, nem kizárólagos: ez is van, meg az is van benne.

— *Milyen a magyar művészet, a nemzeti festészet, illetve milyennek kéne lennie? Hadd emlékeztessek arra, amit Németh Lajos írt rólad, vagyis motívumaidról, művészetedről: „Aki legszebben beszél magyarul."*

— Fából vaskarika. Az utóbbi tíz-tizenöt évben kezdtem újból foglalkozni a nemzetivel, emlékezz a *Zászlók*ra...

— *Egyik leghíresebb képed a Pásztorok, Nagy László és Kormos István is megverselte. Keserű Katalin írja: „A Pásztorok mindannak sűrítése, ami a címmel kapcsolatba hozható etnikai sajátosság: a puszta, a szűr, a szűrszabás geometrikus rendje, a szűrhímzések színvilága, a motívumok rendje, belső variálhatósága, a pásztorélettel demonstrálható szabadság-eszme, a pásztorfaragások mulató-jelenetei azonos ritmus szerint (táncritmus) szerveződnek képpé." Hogyan született a kép, sokat kísérleteztél? Mondj pár szót a variációkról is!*

— Tulajdonképpen olyan műből született a *Pásztorok*, melyet nem is állítottam ki. A szűrt nézegetve egy fantasztikus motívumot találtam, ami valamilyen módon utal a szexre, vagyis a teljes szabadság egyik lényeges eleme. Így került egymás mellé a két figura, össze akartam kapcsolni két szűrmotívumot. Aztán a végén kettévágtam a képet, valahogyan nem sikerült megfognom, amit akartam. Talán túl magyarázó lett volna... Ezt 67-ben csináltam.

— *Az első variációt?*

— Igen. Aztán 68-ban, 69-ben másvalamit — megvan az a kép is —, egy direktebb szexképet, és annak a másik fele lett a *Pásztorok*. Így született, ilyen egészen furcsa és fantasztikus módon. Nem véletlenül említettem a szexet, hiszen a szűrrel kapcsolatban van egy elméletem. A szűr körülbelül a XVII. század óta létezik, és csak a régi Magyarországon létezett. A szomszéd népeknél használatos szűrök mind magyar hatásra készültek. Legalábbis a források, a Győrffy-féle kutatások ezt mondják. A Bach-korszakban ha elkaptak egy kanászt vagy juhászt, szűrjéről levakarták bicskával a motívumokat. A díszes szűrök megszerzése gyilkosságra is ösztönözte a pásztorkodó népeket. Nem is ez érdekes, sokkal inkább az, hogy miért ragaszkodtak olyan rendkívüli módon az úgynevezett pásztorozó népek ehhez a viselethez.

Ebben tartották mindenüket, a pipájukat, dohányukat, tűzszerszámukat és a pénzüket. Kifordítva esőben esernyőjük volt, hidegben takarójuk. Szóval mindenes volt, szép időben pedig gyönyörű, virágos viselet. S azoknál az embereknél, akik hosszú ideig távol éltek családjuktól, a szűr valamilyen módon a nőt, a nőiességet is képviselte.

— *A szűr mint idea helyettesítette volna a nőt?*

— Mint idea a nőt.

— *Ez csak feltevés, vagy olvastál valamit evvel kapcsolatban?*

— Nem, soha életemben nem olvastam, ez csak feltevés. A pásztorok kemény, szigorú emberek voltak, és valamilyen módon — még ha nem is tudatosan, inkább ösztönszerűen — kiélhették magukat a szűr „közelségében", viselésében. Habár sok pénzbe került, mindegyiküknek szíve vágya volt, hogy ilyet tudjon venni — minél szebbet és díszesebbet. Ebből indultam ki, s itt kapcsolódik valahol az egész a szexhez... a szexuális élethez.

— *A vágyképhez?*

— Vágyképhez. Erről nagyon sokat kellene beszélni. Soha nem volt lehetőségem, hogy kifejthessem gondolataimat, hogy írjak erről. Ezeket megfestettem, így foglalkoztam vele. Ki akartam állítani őket, de aztán gondoltam: mégsem állítom ki. Most ugyan lehetne, de nem akarom az embereket annyifele húzni. Így is túl sok mindent csinálok, és még annyi minden vár rám, mert nincs, ki bevégezze. Legalább — hogy úgy mondjam — a címszavakat szeretném leírni. A magyar művészetben nemigen foglalkozik ezzel senki. De én megpróbálom legalább fölkelteni a figyelmet, hogy mi minden lehetséges itt.

— *Azért nem foglalkoznak vele, mert nem tartják modernnek, korszerűnek?*

— Nincs elég fantáziájuk. Azt mondják nem elég korszerű, nem elég modern, és nem is mai, holott én pont ellenkezőleg látom. Amikor azt mondom, hogy Bartók, akkor én nem akarok tulajdonképpen semmit... semmi közöm nekem Bartókhoz, csak a szelleméhez. Olyan mélyen kell a művészetet csinálni, ahogy ez tényleg egyedül Bartóknak sikerült. Az is igaz, az ilyen művészet pillanatnyilag nem korszerű.

— *Hogyan használtad föl a gyűjtött motívumokat?*

— Én inkább, illetve elsősorban a dolgoknak a lényegét és a szerkezetét kutattam, kerestem. És hiába vesztek el a rajzaim, képeim, a lényeg megmaradt — belül. Ha egy képet festek, nem a motívum a fontos, hanem a szerkezet. Ez sokkal bonyolultabb, mint a pentaton. A pentaton egy nagyon egyszerű képlet, de ami megvalósult általa, nevezzük így a népi, nemzeti művészet, az sokkal bonyolultabb mindennél és tulajdonképpen ma sem egészen tisztázott dolog.

— *Kiket kedvelsz a kortárs magyar képzőművészetből?*

— Élő festőkről van szó?

— *Mindegy.*

— Elsősorban Egry Józsefet szeretem. Más, mint a többi. Olyan a képvilága, amit csak nálunk lehetett megcsinálni. Pedig nehéz körülmények között dolgozott. Természetimádatát csodálni lehet, panteizmusában közel állt Bartókhoz. Nagyon jól ismertem, egyszerű — féligmeddig paraszti — figura volt. Amit létrehozott, az egyedülálló, de nem nagyon törődnek vele. Igaz, sok képe tönkrement, mert az anyaghoz csak későn kezdett érteni.

— *Az idő ette meg a képeket?*

— Az anyag „rosszasága" ette meg sajátmagát. Ő a képeibe belekalkulálta a papír fehérségét is, a fiumei félfamentes papír azonban később megbarnult. A híres *Balatoni fények*et én még a Tamás Galériában láttam: fehér papíron a fehér olajfesték, a fehér papíron a fehér pasztell csodálatos volt. Fantasztikus. De mikor a papír elkezdett barnulni, mintha a fény is eltűnt volna. Később ő is rájött erre, és finom angol papírokat használt.

— *És még kiket szeretsz?*

— Szinyei Merse volt az első jó és igazi nagy festőnk. Utána Rippl-Rónai.

— *És a kortárs művészek közül, a fiatalok közül?*

— Nézd, szeretni szeretek, de a fiatalokról véleményt mondani, hogy mivé fejlődnek, nagyon nehéz. Nem tudom.

— *S a régiek közül?*

— Az egyetlen tényleg Vajda, Vajda Lajos mint grafikus. Aki elsősorban abban a tíz szénrajzában, ami ki volt állítva, csinált valamit, ami nagy érték a magyar művészetben. Amit mások nem csináltak. Én soha nem vagyok ellene, de arról van szó, nem ő, hanem én találtam rá, hogy a népművészetből kell kiindulni. Nem is Magyarországon, hanem Párizsban. Erről már másutt beszéltem. A Szajna-parton kotorásztam s kezembe akadt Fülep Lajos *Magyar művészet* című könyve, s azt elolvasva nyílt ki a szemem.

— *Akárcsak Illyés, Te is Párizsban láttad meg, hogy mi a teendő?*

— Hazajöttem, bár itthon senkim se volt — a húgom kint él Hollandiában immár ötven éve —, haza kellett jönnöm, mert Párizsban csak jó epigon lehettem volna. Tudniillik a festészet is egy nyelv, olyan nyelv, melyet érteni kell. Hiába látom, hogy Braque és Picasso milyen csodálatos képeket fest, de valójában nem érthetem meg, mert egészen más van mögöttük, és mögöttem is. Ők is olyan nyelvet beszélnek, amit nem lehet megtanulni. Nézd, ha idejönnek a hollandok és megnézik az *Allegro barbarot* — nem értik. Soha nem láttak szűrt, és fogalmuk sincs róla, milyen is lehet. Mindent értenek, csak azokat a képeket nem, melyeken szűrmotívum szerepel.

— *Tudatosan vállalod azt is, hogy esetleg így kevesebbekhez szólhatsz?*

— Igen. Nem gondolkodom azon, hogy kevesebb vagy több, más sarkall: valamit el kell indítani. Úgy vélem, Lajtától Kamcsatkáig más a forma- és a színvilág. Ezt még senki nem bontotta ki, a zenében Bartók és Kodály kezdte, valamit csinált Stravinsky ebből a *Petruskában* és a *Tűzmadár*ban, de slussz passz. Legtovább Bartók és Kodály jutott. A festészetben nem csinált senki semmit. Én megpróbálom, lehet, hogy beletörik a bicskám, de megpróbálom, mint egyik szálat, ezt is gombolyítani.

— *Még mindig csak próbának mondod eddigi munkáidat?*

— Amíg él az ember, mindig csak próbálkozik. Nem mondom azt, hogy *ez* meg *az* remekmű, ilyen nincs több a földön.

— *Nevezhetjük a műveidet jó próbáknak?*

— Én szeretek kísérletezni. Ezek mind kísérletek. 56-ban az egyik kiállításomon azt írtam: *kísérletek,* majd meglátjuk, hogy milyen robbanószer van bennük. Végeredményben minden kísérlet, folyamatban van az egész. Ha így marad és senki sem csinálja, akkor nem is lesz belőle semmi. De ha valamilyen módon folytatják, akkor kinőhet belőlük valami. Hát, persze nem tudom. Bartóknak van folytatása, Kodálynak van folytatása? Nincs.

— *Szerintem mindkettőnek vannak követői, de ha nem lennének, folytatás nélkül is nagyok...*

— Ez veszélyes téma, nem lehet tudni, kinek mikor lesz folytatása...

— *Kik hatottak rád?*

— Elsősorban Cézanne, a legtöbbet ő hatott a festészetemre, őt szeretem ma is a legjobban. Emberi kiállásban viszont Van Gogh és Klee. Ezt a három embert tartom talán legőszintébbnek az egész huszadik századból.

— *Fiatalon ismerkedtél meg műveikkel?*

— Cézanne-nal elég korán; 14—15 éves lehettem, mikor a Vilmos császár úti antikváriumban megvettem az *Ars Una* című folyóirat egyik számát, benne Cézanne-reprodukciók. Már a Podolini iskolába jártam, kezdtem el szabályosan rajzolni és festeni. Ugye mi hamarabb értünk, mint a mostani gyerekek, világháborús nemzedék voltunk... Talán 16 éves lehet-

tem, amikor kezembe került a Van Gogh-levelek. Megfogott Van Gogh kiállása, maga az emberi szenvedés, amin keresztül ment.

— *Az ember hatott rád vagy a művész?*

— Együtt a kettő. Közben Hollandiában is voltam s láttam elég sok Van Goghot.

— *Volt már kultusza?*

— Nem, kultusza még nem volt. Akkor még Cézanne-nak sem volt. Mikor először Párizsban jártam, akkor volt Cézanne-nak egy nagy kiállítása. Képzeld, mi mindennek kellett történnie ahhoz, hogy ő elérkezzen oda, ahol most van.

— *És Klee?...*

— Vele sokkal később találkoztam. Tulajdonképpen azt mondhatnám, a második világháború után. Klee elzárkózva élt, képeihez nehezen lehetett hozzájutni. Kiállítások akkor még nem voltak, könyvet se írtak róla. Jobbára az utazásaimkor ismerkedtem meg a dolgaival. Őt tartom a legnagyobbra, bárkinél nagyobbra tartom, tán még Picassónál is többre.

— *Hatott rád?*

— Nem az én feladatom eldönteni, hogy hatott-e vagy nem hatott. Egy biztos, alkati rokonság van köztünk. Ő is decemberi születésű, szereti a kis dolgokat, a kis formát. Egész életében tenyérnyi képeket festett. Én ugyan festettem nagyobbakat is, de...

— *Vonzódsz a kisebb formákhoz?*

— Mindig kis helyiségekben éltem, kevés pénzem volt, kevés festékem, ragaszkodnom kellett a kis formákhoz. Így többet tudtam csinálni, több lehetőség nyílt, hogy a kis képeken keresztül fejezzem ki magam. Azt hiszem, valahogy Klee-nél is így volt: ő is egy kis konyhában élt, a gyerekét dajkálta, szóval szegény ember volt... sok minden közös bennünk. De nem ez a lényeg, hanem az *egész*, hiszen számtalan festő dolgozott ilyen körülmények között. Amit ő csinált, az a huszadik század egyik legőszintébb dolga. Mert több nagy festő létezett, de különböző manipulációkkal... Ők hárman adtak a legtöbbet nekem.

*

Korniss Dezsőnek melyik az igazi arca? A zsörtölődő, a magányos, a vitát provokáló, a kísérletező és újító? Alighanem mindenik. Ha valamelyik nem volna, kisebb lenne az ember. És egy adalékkal szegényebb az ember és a mű kapcsolatát is számontartó művészettörténet.

SZAKOLCZAY LAJOS

Szerkesztői asztal

Vendégünk volt *Corneliu Sturzu*, a Iaşiban megjelenő *Convorbiri Literare* című folyóirat főszerkesztője. Román kollégánkkal a két lap közötti együttműködésről beszélgettünk. — Magyarországról szóló könyvének anyaggyűjtése során Szegeden járt, s szerkesztőségünkbe is ellátogatott *Tadeusz Olszański* lengyel újságíró, műfordító.

A dunavecsei Könyvtárban — az Esti beszélgetések sorozatban — november 14-én Vörös László főszerkesztővel találkoztak olvasóink. — Tiszatáj-est volt Csongrádon november 23-án, a Faipari Szakközépiskola kollégiumában. A szerkesztőséget Vörös László, Annus József és Olasz Sándor képviselte, s olvasóink Baka István költővel is találkozhattak.

Béládi Miklós halálára

A gyászjelentésen Illyés-idézet: „S valahányszor meglep, mindannyiszor ismét / küzdeni, tenni, teremteni kerget / az elmúlás: nincs vég! / Az vagy, a munkád! S az sose veszendő, / az soha meg nem hal!" Halhatatlanságunkat csak munkánkkal alapozhatjuk meg — tudta ezt jól Béládi Miklós, s Illyés monográfusához méltón vetette bele magát az elvégezni valók tömegébe.

A tudományág élvonalbeli képviselője, mértékadó alakja volt. Hosszan sorolhatnánk annak a bonyolult és szerteágazó munkának az eredményeit, melyet Béládi Miklós az MTA Irodalomtudományi Intézetében, a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaságban, a Literatura és a Hungarológiai Értesítő szerkesztőségében végzett. Alkotó energiáit nagymértékben lekötötte a magyar irodalom történetét tárgyaló kézikönyvek szerkesztői munkája, a szép számú összefoglaló és portréfejezet írása. A Kortársaink című sorozat szerkesztőjeként olyan kiadványok körül bábáskodott, melyek figyelmet keltő kísérletek voltak a jelenkori irodalom irodalomtörténeti számbavételére. Tudományos érdeklődésének és elkötelezettségének fő irányait már Érintkezési pontok című vaskos tanulmánykötete világosan jelezte. Kassákról és Pilinszkyről, Illyésről és Sarkadiról, Németh Lászlóról és Sántáról szóló írásai a nyitottságról, a többféle út elfogadásáról, a torzító kizárólagosság elutasításáról vallottak. A népi írókról írt nagy szeretettel, de — Kassák- és Illyés-tanulmányaiban például — a magyar avantgarde mibenlétéről is sokat mondott.

A nyitottság az új szándékok, törekvések megértését tette lehetővé. Béládi mindig lépést tudott tartani az irodalom legújabb fejleményeivel. Helyzetkép című, a mai magyar széppróza föltérképező tanulmányában pontosan jellemezte irodalmunk strukturális átalakulását. A kulcskérdést abban látta, hogy a mai magyar irodalomnak „sikerül-e megőriznie folytonosságát vagy fel kell készülnie arra, hogy amit hagyományos, nemzeti jellegzetességében, közérdekű feladatvállalásában kifejeződő fővonalának tekintettünk, annak továbbélése kérdésessé válik..." A gyökértelen, a tradíciót egészében elvető újítástól félt Béládi. De nemcsak hagyományőrzés és modernség egyensúlyára figyelt, magyarság és európaiság követelménye éppoly fontos volt számára. A „szellemi országalapítók" közül ezért is becsülte olyan nagyra Németh Lásztlót, aki határozottan képviselte „azt az eszmét, hogy a kultúra és az irodalom a leghitelesebben magyar és legfrissebben európai, illetve egyetemes legyen". Figyelemmel kísérte Béládi a határon kívüli magyar irodalmakat is. A magyar irodalom története 1945—1975 IV. kötetében Kisebbségi irodalom — nemzetiségi irodalom címmel írt fontos tanulmányt, s ő szerkesztette a nyugat-európai és tengerentúli magyar költők antológiáját, a Vándoréneket.

Béládi Miklós tudta, az a legjobb módszer, ha minél több módszer van. A doktrinér elvontság, az öncélú teoretizálás távol állt tőle. Az irodalmi mű nem illusztráció volt a számára a maga műveltségének fitogtatásához, mondandóját a veretes értekező próza legjobb hagyományaihoz ragaszkodva adta elő. Hitt az irodalom nélkülözhetetlenségében, az irodalommal való foglalkozás mindenfajta örömét és vesződségét, vigaszát és gondját ismerte. Korán szólította el közülünk a sors, munkából ragadta el. Váratlan halálával századunk magyar irodalmának, mai irodalmunknak egyik legértőbb tudósa távozott körünkből.

Ötvenöt évet élt.

OLASZ SÁNDOR